

Från Beowulf till Stikkan Anderson

Ett skaraborgskt porträttgalleri

NIKLAS SCHIÖLER & KARL-ERIK TYSK (RED.)

FRÅN BEOWULF TILL STIKKAN ANDERSON

ETT SKARABORGSKT PORTRÄTTGALLERI

Boken är tryckt med bidrag från

Grevillis fond

Kungl. Patriotiska Sällskapet

Skaraborgs Akademi
Sekreterare Karl-Erik Tysk
karlerik.tysk@telia.com

© Författarna och Skaraborgs Akademi
Omslagsbild Åsa Brandt "Draken"
Tryckt av Solveigs tryckeri, Skara, 2013
ISBN 978-91-974744-2-8

Innehåll

Förord

Arne Zettersten

Var Beowulf från Skaraborg eller bara en faktoid?

Karl-Erik Tysk

Dubbla karriärer

Sören Holmberg

Urbirger

Niklas Schiöler

”Jag tänker alltid behålla mina vingar”

Om Skaraborgs starkaste kvinna

Bengt Knutsson

Stola rediviva

**Rapsodiskt om Holger Ander, mannen
som satsade sig själv och sin förmögenhet
på att rädda Ekebladarnas palats i Strö**

Marianne Ahrne

Pojken i trädet

Jan Mårtenson

Lugn bara Lugn

Per Bergström

**Att med U-bahns rytm lösgöra historiens röster –
den skaraborgska exilens kontinuitet i Berlins förflutna och nu**

Madelene Sandström

Stikkan Anderson – en skaraborgare alla känner

Författarna

Skaraborgs Akademi

Förord

Syftet med Skaraborgs Akademi är – enligt stadgarna – att sprida glans över den skaraborgska vitterheten och främja upplevelsen av en skaraborgsk identitet. Den här gången markerar vi detta genom att presentera, penetrera och problematisera en rad spännande individer med anknytning till Skaraborg eller Skaraborgs län, som det kallades fram till 1998. Dessa personligheter kan vara antingen levande eller döda, antingen verkliga eller fiktiva. Detta illustrerar vi redan i bokens titel, *Från Beowulf till Stikkan Anderson. Ett skaraborgskt porträttgalleri*.

Beowulf var kung över göternas ("geatas") rike i 50 år. Stikkan Anderson var kung över Abba och hans sångtexter till popgruppen spreds över hela världen. Beowulf fick kämpa mot monstret Grendel, som hotade danernas existens. Stikkans Grendel var en i samtiden "antikommersiell front". Som Abbas kung skrev Stikkan bland annat "Dancing Queen". Enligt myten kan Beowulf ha begravts i Skalunda Hög. Stikkan föddes i Hova. Båda platserna ligger nära Väneren och representerar det Urskaraborg som denna bok vill ge fullblodigt liv.

Arne Zettersten, Preses för Skaraborgs Akademi

Var Beowulf skaraborgare eller bara en faktoid?

Beowulf är hjälten i den anglosaxiska dikten ”Beowulf”, som finns bevarad i en enda kopia på British Museum från c. 1000 år e. Kr. Originalen till denna kopia skrevs förmodligen under första tredjedelen av 700-talet inom det engelska dialektområdet, d.v.s. någonstans norr om Themsen, sannolikt i nordvästra England.

Det anges tydligt i dikten, att hjälten Beowulf kommer från götarnas rike. Folkslaget ”geatas”, som nämns i texten, motsvarar etymologiskt ordet ”götar”, d.v.s. de som inte är ”sweones” (”svear”), dåtidens motsvarighet till ”svenskar”. Ordet ”götar” (urgermansk ”gautoz”) är besläktat med ordet ”gjuta” och kan därför närmast sägas motsvara ordet ”sådesutgjutare” eller gärna ”man”. Orden ”goter” och ”gutar” är besläktade med ”götar” men inte direkt avledda av detta ord.

Den populära skrönan om att Beowulf kunde vara begravd i Skalunda hög på Kållands halvö i Skaraborgs län härstammar från den kände Uppsalaarkeologen Birger Nerman (*Det svenska rikets uppkomst*, 1925), som föreslog att slutscenerna i ”Beowulf”, där hjältekungen Beowulf begravs i en stor hög med utsikt över ett stort vatten, syftar på Skalunda hög, där en gång i tiden vattnet i Väneren gick högre upp än i modern tid. I Björn Collinders översättning (1954) lyder texten:

Vädermarksborna de byggde då
ett hägn på brinken; det var brett och högt,
det var vida synligt för seglarna på sjön,
och de timrade nu på tio dagars tid
den vigdjärves båk. Kring brändernas lämning
gjorde de en vall, så som värdigast och bäst
utgrundas kunde av de klokaste män,
De lade i högen herrliga dyrgripar,
alla slika stycken, som stridsglade kämpar
hade tagit tillförne ur den frejdade skatten.

En gång på 1960-talet, då jag hade läst om Nermans uttalande, blev jag allvarligt intresserad av utspelet och tillskrev dåvarande experten på fornhögar i Uppsala, professor Sune Lindqvist, och föreslog, att en provborrning i Skalunda hög borde igångsättas, så att man kunde få reda på om det finns något viktigt innehåll i högen, som eventuellt kunde lösa gåtan. Jag fick ett engagerat svar av Lindqvist, som ändå försiktigt påpekade, att det vore bäst och billigast att se tiden an och invänta tekniska förbättringar i en framtid, så att man med större precision skulle kunna utföra en provborrning. En gång i tiden, redan 1761, hade visserligen greve Ekeblad på Stola, enligt sin egen dagbok, gjort en utgrävning, där man stötte på en mur och ett kärnröse, som hindrade vidare utgrävning, eftersom det fanns för mycket

sten. Efter min kontakt med Sune Lindqvist har högens ålder angivits till 700-talets början enligt moderna C-14-dateringar.

En faktoid är en försanthållen felaktighet, en term som i Sverige har lanserats av Martin Kylhammar (*Dagens Forskning*, 2002). En faktoid blir en sorts osann sanning, som ofta sprids via massmedia.

Dikten "Beowulf" är en helt fiktiv skapelse, varför Beowulf inte kan sägas vara från Skaraborg rent konkret. Däremot kan Beowulf fullt logiskt kallas "skaraborgare" om han på ett eller annat sätt kan anses anknuten till Skaraborg. Beowulf är helt klart ingen historisk person men har blivit en spännande och världsberömd faktoid.

"Beowulf" är en anglosaxisk hjältedikt som finns översatt till många språk. Till modern engelska finns åtskilliga översättningar, bl.a. den av Nobelpristagaren Seamus Heaney med större poetiska finesser än övriga översättningar till engelska. Språket som "Beowulf" är skrivet på, anglosaxiska, eller fornengelska som det oftast kallas numera, är ett germanskt språk, liksom fornisländska. Det talades i perioden c. 700 till c. 1100. Det var först efter normandiska invasionen och slaget vid Hastings 1066 som franska språket började blandas med fornengelskan och det nya blandspråket, medelengelska, uppkom. Det övergick ganska långsamt till modern engelska under 1500-talet och början av 1600-talet, under den tidsepok då Shakespeare var verksam.

I modern engelska dominerar franska inklusive klassiska ord ganska markant. Man räknar med att c. 75 % av alla ord i modern engelska är sådana ord, medan de germanska orden är c. 25 %. Detta gäller enbart om man avser hela ordskatten, som man ser den i ordboksformat. Om man ser på procentsatsen i dagligt samspråk, blir förhållandet mellan germanska och övriga ord ungefär 50-50.

Mitt eget intresse för översättningar av "Beowulf" ökade markant år 2003, då Seamus Heaney var gästprofessor i Danmark. Jag kunde då placera Heaney och mig själv i ett utgrävningsområde i Gammel Lejre utanför Roskilde i Danmark. Där läste Heaney ur sin egen översättning till engelska av "Beowulf", efter det att jag själv läst motsvarande ursprungsparti på anglosaxiska. Vi ställde oss under uppläsningen i en stor utgrävd hall, som kunde motsvara *Heorot* ("The Great Hall"), där det stora odjuret Grendel hade mött Beowulf och besegrats av denne i en våldsam kamp. Tillresta litteraturintresserade, representanter för dansk press och ett antal betande kor var påtagligt andäktiga och Heaney kunde briljera med sitt nya radikala öppningsord "So" istället för "Hear, Lo, What, Hearken", som anglosaxiska "Hwaet" kan översättas med. På svenska kan man tänka sig översättningen "Hör, Lyss, Lyssna, Hör upp", o.s.v.

De första raderna av "Beowulf" lyder på anglosaxiska:

Hwaet, we Gar-Dena in geardagum,
Theodcyninga thrym gefrunon,
Hu tha aethelingas ellen fremedon.

I Seamus Heaneys översättning till modern engelska (1999) blir detta:

So. The Spear-Danes in days gone by
and the kings who ruled them had courage and greatness,

We have heard of these princes' heroic campaigns.

I den senaste svenska översättningen, av Björn Collinder (1954), lyder texten på följande sätt:

Lyss! Vi har sport om spjutbärardaners
folkdrottars dåd i forntidsdagar,
hört om de högbornes herrliga bragder.

Collinders på många punkter förträffliga översättning bär naturligtvis prägel av dåtidens, d.v.s. efterkrigstidens språkbruk, med inslag av en hel del uttryck som översättaren medvetet sätter in för att markera, att dikten ursprungligen skrevs på ett av fornspråken. Min egen översättning till svenska av "Beowulf" för Atlantis förlag, som jag just nu är engagerad i, har för avsikt att uppvisa ett språk som kan kallas modern svenska eller nutidssvenska. Därmed avses inte talspråk eller slang utan ett ledigt och lättförståeligt och naturligt skriftspråk, som kan förstås till fullo av alla.

Professor J.R.R. Tolkien i Oxford var den forskare som först påpekade den höga litterära kvaliteten i "Beowulf" som en helhetsprodukt i ett större genomträngande arbete från 1936, *The Monsters and the Critics*. Han kunde påvisa, att diktens två delar bildade en sammanhängande helhet och hade uppenbara poetiska kvaliteter, som hade underskattats av många tidigare forskare.

Tolkien var en stor spjuver också inför sina studenter. I sina föreläsningar om "Beowulf", som han lade stor vikt vid, kunde han ibland blixtra till i början av föreläsningen och klippa till med ett "Hwaet!", som lät som ett piskrapp. Anekdoten säger, att vissa studenter trodde att Tolkien i själva verket hade ropat "Shut up!" istället. Men detta kan också vara en faktoid.

Faktoiderna kommer och går, de riktiga citaten består. Det är därför jag vill avsluta med en speciell referens, nämligen ett dubbelbottnat citat ur Seamus Heaneys diktsamling *Seeing things*, som Lars Gustafsson och jag har översatt till svenska (Atlantis, 2003).

Den 12-radiga dikten är nr 23 i det avsnitt i diktsamlingen som Heaney kallar "Klarningar":

På bussturen in i sagornas land
skrev Ivan Malinowski en dikt
om de kärnvapenbärande ubåtarna till havs

från en övergiven valfångarstation.

Jag minns det som en rysning, men kan inte
minnas några ord. Vad jag ville ha då

var en dikt om ren afton:

tolvhundratalet, sällsam midnattssol
som går ned i ögonhöjd med Snorre Sturlasson

som har kommit ut för att bada i en het källa

och sitta genom stillheten efter mjölkningstid,
tvagen och förskansad i sin själs tronsal.

Med ovanstående dikt som illustration kan man sammanfattningsvis påstå, att Beowulf är en skapelse inom Sturlassons diktningssform snarare än Malinowskis, mera en faktoid än en historisk person.

Dubbla karriärer

Det fanns rester av kvinnokroppar och tidningar från 1964 med ett tal av Nikita Chrusjtjov som enda spåren efter en man. Man hade hoppats att hitta något annat, när man 2009 åter öppnade sarkofagen i Sofiakatedralen i Kiev.

Det var fursten Jaroslav den vises skelett som man ville undersöka. Men det visade sig att hans kvarlevor var spårlöst försvunna. De fanns där 1939 och 1964 men inte nu längre. En spekulation är att de fördes till USA under den nazityska ockupationen av Kiev. I en kyrka i Brooklyn förvaras en ikon, som sägs ha försvunnit från Kiev vid den tiden.

Resultatet från den senaste öppningen var att man hittade delar av två kvinnokroppar från helt olika tidevarv. Den ena från skytisk tid, den andra från Kievrikets. Teoretiskt sett skulle det kunna finnas en möjlighet att vissa av dessa rester härstammar från Jaroslavs maka.

Jaroslavs sarkofag i Sofiakatedralen

Jag har ofta visat svenska turistgrupper den aktuella sarkofagen i Sofiakatedralen. De har i allmänhet inte haft så stora kunskaper om Jaroslav. Det har istället, naturligt nog, varit hans kvinnliga gemål som tilldragit sig det största intresset. Försiktigtvis har jag dock sagt att Jaroslav ligger där, men ställt mig en smula tvivlande till att hans hustru finns vid hans sida.

Jaroslav den vise

Fursten Vladimir kallad den store, Rysslands grundare, har låtit döpa sig 988 och därmed har det framväxande Kievriket inlemmats i den bysantinska kristenhetens kultursfär. Till skillnad från Piastpolen några årtionden tidigare (966) har alltså Kievskaja Rus valt den östliga kristendomen som sin statsbärande ideologi. Detta låter sig sägas, även om den fullständiga brytningen mellan Väst- och Östkyrkan ännu inte är ett faktum. Vladimir har också gift sig med prinsessan Anna, en syster till kejsaren i Konstantinopel. Kievskaja Rus har således redan börjat spela i den högsta divisionen.

En av Vladimirs söner, Jaroslav, sänds till Rostov för att styra den östliga delen av riket, men överförs 1010 till Novgorod. Efter Vladimirs död 1015 tar hans son Svjatopolk makten i Kiev. Svjatopolk dödar sina två halvbröder Boris och Gleb, som inte särskilt långt därefter blir helgonförklarade.

Jaroslav tågar då med en här bestående av ett tusen varjager (nordbor) och ytterligare tre tusen män mot Svjatopolk, som han lyckas besegra vid Ljubetj och han kan kort därpå göra sitt intåg i Kiev. Svjatopolk tvingas fly.

Det dröjer emellertid bara några år innan Svjatopolk som begett sig till sin svärfar, den polske kungen Boleslav I, återkommer och jagar Jaroslav på flykten. Denne måste snöpligt återvända till Novgorod. Efter ett tag får han emellertid förstärkningar från Norden och ger sig åter ner mot Kiev. Inte långt öster om Kiev står det slag, som av Nestorskrönikan beskrivs som oförlikneligt. Då kvällen kommer, står Jaroslav som segrare och kan ta Kiev i besittning.

Men lugnet varar inte många år. 1021 är det dags för en ny konflikt, denna gång med brorsonen Brjatjislav. Denne besegras emellertid, men ger sig inte utan återkommer med en här. Till slut ingås dock en förlikning.

Men oroligheterna fortsätter. 1023 gör Jaroslavs bror Mstislav uppror. Ännu en gång måste Jaroslav retirera till Novgorod. Man kommer visserligen så småningom även denna gång till en förlikning, där Jaroslav får riket väster om Kiev. Han föredrar emellertid att stanna i Novgorod ända till 1035, då Mstislav dör, och kan sedan för gott konsolidera sin maktställning i Kiev.

Jaroslav införlivar sedan områden i norr, nordväst och nordöst och besegrar 1037 de från söder framträngande petjengerna sannolikt med hjälp av varjager.

Efter denna seger börjar Jaroslav bygga Sofiakatedralen efter bysantinsk förebild. Under hans tid översätts religiösa, bysantinska böcker till ryska. Jaroslav skaffar sig själv ett efter dåtida mått mätt förnämligt bibliotek. Skolor byggs och kloster grundas, bland annat det berömda Grottklostret i Kiev. Han utnämner den förste ryske metropoliten Ilarion utan att vänta på Konstantinopels välsignelse.

Jaroslav som får tillnamnet ”den vise” avlider 1054 i Vysjgorod norr om Kiev. Till skillnad från sin allra närmaste blir han helgonförklarad först långt efter sin död i den rysk-ortodoxa kyrkan. Det sker så sent som 2005.

Snorre Sturlasson

I *Olav den heliges saga* möter vi en spännande berättelse från våra egna trakter vid samma tid. Vi kan bortse från alla de källkritiska problem som är förknippade med Snorres skildring. Vi är ändå helt beroende av honom för att få en bild av vad som händer.

Den svenske kungen Olof Skötkonung deltar omkring år 1000 i slaget vid Svolder, där den norske kungen Olav Tryggvasson besegras och Norge delas upp. Så småningom reser sig emellertid landet under en ny kung, Olav Haraldsson. Detta kan dock inte Olof Skötkonung acceptera men de som lever på gränsen mellan Sverige och Norge vill inte ha krig mellan de båda länderna. I Västergötland börjar man därför agera i fredsfrågan liksom befolkningen vid Oslofjorden gör.

Till slut låter sig den norske kungen bevekas och utser en delegation som beger sig till jarlen Ragnvald i Västergötland. Där kommer man överens om att sända en islänning, Hjalte Skeggjesson, direkt till Olof Skötkonung för att vädja om fred. Under sin vistelse hos Olav samtalar Hjalte med Olofs dotter Ingegerd och försöker få hennes stöd i fredsarbetet. När han så småningom föreslår Olof ett giftermål mellan Ingegerd och Olav får han emellertid ett klart

nej. Han berättar detta för Ingegerd och ber henne att hon skall tala med sin far. Det gör hon också på ett ganska skickligt sätt. Hon menar att det är bättre att lämna det fattiga Norge därhän och i stället vända sig österut. Men det vill inte Olof alls gå med på. Hon rapporterar omedelbart resultatet till Hjalte och ber honom att aldrig ta upp saken med fadern igen.

Hjalte fortsätter trots detta att bearbeta Ingegerd och samtalar mycket med henne om Olav. Till slut frågar han henne rakt ut vad hon skulle svara om den norske kungen sände bud till henne för att be om hennes hand. Svaret blir att hon inte tror att det kommer att hända. Men samtidigt tillfogar hon att om Olav är sådan som Hjalte har sagt, skulle hon inte kunna tänka sig någon bättre man. Hjalte för sedan flera gånger ämnet på tal.

Hjalte och Ingegerd skickar så ett brev till Ragnvald i Västergötland, där de informerar honom om vad som har hänt. Där talar också Hjalte om vilket svar han fått från Ingegerd angående giftermålet. Strax efter jul ger sig Ragnvald iväg till Svealand. När han kommer upp mot Uppsala sänder han bud till Ingegerd att han vill träffa henne på hennes gård Ulleråker. Ingegerd är inte nödbedd utan ger sig genast iväg. Ragnvald frågar henne hur hon ställer sig till ett giftermål med den norske kungen, varpå hon gärna vill ha jarlens råd. Denne tvekar naturligtvis inte utan ger henne rådet att gifta sig med Olav.

Sedan beger sig Ragnvald till Torgny Lagman, där han stannar några dagar innan han kommer till sitt ärende. Han ber lagmannen om hjälp, eftersom Olav gärna vill ha fred liksom västgötarna. Torgny lovar Ragnvald att följa med honom till Uppsalatinget och ge honom ett sådant stöd att han utan att vara rädd för kung Olof vågar säga sin mening.

Väl på Uppsalatinget reser sig så småningom Ragnvald och redogör för sin sak och det giftermål som den norske kungen har föreslagit. Men Olof går i svaromål och håller ett långt anförande, där han avvisar förslaget och anklagar Ragnvald för landsförräderi. Det blir tyst en lång stund men så reser sig Torgny Lagman.

Han prisar de tidigare kungar han tjänat men säger till Olof att denne inte alls tål att bli motsagd. Men nu vill verkligen bönderna att Olof skall sluta fred med Norges kung och ge denne sin dotter Ingegerd till maka. Om Olof sedan vänder sig österut för att ta tillbaka det hans förfäder erövrat, skall bönderna följa honom. Gör inte Olof det skall de istället dräpa honom. Ord och inga visor! Bönderna skramlar med sina vapen och ger honom sitt bifall. Olof Skötkonung faller till föga för övermakten. Det får bli som Torgny har sagt. Fred sluts och beslut fattas om att Ingegerd skall äkta Olav.

Nu rustar Olav för det bröllop som skall stå till hösten vid landgränsen. När tiden är inne drar han till Kongahälla följd av ett stort uppbåd. Men när han kommer fram, finns där ingen sveakung. Han sänder bud till Ragnvald som heller ingenting vet. Man talar med Ingegerd men hon är ovillig att tala med sin far, eftersom hon redan blivit utskälld, när hon fört Olavs namn på tal.

Efter en framgångsrik jakt kommer kung Olof hem med fem orrar och frågar sin dotter om hon vet någon kung som har haft en så stor jaktlycka. Då svarar hon dristigt att den norske kungen en gång tog fem kungar och lade beslag på deras rike. Då utbrister kungen att eftersom Ingegerd har så stor kärlek till Olav, så skall hon aldrig få honom. Ingegerd är inte sen att sända bud till Ragnvald om detta. Denne i sin tur underrättar Olav och ber honom att inte företa något härjningståg i Västergötland utan hålla sig till den ingångna freden. Olav blir naturligtvis rasande men låter till slut tala med sig och ger sina män befallning att fara hem.

Så småningom får skalden Sigvar som rest från kung Olav till Ragnvald i Västergötland genom brev från Ingegerd veta att kung Olof tagit emot sändebud från kung Jaroslav i Holmgård. Jaroslav vill ha Ingegerd till maka, vilket han också får löfte om. Ragnvald undrar då om möjligen kung Olav skulle kunna tänka sig att ta Astrid, Ingegerds halvsystem, till maka utan att man frågar kung Olof om lov. När det sedan visar sig att Olav godtar budet ger sig Ragnvald och Astrid iväg följda av hundra man upp till Sarpsborg, där bröllopet står vid Kyndelsmäss.

Om våren kommer åter sändebud till kung Olof från Holmgård. De kan meddela att kung Jaroslav vill att kung Olof uppfyller sitt löfte från förra sommaren. Olof talar med sin dotter som ställer två villkor för giftermålet. För det första vill hon ha Aldeigjuborg (Ladoga) och det rike som hör dit i brudgåva. Det går sändebuden med på. För det andra vill hon ta med sig en man som inte skall erhålla en lägre ställning därborta än han har i Sveariket. Också det går sändebuden med på och kung Olof instämmer. Men när Ingegerd sedan tillkännager vem det är som skall följa med henne – Ragnvald – reagerar kungen häftigt. Han säger att han har för avsikt att låta hänga Ragnvald, därför att denne har svikit honom och gett hans dotter till den norske kungen utan hans tillstånd. Men Ingegerd hävdar att fadern måste hålla sitt löfte. Och så får det bli. Men Ragnvald tillåts aldrig återvända hem så länge Olof lever. Så reser man om sommaren till Gårdarike, där Ingegerd gifter sig med Jaroslav. Så långt Snorre Sturlasson.

Ingegerd Olofsdotter

Ingegerd Olofsdotter är en av de första svenska kvinnorna vi vet någonting mera om. Det gör henne unik i den svenska historien. Hon föddes i vårt land och kom så småningom till Kievryssland. Där blev hon storfurstinna och helgon. Reliker av henne återkom för några år sedan till Eskilstuna. Ett i sanning märkligt öde.

Källäget är naturligt nog inte det allra bästa. De flesta uppgifter är inte samtida utan tillkomna senare. En av de främsta är just Snorre Sturlassons berättelse.

Ingegerd föddes möjligen i Sigtuna någon gång strax efter år 1000. Ofta anges hennes födelseår som 1001. Hon var dotter till Olof kallad Skötkonung som enligt traditionen döptes i Husaby källa någon gång runt år 1000.

Ingegerd föddes i en tid då statsbildningar som skulle spela en stor roll i historien såg dagens ljus, Polen föddes 966 och Kievryssland 988 genom att deras furstar lät döpa sig och deras länder inlemmades i den kristna gemenskapen. Det gällde också i viss utsträckning om det land Ingegerds far regerade. Också det skulle inom den närmaste tiden ta form som ett sammanhållet kungadöme.

Vi kan inordna Ingegerd både i den svenska och i den Kievryska historien. Eftersom Ingegerd tillbringade den största delen av sitt liv i öster väljer jag det senare. Enligt en, visserligen osannolik, hypotes skall landskapet Ingermanland söder om Finska viken ha fått sitt namn av Ingegerd, eftersom det hörde till det område hon hade fått i brudgåva.

Någon lika livfull och detaljrik berättelse som Snorres har vi inte från det som väntade Ingegerd i Novgorod. Det var år 1019 eller kanske redan 1016 – uppgifterna är osäkra – som Ingeborg, Ragnvald och deras följe gav sig iväg. Hon var alltså bara 18-19 år, då hon gifte sig med storfursten Jaroslav. Dessförinnan hade hon hunnit skaffat sig stora – om man så vill

statsmannamässiga och diplomatiska – erfarenheter genom alla de förvecklingar hon hade fått vara med om i sitt hemland, om man nu får tro Snorre. Hon var således van vid sådana intriger man kunde dras in i, när man tillhörde ett lands ledande skikt. Därmed var hon väl skickat för sitt värv som storfurstinna.

Det är möjligt att Ingegerd behärskade något slaviskt tungomål, eftersom hennes mor Estrid var dotter till en obotritisk furste från Vendland vid Östersjöns norra strand. I så fall kom hon inte till ett helt främmande språkområde. I Kievryssland fick hon själv ett ryskt namn. Hon kallas alltid Irina.

Emunds saga

I en annan isländsk framställning möter vi på nytt Ingegerd. I *Emunds saga* berättas det om hur norrmannen Emund Hringsson med sitt följe ger sig iväg till Holmgård (Novgorod) för att söka sin lycka.

Väl framkommen söker Emund upp fursten Jaroslav och erbjuder sina tjänster. Han får en stenhall för sina män, som, enligt ett avtal som sluts, ställs till Jaroslavs förfogande. Sedan hjälper Emund och hans män fursten i flera slag. Men till slut hotar Emund med att gå över till Vartilavs (den ovan nämnde Brjatjislav), Jaroslavs bror (kanske brorson), läger. Han ger sig också iväg med sina mannar.

Då ingriper Ingegerd och tar med sig Ragnvald Jarl, som hon skickar till Emund för att be denne komma till ett samtal. Även om Emund misstror Ingegärd, går han med på att träffa henne. Under samtalets gång tar Ingegärd av sig ena handsken och för den över huvudet. Emund förstår då att han gått i en fälla. När Ingegerds män rusar fram lyckas han emellertid springa därifrån till sina skepp. Emunds egna tar Ingegerds män till fånga men släpper dem på Emunds inrådan. Ingegärd far hem efter den misslyckade aktionen och Emund går i Vartilavs tjänst.

Vartilav och Jaroslav samlar sina härar och Vartilav vill gå till attack. Men Emund anser att man skall vänta på att Ingegerd anländer. Hon har, säger han, ”beslut för dem alla”.

Efter en vecka befinner sig Emund och hans fosterbror Ragnar vid en väg, där Ingegerd kommer ridande. De beslutar sig för att ta henne till fånga och för henne till Vartilavs läger.

Ingegerd erbjuder sig då att medla mellan sin make och Vartilav. Hon säger samtidigt att hon kommer att tilldela sin egen make den största andelen. Det går Vartilav med på. Så talar Ingegerd med kungarna och fördelar de områden det gäller. Jaroslav får Novgorod och Vartilav Kiev. Men eftersom Vartilav snart dör, tillfaller också Kiev Jaroslav.

Så småningom kommer Olav Haraldsson till Gårdarrike och där träffar han Ingegerd som hedrar honom, därför att ”hon och Olaf älskade varandra i hemlighet”.

Åter till Snorre

Snorre berättar en del om Olav Haraldssons vistelse hos Jaroslav och Ingegerd. En gång får sonen till en förnäm änka halsböld. Modern vänder sig till drottning Ingegerd och ber om råd. Denna har själv ingen hjälp att ge men råder modern att vända sig till Olav med orden: ”Gå

till kung Olav. Han är den bästa läkaren här. Be honom att lägga händerna på det onda. Och hälsa honom från mig om han inte vill.” Olav vill till en början inte befatta sig med fallet men när modern hänvisar till Ingegerd faller han till föga. Och pojken blir botad.

När Olav återvänder till Norden lämnar han kvar sin son Magnus i fursteparets vård. Magnus reser några år efter sin fars död vid Stikklastad (1030) tillbaka till Norge via Sigtuna. Han kommer så småningom själv att bli kung i Norge, känd under namnet Magnus den gode.

Ingegerd och Jaroslav

Ingegerd och Jaroslav får tio barn. De uppfostrar dem så att de får lära sig även sin mors språk och blir förtrogna med den kultur hon kommit ifrån.

De använder sedan sina barn för att skapa gynnsamma relationer med många stater i Europa. En son gifts bort med en dotter till den bysantinska kejsaren, en son med den polske kungen Kazimierz syster, en dotter med Henrik I av Frankrike, en med Harald III av Norge och en annan med den blivande ungerske kungen Andreas.

På detta sätt kommer parets barn att bli anfäder till många av de europeiska furstehusen. Huset Bourbon hör dit med kung Juan Carlos av Spanien och storfursten av Luxemburg för att bara nämna några. Även vårt svenska kungahus kan på slingriga vägar nås från Ingegerd och Jaroslav.

Dessutom tar paret emot barn från andra furstehus i Europa, inte bara den norske Magnus, som får stanna i Kiev till dess att förhållandena i Norge blev säkra. Där vistas också den engelske kungens landsförvisade söner.

Den himmelska karriären

Redan 1037 uppförs ett kloster nära Sofiakatedralen i Kiev. Det klostret tillägnas storfurstinnans ängel och är en del av det furstliga hushållet. Några år senare, 1045, påbörjas Sofiakatedralen i Novgorod, troligen i närvaro av Irina. Hon dör möjligen den 10 (23) februari 1050 i Novgorod. Innan dess går hon i kloster och blir nunna enligt den högsta graden (schima). Hon tar då namnet Anna.

När Sofiakatedralen i staden sedan står klar 1052, begravs hon i en förhall, kanske tillsammans med sin son Vladimir som avlider det året. Vladimir räknas så småningom liksom sin mor som helgon. Enligt krönikan låter ärkebiskopen Jevfimij 1439 förgylla, göra en påskrift och täcka kistorna med tyger.

Tsaren Ivan den förskräcklige bestämmer i en förordning 1556 följande: ”Vad gäller den ortodoxa storfursten Vladimir Jaroslavitj och hans moder, den ortodoxa storfurstinnan Anna, skall så länge världen består till deras minne hållas själamässor och morgonmässor och de skall nämnas vid sidoaltaret under själamässor, vid gudomlig liturgi och litanior med förböner för själar.”

På order av tsaren Alexej Michalovitj och patriarken Nikon flyttas 1653 Annas och hennes sons kvarlevor till själva kyrkan.

Den heliga Annas dag är den 10 (23 enligt gamla stilen) februari. Den 17 oktober firas hon tillsammans med sin son den helige Vladimir. Om den dagen skall ärkebiskopen Jevfimij fått befallning i en syn från ovan.

I den ortodoxa kyrkan förekommer två så kallade troparia, korta hymner som sammanfattar dagens firningsämne, till den heliga Anna:

Lysande från väst såsom en stjärna som upplyser himmelen, värdigades du mottaga den Ortodoxa tron, och i det du frambar den som en frukt till det välsignade Ryska landet, heliga och saligt troende furstinna Anna, omfattade du Kristus med hela ditt hjärtas kärlek. Bevarande Hans rättfärdighet och bud, i det vi i dag firar ditt allraheligaste minne, mottager vi genom dina böner syndernas förlåtelse.

I dig, o Moder, bevarades den gudomliga avbilden, Du tog ditt kors och efterföljde Kristus; genom dina gärningar lärde Du Dig förakta det förgängliga köttet och att vårda själen, den odödliga skapelsen. Därför fröjdar sig, saliga Anna, din själ med helgonen.

Den heliga Anna

När den rysk-ortodoxa kyrkan beskriver den heliga Anna, talar man om hur hon både hann med att vara mor, furstinna och nunna, en kombination som inte skulle bli helt ovanlig under historiens gång. Anna är den första i en lång rad.

I sitt ursprungliga hemland fick hon en uppfostran som gjort henne till en fri och självständig kvinna, i sann vikingaanda. Hon kunde delta i det offentliga livet, resa, ta emot gäster och lära sig att hantera vapen. Källorna sägs berätta om hennes intelligens, mod och inflytande på omgivningen.

Utan tvekan projicerar kyrkan sitt kvinnoideal på den heliga Anna. En relik efter den heliga Anna kommer 2009 till Sverige och dess ankomst firas i Stockholm den 28 februari. Reliken placeras sedan i Den heliga Anna av Novgorods ortodoxa församling i Eskilstuna. Därmed har på sätt och vis cirkeln slutits. Ingegerd, det första svenska helgonet, om man så vill, har återbördats till sitt hemland. Hennes öde är inte helt olíkt Birgitta Birgersdotters.

Tillbaka till Kiev

Ibland har det antagits att Ingegerd kanske vilar i sarkofagen i Kiev. Hur det verkligen förhåller sig med det är åtminstone för närvarande svårt att veta. Vi får nöja oss med att låta den frågan vara öppen.

Men Ingegerd lever vidare i historien, i sina ättlingar, i sina relikter och i den tro som gett ett annat perspektiv från vilket hon kan betraktas och från vilket hon fortfarande ser den framtid som hon själv har varit med om att forma.

Av alla de nordbor som hjälpt till att bygga Ryssland både politiskt, kulturellt och andligt, är det en kvinna – Ingegerd – som vi känner bäst. Knappast någon kan överträffa hennes dubbla karriärer.

Urbirger

Jag heter Birger. Min far hette Birger. Hans far hette Birger. Jag har en son som heter Birger. Jag har också en bror som heter Birger. Han har en son som heter Birger, som i sin tur har en son som heter Birger. Jag hade en gång en båt. Den hette Birger Val. Min bror hade också en båt. Den hette Stormbirger.

Vår holmbergiska familj härstammar från Ljungstorp på Billings västra sluttning strax ovanför Varnhems kyrka där Birger Jarl är gravsatt. När vi talar om honom i släkten talar vi om Urbirger. Han ingår inte i vår ättelängd vad vi vet, men hans ande har ständigt varit med oss. Oftast lekfullt, delvis i fantasins land men dock alltid närvarande. När någon klåfingrig person för några år sedan flyttade Birgers namnsdag från 21 oktober till 9 juni gnisslade alla vi birgrar våra tänder i ilska. Birger Jarl dog den 21 oktober 1266, inte den 9 juni 1266. Hur historielös får man vara? Vi talar trots allt om en riksgrundare. Men vi tar det positivt och firar numera birgerdagen två gånger varje år, mest intensivt dock den 21 oktober.

Men Urbirger är inte en självklar hjälte i familjen, och har aldrig varit. Emellertid kanske en något större hjälte förr, på nittonhundratalet. Då var våra kritiska funderingar inte lika vanliga. Idag är distansen större. Sett med dagens glasögon framstår mycket av Birger Jarls gärning som remarkabel, ehuru inte odiskutabel. Men det är lätt att döma när vi vet hur det gick så här sjuhundra femtio år efteråt. Då, på 1200-talet – och med kultur- och tidsrelativistiska glasögon påsatta – var hans handlingar måhända vad man kunde förvänta sig på den tiden, samtidigt som många av hans åtgärder bar framtiden i sitt sköte. På gott och ont, mycket av det han grundlade kom att präglade utvecklingen under många hundra år i det land som kom att bli Sverige.

Vägen till makten

Birgers väg till makten var den vanliga i äldre tider. Han blev jarl och landets mäktigaste man genom arv, ingifte, ond bråd död och krig. Birger, född cirka 1210, tillhörde Bjälboätten från Östergötland. Den släktgruppen var sedan sent 1100-tal Svea rikets mest inflytelserika familjekonstellation. Två av hans farbröder, Birger Brosa och Karl Döve, innehade jarlämbetet långt före honom, liksom senare hans kusin Ulf Fase. En jarl på 1200-talet kan i dag närmast jämföras med att vara statsminister, även om dåtidens kungar hade mer makt än dagens. Om man vill stiga i graderna är det inte fel att tillhöra en mäktig släkt, inte på 1200-talet och inte heller senare.

Men en mäktig släkt kan göras mäktigare genom ingifte. Några år innan Birger upphöjdes till jarl 1248 hade han gift sig med kung Eriks syster Ingeborg. Det var naturligtvis inte ett dåligt karriärsteg. Han blev en av kungens närmaste och användes för förhandlingar och

sändes ut på krigståg. Vi vet att han i slutet av 1230-talet både hann med att medla mellan munkar och bönder i Småland och leda ett påvestött korståg till Finland för att kristna tavasterna. Den senare erfarenheten är speciellt viktig. Att leda män i krig och att erövra något har alltid genom historien varit bra språngbrädor uppåt.

Misslyckade krigsäventyr är sämre. De kan förstöra en karriär. Det har spekulerats om att Birger inte nöjde sig med att omvända tavasterna utan att han tillsammans med Åbobiskopen Thomas marscherade vidare österut mot nuvarande Ryssland. Vid Nevas strand tog erövringståget ett abrupt slut sommaren 1240. Furst Alexander av Novgorod slog svenskarna i ett slag föga omtalat i svensk historia men desto mer hyllat i rysk. Svenskarnas expansion österut hade för tillfället stoppats och segraren döpte om sig till Alexander Nevskij – och blev så småningom helgonförklarad av den rysk-ortodoxa kyrkan.

En tankekittlande omständighet bakom den svenska östoffensiven är att Birger och Thomas kan ha räknat med svagt motstånd från Novgorod eftersom furstendömet var involverat i ett krig mot mongolhövdingen Batu Khan, en sonson till Djingis Khan. Birger och Batu Khan i "allians" mot Novgorod, precis som Karl XII och den turkiske sultanen Ahmed III var tillsammans mot Ryssland i början av 1700-talet. Birger kan också ha haft hjälp av en inhemsk opposition i Novgorod. Alexanders bror Andreas Jaroslavovtisch lär ha tillbringat en tid i landsflykt i Sverige, väl omhändertagen av Birger. Men allt detta hjälpte alltså inte. Birgers anfall misslyckades och det misslyckandet kanske inte blev särskilt känt hemma i Svea Rike. Birger kunde komma hem och bli jarl.

Hur upphöjelsen till jarl mer exakt gick till vet vi inte annat än att den åtföljdes av mycken ond bråd död bland Birgers konkurrenter och släktingar. Ett första steg togs år 1247. En kungaoppositionell gruppering benämnd Folkungarna – kanske med tyngdpunkt i Uppland – gjorde uppror under ledning av Holmger Knutsson. Holmger var tronpretendent. Han var son till kung Knut Långe som regerade under en kort period 1229-1234. Birger var förmodligen avlägset släkt med Holmger. Det hjälpte nu inte Holmger. Han förlorade slaget vid Sparsätra 1247 och blev halshuggen av Birger året därpå efter att ha infångats efter en kort flykt till Gästrikland. Samtidigt försvann jarlen Ulf Fase ur historien, måhända även han avrättad av Birger som nu blev jarl. Ulf Fase kan ha stöttat Holmgers falang mot kungen och Birger.

Avgörandet vid Härvadsbro

När sedan kung Erik dör sotdöden utan barn vårvintern 1250 får Birger chansen att flytta fram sina och familjens positioner ytterligare. Inom åtta dagar har han lyckats få sin minderåriga son Valdemar vald till kung. En bedrift som inte godtogs av de fortfarande oppositionella Folkungarna. De gjorde ånyo uppror och började med att söka stöd i Norge. Det gick dock inte så bra. Birger jarl hade förekommit dem. Han hade strax innan slutit en pakt med den norske kungen genom att lova bort sin dotter Rikissa till den norske tronföljaren Håkon den unge. Den norska fronten var därmed säkrad med hjälp av ett skickligt utnyttjande av äktenskapsmarknaden. Folkungarna fick istället vända sig till Danmark där de fann stöd hos kung Abel.

År 1251 invaderade Folkungarna stödda av tyska legoknektar Svea Rike från söder. I ledningen för attacken var ett antal potentiella tronpretendenter och "släktingar" till Birger.

Överbefälhavare för de upproriska var Filip Knutsson, en kungason och bror till Holmger. Filip åtföljdes av en halvbror och en systerson på vägen upp genom södra Västergötland. Vid Härvadsbro, ett vadställe över Säveån strax öster om nuvarande Alingsås, blev det stopp. Birger med uppåddade trupper stod på andra sidan ån. Efter förhandlingar utlystes frid av en birgertrogen biskop och Filip och hans halvbror och systerson vadade godtroget över till Birger. Varpå de alla mycket geschwindt blev tillfångatagna och halshuggna. Enligt den inte alltid trovärdiga Erikskrönikan segrade Birger med hjälp av svek. Och så kan de ha varit. Birger bad påven om ”avlösning och förlåtelse” och fick den av Innocentius IV i ett bevarat brev från 1252.

Fem hundra år av inbördeskrig

Med påvlig välsignelse och en totalt krossad opposition kunde nu Birger Jarl börja riksbyggandet. Ett löst sammanfogat Svea Rike skulle svetsas samman till ett sammanhållet Sverige. Fast så visionär var säkert inte Birger. Hans målsättning var nog mer kortsiktig – att säkra den egna makten och familjens troninnehav. Men för att åstadkomma det behövde Svea Rike omformas och centraliseras. Och det lade grunden för det som till slut skulle bli ett sammanhållet Sverige trehundra-femtio år senare under Karl IX.

För så länge dröjde det innan Sveriges alla födslovånder och inbördeskrig var över. Striderna mellan erikska och sverkerska ätterna på 1100- och 1200-talen inledde fem hundra år av inbördes stridigheter mellan klaner, regioner och tronpretendenter i det blivande Sverige. Slaget vid Stångebro 1598 och Linköpings blodbad 1600 när hertig Karl avrättade några av de ledande anhängarna till kung Sigismund avslutade det sista svenska inbördeskriget.

Men denna blodiga historia skall vi kanske inte lasta Birger för. Inbördeskrigen började innan han var född och fortsatt hundratals år efter hans död. Dock, Bjälboätten var tidigt involverad i krigen och fortsatte att vara medverkande under Birgers tid och länge därefter under hans söners, sonsöners, sonsöners och sonsonsoners tid ända fram till sent 1300-tal. Bjälboättlingar var med när Svea Rikes femhundraåriga historia av inbördeskrig började och de deltog aktivt under de första tvåhundra åren.

Kontrafaktiskt kan man fundera på om Sveriges tillblivelse behövde bli så blodig och långvarig som den blev. Kunde Birgers farfar Birger Brosas, Birger själv och hans söner kung Valdemar och kung Magnus eller Magnus son Kung Birger, eller hans brorson Kung Magnus, eller hans söner kung Erik och kung Håkan ha gjort något annorlunda för att undvika att Sverige föddes under så blodiga former? Något enkelt svar finns inte. Förmodligen kunde de inget göra. De var sin tids ”fångar”. Struktur betyder som oftast mer än aktör. Det var inte bara Svea Rike som plågades av inbördeskrig när landet blev ett. De flesta andra länder som växte fram i Europa under medeltiden upplevde också ständiga inbördes stridigheter. Inbördeskrig fungerade som barnmorska när Europas många länder föddes.

Börja bygga Sverige

Tillbaka till Birger Jarl. Oavsett om det ledde till inbördeskrig eller ej, vad mer konkret gjorde Birger när han i mitten av 1250-talet kunde börja bygga samman Svea rike? Det visar sig att han började rätt. Land skall med lag byggas. Det är en viktig sanning som Birger kan ha känt till. Uttrycket återfinns i flera av de gamla landskapslagarna. Svea Rikes gamla landskap styrdes av lagar som traderades muntligt. En lagman kände och tolkade lagarna på tinget. Men i längden och med ett växande samhälle fungerar det dåligt. Tolkningsutrymme och konflikter blir mindre om lagarna kan nedtecknas. Åtminstone kan man hoppas det. Birgers äldre halvbror var pionjären som började skriftsätta lagar i Svea rike. Han hette Eskil och var lagman i Västergötland. Äldre Västgötagalagen från tidigt 1200-tal är hans verk. Eventuellt fick han inspiration och råd från Snorre Sturlasson från Island som besökte Eskil år 1219.

Birgers bidrag var att inse att ett rike också kräver vissa riksomfattande lagar. Det vill säga bestämmelser som gäller i alla landskap, inte bara i Västergötland eller i Uppland. De riksomfattande fridslagar som kom till under 1200-talet brukar kopplas till Birger Jarl. Hemfrid, kyrkofrid, kvinnofrid, tingsfrid, torg- och köpefrid och inte minst hemlighusfrid är några exempel på vad som började regleras och straffbeläggas i hela Svea Rike åren efter 1250. Som Dick Harrison säger: "Birger jarl utnyttjade sin blodigt tillkämpade maktställning till att lysa frid!" (*Jarlens sekel* s.170).

Mest framsynt var Birgers ändrade arvsrätt som innebar att också kvinnor fick ärva, dock bara hälften mot män. En annan reform som var framsynt var att Birger förbjöd gävträldom – man skulle inte längre "frivilligt" kunna ge sig som träl under någon om man var fattig eller skuldsatt. Träldomen avvecklades sedan långsamt i Svea Rike under de närmaste hundra åren. I Västergötland fastslog Birgers barnbarnsbarn Kung Magnus i Skara Stadga från 1335 ett förbud som säger att ingen kristen mans eller kvinnas barn längre skall kallas eller vara träl. Så småningom följde övriga riket efter.

Men land kan inte bara byggas på lagar. Land måste också byggas av skatter. Centralmakten i form av kungen och hans följeslagare kräver ekonomiska resurser. Det äldre systemet där allmogen ställde upp med gästning när det resande kungadömet passerade eller med försvarsinsatser i orostider (ledning) förslog inte när en mer centraliserad maktutövning växte fram. Birger och hans son kung Valdemar behövde mer. De omformade allmogens tidigare tjänster och plikter till något som kom att likna de senare grundskatterna som vilade på jorden och på vad den producerade. Menigheten fick leverera in olika naturprodukter till kungsgårdarna, eller senare till de föga populära fogdeborgarna. Under Birgers tid började vi få både skattebönder och fogdar. Kungamakten kunde växa. Nu fanns en mer tillförlitlig skattebas.

Birger kan ha fått inspiration från kyrkan. Kunde prästerna få ut tionde från allmogen borde väl också kungen kunna få ut något. Katolska kyrkan var en "moderniserande" kraft i Svea Rike. Kunskaper och styrformer importerades från ett mer avancerat Väst- och Sydeuropa. Birger var bland dem som insåg detta tidigt och lärer sig med den nya kyrkomakten. I Skänninge 1248 var Birger med och stadfäste den katolska kyrkans privilegier och självständiga ställning. Den påvliga delegaten Wilhelm av Sabina var nöjd. Birger fick därefter kyrkans stöd i kampen om makten.

Kyrkan var dock inte den enda moderniseringsfaktorn under Birgers tid. Den framväxande handeln ledd av tyska köpmän från Lübeck med flera blivande hansestäder var också central. Birger gav tyska handelsmän tull- och skattefrihet i Svea Rike, och uppmuntrade dem att

bosatta sig här. Ett indirekt resultat blev att flera städer kom att grundas: Kalmar, Stockholm och Örebro är några exempel. Köpenskap och hantverk gynnades och började komplettera den gamla naturhushållningen. Det som skulle bli borgarståndet var fött.

Stockholm brukar fira 1252 som sitt grundarår och ge Birger äran av att vara grundaren. Kanske var det så, men vad vi säkert vet är att Svea Rikes tyngdpunkt försköts österut under Birgers tid, till Mälaren och Östersjön. Stadsbyggandet och handeln expanderade mest där. Och krigstågen gick till Finland, Ryssland och Estland. Svea Rikes centrum försköts långsamt från Väster- och Östergötland till Uppland och Södermanland.

Det är signifikativt att den siste kung som dog i den gamla kungaborgen på Visingsö i Vättern också var den förste kung som begravdes i Stockholm. Han var Birger Jarls son Magnus Ladulås, död 1290.

Västerut istället för österut

Men det kunde ha gått annorlunda. Ungefär samtidigt som Birger Jarl grundar Stockholm ser han till att säkra Svea Rikes sjöväg västerut. I ett avtal med Danmark 1254 annekterar Birger ett område vid Göta älvs mynning som av samtiden kallades Utlanden. Askims, Vättles och Sävedals härader blev svenska. Handelsvägen till Västerhavet från Lödöse och Västergötland var inte längre i dansk-norska händer.

En möjlighet att expandera åt väster ekonomiskt, kulturellt och kanske också territoriellt öppnade sig. Svea Rike kunde alltså ha fått sin tyngdpunkt vid Västerhavet istället för vid Östersjön. Vi kunde ha fått mer kontakter med det mer avancerade Västeuropa än med det glesbefolkade och outvecklade Östeuropa. Men så blev det inte. Orsaken är nog att en expansion österut var lättare. Det fanns mer land och handel att vinna där. Och mindre motstånd, åtminstone initialt. Dåtidens regionala stormakt Danmark blockerade en expansion västerut.

En konsekvens av östförskjutningen under jarl Birgers tid blev att Sverige fortsatte och fördjupade en krigisk erövringspolitik på andra sidan Östersjön som kom att pågå de närmaste femhundra åren. Birger själv lär på äldre dagar ha försökt få kontroll över rysk handel genom att 1256 angripa Narva men misslyckats. Som mest offensiv var den svenska militärstaten under stormaktskungarna Gustav II Adolf, Karl X och Karl XII, men så sent som 1788 förklarade Gustav III krig mot Ryssland. Det äventyret klarade vi oss nätt och jämnt undan genom den förunderliga segern i sjöslaget vid Svensksund 1790. Det gick sämre 1809 när det Finland Birger Jarl var med och erövrade på 1200-talet slutgiltigt förlorades. Östoffensiven var över efter sexhundra blodiga år. En satsning väster ut med början under Birgers tid hade med all sannolikhet inte blivit lika höljd i krigisk ”ära”, men säkert mer fredlig och kanske också mer civilisatoriskt och ekonomiskt gynnsam. Vi hade fått färre krigare men fler handelsmän och reformatorer. Mer samarbete med England och Holland och färre krig med Ryssland och Polen. Se där vad som kan ha avgjorts när Birger öppnade sjövägen västerut samtidigt som han grundade Stockholm, och valde att gå österut.

Sexskandal redan då

Men i ärlighetens namn bör framhållas att Birger måhända försökte gå sydväst ut. Äktenskapspolitik var en av hans starkaste grenar. I början av 1260-talet försökte Birger stärka Svea Rikes ställning i det av inbördeskrig sönderslitna danska riket genom att gifta bort sin son kung Valdemar med Sofia, en dansk kungadotter samtidigt som han själv gifte sig med drottning Mechtild, änka efter en annan dansk kung. Dubbelgiftet med ett år emellan kan kortsiktigt ha varit gynnsamt, men på längre sikt spelade det ingen roll. Birger levde inte länge nog för att skörda eventuella vinster och för Valdemar blev det en katastrof. Eftersom Valdemar var en avlägsen släkting till Sofia var de tvungna att få påvens skriftliga tillstånd till äktenskapet. Men den påvliga sanktionen hedrade han föga. När Sofias yngre och vackrare syster Jutta kom på besök i Sverige inledde Valdemar en kärleksaffär med henne, en förbindelse de inte lyckades hålla hemlig. Kanske fick de en son. Sveriges första sexskandal var ett faktum. Valdemar tvingades att resa till Rom för att botgöra sin synd. När han var borta gaddade sig hans bröder Magnus och Erik samman och lyckades få honom avsatt en tid efter återkomsten från kontinenten. I slaget vid västgötska Hova 1275 slog de Valdemar. Eller rättare sagt, slog de Valdemars trupper. Valdemar själv lär ha försovit sig och missat slaget.

Vila i Varnhem

Birger hade somnat in några år innan brödrastriderna började. Han dog 1266 i någonting som kallades Jälbolung i Västergötland. Gravsättningen skedde i den erikska ättens gravkyrka i Varnhem. Birger hade själv varit med och bekostat kyrkans restaurering efter en brand och sett till att en porträttskulptur i form av hans ansikte kom att pryda ett av kyrkans valv. I graven fick han senare sällskap av sin danska hustru Mechtild och sin son Erik. Sentida uppgrävningar har inför tvivlande uppsvenskar belagt att Sveriges riksbyggare och Stockholms grundare valde att få den sista vilan i Västergötland.

Och alla vi som varit där vet att han inte kunde ha valt en vackrare kyrka eller en yndigare trakt. Så här beskriver Georg Starbäck, en 1800-talshistoriker, platsen där erikarna begravde sina kungar och där Birger följde dem: ”I den härligaste trakt i Vestergötland, der sjöar, fält, höjder och dälдер bilda den ena sköna utsigten efter den andra, vid foten av Billingen ligger Varnhems kyrka, och der på samma ställe låg det forna Varnhems kloster. Här begrofs konung Erik vid sidan af fadern och farfadern.” (Starbäck 1885 s. 366–67).

Urbirger vilar tryggt bland kungar och åtminstone en drottning. Det trivs han med. Och vi holmbergare från Ljungstorp med utsikt över det fagra Varnhem har inte glömt honom. Vi kommer att tala om honom länge än. Stolta är vi över att Birger Jarl tillsammans med Stefan Jarl blev årets Hedersskaraborgare år 2002. En utnämning värdig akademins valspråk – ”Snille och blix”.

Mina källor

Jag är ingen historisk forskare. Det kan jag skylla på när mina tolkningar och fakta ifrågasätts. En annan brasklapp jag kan vifta med är att jag skrivit om *min* Birger – Urbirger. Någon

originalforskning har jag alltså inte bedrivit. De riktiga historiska källorna har jag inte ens försökt närma mig. Istället har min metod varit att plocka läsfrukter. Främst hos Dick Harrison och hans fantastiska bok *Jarlens sekel* (2002), men också på nätet (tack *Bengans historiasidor*) och i äldre historieverk som Georg Starbäcks *Berättelser ur svensk historia* (1885). Starbäcks verk tillhörde en gång min farfars far Ansgarius Holmberg född i Varnhem 1855. Han hette alltså *inte* Birger. Sidorna i Starbäcks bok där Birger omtalas är dock väl tummade. Här fick säkert Ansgarius idén att döpa sin son till Birger. Jan Guillous underhållande och insiktsfulla bok *Arvet efter Arn* (2001) är en annan av mina inspirationskällor. Han liksom jag har läst Jan Skoglöws, Ingvar Leions m fl:s bok *Birger jarl och slaget vid Närke 1251* (1990) och vet att slaget vid Härvadsbro 1251 stod i Västergötland, inte i Västmanland.

Även om man inte är en historieforskare kan man vara en historienörd. Jag började mina akademiska studier med att läsa historia vid Göteborgs universitet. Min första tenta var muntlig och gällde all historia fram till 1500. Examinator en kväll i december 1964 var samtidigt störste historiker, akademiledamoten Erik Lönnroth. Nervös är inte ens förnamnet. Jag åt inte på en vecka innan. Men det gick bra. Vi talade om det mesta, dock inte om Birger Jarl, men väl om slaget vid Kungslena 1208. Jag minns att Erik – jag kallar honom Erik eftersom jag kom att känna honom mer personligt långt senare – undrade över vädret den där dagen i januari 1208. Klimatet var ju varmare i Sverige på 1200-talet, kanske var det tö så att marken inte bar det danska kavalleriet och därigenom hjälpte kung Erik att vinna. Jag som skulle förhöras lyssnade och imponerades. Och har aldrig glömt det. Jag hade gjort lumpen som väderobservatör i flygvapnet och visste hur viktigt väder kan vara. Men att Erik också visste!

I en diskussion många år senare vill jag minnas att Erik sa: ”Sören, västgötaskolan är inte en åsikt, den är en åkomma.” Men jag vill också minnas att han innan sin bortgång modererade den utsagan. Erik Lönnroth var en evidensorienterad forskare. Han var inte omedveten om att Svea Rikes vagga stod i Birger Jarls Västergötland. Här började riket kristnas, här byggdes flest kyrkor, här utkämpades de avgörande slagen, här begravdes den erikska ättens kungar och inte minst, här vilar Urbirger.

**”Jag tänker alltid behålla mina vingar”
Om Skaraborgs starkaste kvinna**

Författargator finns många, även om Strindberg förvånande nog inte har så många gator eller gränder uppkallade efter sig. Och inget Strindbergstorg. Flera tusen gator har ju anlagts de senaste hundra åren.

Men hur är det med *fiktiva* gestalter, sådana som ibland är minst lika kända och lika betydelsefulla för vår mentalitet som författarna. Vem känner inte Emil eller Pippi bättre än personen Astrid? Och vem är viktigast? För många skulle jag nog sätta en peng på Pippi. Emil och Pippi – och några av författarskapets kompisar – finns förvisso representerade, mest i Vimmerby.

Gösta Berling har gett namn åt gator i Hisings Backa och Karlskoga, men inte i övriga Värmland, vilket ju är generande. Även Kavaljersvägen finns i Karlskoga, så ock Sintrams väg (huvvaligen). Stadskontor har sett till att Nils Holgersson pryder gatuskyltar på åtta orter, om än inte i Halland, det enda landskap som Lagerlöf ratade på Nils resa genom Sverige. Fridolin finns i Krylbo, geografiskt högst naturligt. Fänrik Stål och Lotta Svärd kan man se på vägskyltar i Uppsala, Fritiof Andersson och Rönnerdahl förstås i Göteborg, Alfons Åbergs gata ligger i Bromma. Gluntgatan, efter Gunnar Wennerbergs verk *Gluntarne*, finns i Lidköping, författarens barndomsstad. Ulla Winblad liksom Fredman finns i Torshälla, utifrån tanken att epistel 39 skall ha komponerats där. Varför Fredrik Åkare finns i Sveg vet jag inte.

Vad jag alltså vill hävda är att det inte bara är ”verkliga” människor som påverkar, betyder. Så borde det inte finnas fler Pippi-gator? Hon är väl ändå en av de tio mest kända svenskarna? Och det finns ingen Doktor Glas-gata eller någon med Arvid Falk, ingen Lydia Stille, Karl-Oskar Nilsson eller (ännu) Lisbeth Salander.

Själv bor jag på Carl Bernlunds gata. Vem är det? Efter viss möda lyckades jag ta reda på det. Och det är väl fint att han är ihågkommen, denne fabriksman i det förmoderna Lund.

Men tänk till, ni stadsplanerare och gatubyråkrater! Primus Svenssons plats, Sidner Nordenssons park, Bamsegatan, Fröken Julies torg, Polaren Pers hörna, Herr Skalmans väg, Krilonrondellen, Martin Tomassons allé – var är de?

I Stavsjö norr om Norrköping finns Tintomaras väg. Men Almqvists uppdiktade gestalter har gatuledes gett namn åt ett par gator till, en i Lidköping. Och den gatan är viktig: *Sara Videbecksgatan*. Jag vistades där många gånger i tjugoårsåldern. Det är en rätt oansenlig gata med större villor, strax intill Rudbeckiusgymnasiet.

Det är inte den gatan detta skall handla om, men nästan.

”Den som är väldigt stark måste också vara väldigt snäll”, säger Pippi Långstrump. Det är hennes kroppsstyrka som åsyftas, men hon är en i alla bemärkelser kraftfull flicka. Så starka är inte alla litterära kvinnor, även om många av dem har försökt bryta sig loss från existentiella eller samhällsliga fångelser. Se på 1800-talslitteraturens storstjärnor! Madame Bovary frigör sig, men går under; Fröken Julie utmanar gränserna, men går under; Thérèse Raquin konfronterar normerna – och går under. I novellen ”Ur mörkret” visar Victoria Benedictsson på grundprinciperna för kvinnans ställning och hennes svårlösta dilemman.

Något senare, 1916, skrev Edith Södergran dikten ”Vierge moderne” om ett undanglidande och svårfångat kvinnojägar, eller snarare en hen. ”Jag är ingen kvinna. Jag är ett neutrum.” Så hade ingen talat i poesin tidigare. Jaget vill inte infödas i någon traditionell kvinnoroll, utan låter till synes ologiska bilder avlösa varandra i ett slags associativ och ohämmad fantasi för att visa på att vi, särskilt de manliga vi, inte når hen(ne). Det är en ruskigt bra och angelägen dikt.

Pippi hade kunnat skriva den dikten, om hon hade kunnat skriva. Sara Videbeck hade också kunnat göra det, om hon hade haft den mästerliga poetens språk.

Men stark är hon, Sara Videbeck. Litterärt är hon väldigt tidigt ute med att *inte* gå under. Det är anmärkningsvärt, befriande... och för en del kanske provokativt. *Det går an*, romanen där Sara spelar förstafiolen, kom 1839, efter några decennier av västerländsk romantik. Världen hade länge uppfattats som outhärdligt skröplig gentemot de bortomsinnliga idealen. Känslan prioriterades, geniet demoniserades, eller just romantiserades, ouppnåeligheten begärdes, ofta med tysk filosofi och sofistikerad estetik som förutsättningar. Almqvist hade varit en av huvudrollsinnehavarna.

Men runt 1830 började man gå från expressivt uttryck till granskande observation. Mycket gick förlorat, det vill jag inflika.

Den nya litterära realismen betingades i hög grad av en värld i kraftfull omdaning. Modern liberalism såväl som en rad folkrörelser föddes, nya samhällsgrupper gjorde sig gällande och krävde reformer: konstitutionalism, yttrandefrihet, obunden press. Aftonbladet grundades 1830, snart andra tidningar, bokmarknaden grydde, sexårig skolgång infördes och vid mitten av århundradet växte folkbiblioteken fram, vilket medförde ökad läskunnighet, en förutsättning för utvecklad demokrati. Ståndsriksdagens död var nära förestående och bredare folkstyre blev omsider en realitet.

Som litterär företeelse vill realisterna med precis iakttagelse och samlad överblick, detalj och totalitet, ge en minutiös yttre skildring av människor i ett socialt, ekonomiskt och politiskt sammanhang. Utan idealistisk metafysik sökte diktarna måla en sociologisk panoramabild av alla samhällsliga skikt. Diktrollen förändrades. Den mystiskt snåriga diktaren övergick till att bli en författare som skrev med ledighet och rättframhet, som blev mer av oaffekterad rapportör eller saklig journalist. Uppbackad av sin essä ”Poesi i sak” förkroppsligar den sene Almqvist detta. Hans kortroman har undertiteln ”En tavla ur livet”, byggd på ett enskilt fall, empiriskt studerat.

Så ville man under perioden både avslöja och statuera lagbundenheter, ibland indignerat, varför tendensdiktning inte låg långt borta. *Det går an* är nog allt en tendentiös roman, hur mycket Almqvist i sitt efterord än vill förneka saken. Över- och underklass är för övrigt begrepp myntade av författaren.

Tidens skildringar skulle sålunda avbilda den gemensamma verkligheten, och de fylldes med autenticitetsmarkörer, trovärdighetstecken, i allt från vardagsredogörelser, miljöer och dialoger. Balzac och Dickens är naturligtvis giganter i sammanhanget.

I *Det går an* möter vi flera olika realismers. Den sociala realismen tar sig uttryck i den klassmässiga gestaltningen av människorna, vari en lägre medelklass gör sig alltmer närvarande. Huvudpersonerna Albert och Sara är i 25-årsåldern och de hör just till denna: glasmästartotter och underofficer. Men de framställs sannerligen som signaler om social gränsupplösning. Albert är visserligen romantisk i sina naturbetraktelser och emellanåt är han manligt barsk och inflikar med sin tids modefranska. I viss mån sitter han fortfarande fast i romantikmyllan.

Den psykologiska realismen gäller själva mötet mellan Sara och Albert, det subtilt återgivna närmandet mellan dem, deras både förtroliga och sakliga samtal.

Sedan tillkommer naturligtvis den geografiska realismen, miljöprecisionen. Landskapet, ångbåten, hästskjutsarna, värdshus och nattkvarter, föremålen och kläderna, allt tecknas noggrant och med trovärdighet.

Inte minst den veckolånga resrutten får vi följa: Med ångbåten Yngve Frey tar de sig från Stockholm först till Strängnäs och sedan Arboga. Därefter, med hästskjuts, över Fellingsbro, Glanshammar, Örebro, Kumla, Vretstorp, Bodarne och Hova, fram till Mariestad. Alberts planer har först varit att där vika av från Vänervägen och ta sig inåt landet, mot Ulricehamn. Senare talar han om Grävsnäs och Sollebrunn, ytterligare därpå om Skövde, Marka och Grolanda. Hans planer synes inte riktigt fastställda – och i stället hamnar han ju som bekant med Sara i Lidköping.

Vägen mellan Mariestad och Lidköping är precis beskriven. Alternativvägar diskuteras, men Kinnekulle vill man inte missa, och det talas lyriskt om Bresäter, Forshem, Råbäck, Husby och Hällekis, och om den möjliga anblicken av kyrkorna i Skälvum, Holmestad, Götened, Vätzlösa, Broby, Källby och Skeby.

Sara längtar till Lidköping, berättar för Albert om Lidaån, Vänern, Kållandsö och socknarna runt staden: Råda, Åsaka, Sävared och andra. Hon vill hem, hem för att fortsätta sina planer om glasmästeri, om självständighet... och om framtida samboskap med Albert.

Ett klassmässigt mellanting är hon alltså och synnerligen svårplacerad. Så funderar i alla fall Albert om henne. Socialt medveten är hon och dessutom förnuftig, saklig, fördomsfri, eftertänksam och osentimental. Om vi skall se henne som Almqvists språkrör, så har han sannerligen gått från det romantiskt dunkla till det rationellt (eller illusoriskt) klara.

Yrkesmässigt vill Sara bli sin egen, en driftig småföretagare. I romanen demonstrerar hon sin ekonomiska självständighet. Hon vill göra rätt för sig och vägrar låta Albert betala mer än hälften för middagar, hästskjutsar och annat.

Utifrån bistra erfarenheter av föräldrarna visar hon en icke-idealistisk syn på samförstånd, på åldrandet, och inte minst på själva äktenskapet. Här är hon banbrytande. Hon söker ett fritt förhållande, byggt på genuin kärlek, men med delad ekonomi och radikal jämlikhet. Kyrkliga bindningar och traditionella mönster innebär hierarkier. Sara är ute efter ett slags *överenskommelserelation*. Integrerat i detta finns en vilja om sexuell självständighet. Hon vill vara oberoende, känna sig fri – inom en varmt upplevd tvåsamhet. Hon bygger i realiteten en ny kvinnoroll.

”Jag tänker alltid behålla mina vingar”. Så säger hon i en avgörande passage. Och så bjuder hon in Albert både till frukost och middag, till sitt eget våningsplan i huset. ”Går allt detta an, Albert?” frågar hon. Efter tystnad uttrycker ändå hans ansikte att ja, ”Det går an”.

Romanen väckte enormt rabalder. Oförsonligt upprörda motskrifter kom om att ”det går icke an!”. Här fanns ju från Almqvists sida ett angrepp mot kyrkan, mot äktenskapet och familjen som helig institution, mot kvinnans bundenhet vid mannen. Inte minst de kommande barnens situation ifrågasattes (några barn varken föds eller planeras i berättelsen). Hart när alla attackerade Almqvist med mer eller mindre giftdrypande kommentarer.

Riktigt gift skulle Almqvist eventuellt använda senare. Efter att procentaren von Scheven flera gånger utsatts för påstådd arsenikförgiftning flydde Almqvist 1851 till Amerika. Författaren var skuldsatt, reverser försvunna, och det finns flera argument för att Almqvist är missdådaren. Det är sannerligen ett kittlande cold case.

Om han själv möjligen (kanske rimligen) har försökt mörda, så har han i alla fall med Sara Videbeck från Lidköping skapat ett föredöme, en i sanning utmanande kvinna. Sara, den osentimentala, den icke-romantiska, rentav den rationellt kyliga...?

Nej, nej, nej! Har jag inte lärt mig något alls på 170 år? Hotas jag av henne? Förväntar jag mig väna, underdåniga kvinnor? Nej, absolut nej, men jag har nog ställt fel diagnos. Sara Videbeck visar ju vad jag inte fullt ut har lärt mig. Låt Saras idéer i stället bäras av en man och ni kommer att förstå...

Därför är boken så viktig än idag. Sara brottades med samhällsnormer och bornerade föreställningar utifrån en vision som på många sätt ännu inte är förverkligad. Och brottningen fortsätter. Lidköping, Saras stad, är en gammal anrik brottarstad – inte minst på herrsidan – men riktig mänsklig styrka, ja då får vi tala om Sara Videbeck.

Sara från Lidköping. Skaraborgs starkaste kvinna.

Stola rediviva

Rapsodiskt om Holger Ander, mannen som satsade sig själv och sin förmögenhet på att rädda Ekebladarnas palats i Strö

O tavlan, tavlan ... !

Ett förtvivlans rop. Ett mardrömsscenario. Kollisionen mellan bil och flygplan syntes oundviklig.

Barkarby flygplats. Av okänd anledning har Holger Ander förrirat sig, missat såväl varningsljus som bom och styrt rakt ut över landningsbanan. Oförmögen att fatta hur han hamnat i denna situation ser han ett flygplan på startbanan; det närmar sig bilen med ödesmättad hastighet. Själv håller Holger Ander god fart – han är van vid det – och inser i ett ögonblick av klarsyn att skärningspunkten mellan flygplan och bil är omedelbart förestående.

I passagerarsätet sitter hustru Inger. Men i stället för att ropa ett snabbt farväl till henne eller att skicka en desperat bön till Den Högste, i stället för att bekymra sig om sitt och hustruns liv, som nu av allt att döma strax är över är det tavlan från Bukowskis han tänker på. Den skall förintas och aldrig någonsin komma på plats i Stolas mangårdsbyggnad:

O tavlan, tavlan ... !

Reaktionen ger i ett nötskal Holger Anders lidelse för sitt livsprojekt: att med alla medel återställa Stola corps-de-logi i sin forna glans.

Som genom ett under undviks kollisionen. Piloten observerar bilen och lyfter sekunderna innan sammanstötningen.

Händelsen återges av Ettie Ander-Ivarson, Inger och Holger Anders yngsta dotter. Hon måste i sin tur ha hört den av sin mor, som var med under de kritiska ögonblicken på Barkarby. Jag känner Ettie och familjen Ander sedan ungdomsåren. Detsamma gäller hennes make Göran Ivarson. Han var min skolkamrat de fyra första åren i folkskolan och min gode vän under tonåren. Nu sitter vi i vardagsrummet till deras trivsamma hus, byggt på grunden av Klastorps gamla skola, inte långt från Ullersbro, på vägen mot Kållandsö.

Bland möblerna observerar jag främst Bechsteinflygeln, som en gång stod på Stola och som Ettie ärvde efter Holger Anders död. Hon berättar att den specialimporterades av Valdemar ("Valdan") Birgerssons pianomagasin Lidköping, f.ö. samma företag som sålde en flygel av märke Förster till mina föräldrar. Till båda flyglarna har jag personliga minnen; såväl min far Eric Knutsson som jag själv hade äran att flera gånger ackompanjera Holger Ander, när han med bravur framförde sina operaarior.

Jag kände alltså Holger Ander ganska väl men vill från nära håll, dottern Ettie Edit Margareta, veta mer om pappa Holgers bakgrund, hans drivkrafter och bevekelsegrunder, d.v.s. ytterst sett vad det var som fick honom att offra allt han ägde på restaureringen av Stola. Ty, när allt kommer omkring kunde Holger Ander inte uppvisa något som helst släktskap med

Ekebladarna.

Jag gör en dygd av nödvändigheten. Samma dag, onsdagen den 13 februari 2013, som jag, kl. 18.30, skall hålla en föreläsning – ”Arabiska visdomsord” – i Lidköpings nya Stadsbibliotek plockar jag runt 11-snåret fram min nyinköpta ljudupptagare hos Ettie och Göran. Trots att det är första gången jag hanterar min Olympus blir inspelningen bra. Under en timma och fyrtio minuter delar Ettie frikostigt med sig av sitt vetande, benäget sekunderad av maken Göran; han var inte bara Holger Anders svärson och förtrogne utan arrenderade också länge jordbruket på Stola. Ettie påpekar det märkliga i att jag råkar komma just den 13 februari eftersom Holger Ander föddes just denna dag för 104 år sedan.

Stola corps-de-logi i Strö socken på Kålland. Byggnaden, ett palats i karolinsk stil, uppfördes av riksrådet greve Claes Ekeblad d.ä. mellan åren 1713 och 1719. Efter en hundraårig törnrosasömn – den började 1808 – företogs 1949-51 en genomgripande renovering, som återställde palatset till sitt ursprungliga skick. Projektledare och ensam finansiär av företaget var ägaren till Stola, Holger Ander. Stola har av Länsstyrelsen och Länsmuseet i Skaraborgs län 1966 klassats som Byggnadsminne i Skaraborg nr 4.

Holger Ander – några hållpunkter

Holger Ander föddes i Lidköping den 13 februari 1909. Han var enda barnet till Edith och Carl Ander. Fadern var framgångsrik företagare, ägare till *Carl Anders kappor – dräkter – pälsar*.

Carl Ander hade genom gott förstånd och driftighet arbetat sig upp från enkla förhållanden. Fadern hade ett landeri vid Margretelund (ca. 1, 5 km. från Lidköpings centrum). Föga lönsamt tydligen, ty Carl och hans bror Simon (som sedermera skulle bli konstnär) hade friplatser vid Lidköpings läroverk. För att spara skolädet gick Carl och Simon – så berättar Ettie Ander-Ivarson – barfota till skolan. Först där tog de på sig kängorna.

Carl Anders damaffär låg vid torget i Lidköping, på samma plats där det nuvarande Orionhuset ligger. Den bestod av två våningar, på den första fanns manufaktur, på den andra, den centrala, fanns kapp-, dräkt- och pälsavdelningen. Eftersom sonen Holger en gång skulle överta företaget, fick han tidigt vara med i affären och ta del av dess olika verksamhetsgrenar. Av fadern fick Holger de inledande lektionerna i företagsekonomi. Han uppmärksammades på vikten av sifferkontroll. Denna lärdom tog Holger fasta på och gjorde till något av en konst. Ett faktum som understryks av Ettie.¹

Ett konkret exempel (låt vara i det mindre formatet) på denna Holger Anders sifferkontroll kunde Tolsjöborna längre fram i tiden iaktta, när han på väg till Stola stannade till vid Harry Bogrens affär för att där inhandla förnödenheter till sig och familjen. På den tiden, 1950-talet, var det handel över disk som gällde; notan skrevs för hand, sammanräkningen gjordes på gammalt hederligt vis tyst och i huvudet. Harry Bogren var handelsmannen *par excellence*, allt fanns att köpa i hans butik och själv var han något av en räknekonstens mästare. Detta förhållande torde ha varit fullt uppenbart för Holger Ander. Men tro är en sak, vetande en annan. Holger Ander måste själv övertygas om att allt stämde. Med matkassen i ena handen och Harry Bogrens nota i den andra tog han några steg tillbaka och ställde sig åt sidan för att hövligt släppa fram nästa kund. Därefter, lugnt och metodiskt och utan att göra sig någon

brådska, gick han igenom posterna, punkt för punkt, verifikation för verifikation. Jag, som så många andra, såg Holger Ander utföra denna kontrollhandling otaliga gånger.

Det finns dock ingen anledning att misstänka att Holger Anders ständigt upprepade ritual var ett uttryck för misstro gentemot Harry Bogren. Snarare var det ett tecken på Holger Anders självklara inställning att även de minsta summor är av betydelse om man vill bygga upp och bevara en förmögenhet. (Men man kan förstås undra vad Harry Bogren innerst inne tänkte.)

1916 utstakades en andra livsuppgift för den unge Holger, nämligen jordbrukarens. Det året förvärvade nämligen Carl Ander Stola säteri. Det skedde i kompanjonskap med svågern Ernst Linge, som två år senare löstes ut ur köpet. Carl Ander blev därmed ensam ägare till Stola.ⁱⁱ

Det kan måhända synas paradoxalt att en kapphandlare och körsnär vänder blicken mot ett storjordbruk. Förklaringen är emellertid den att Carl Ander var bondson; han hade jorden i generna. Till saken hör också att han redan tidigare hade arrenderat jakträttigheterna på Stola och t.o.m. hade en jaktstuga i Tvätthall mitt emot Lindholmen. Från fadern ärvde Holger intresset för jakt, skog- och natur.

Vad var det nu Carl Ander hade köpt? Jo, ett säteri, ett gods, eller om man så vill, en herrgård vars areal omfattade ca. 500 ha, ungefär hälften skog, hälften åkermark. Dessutom en svårt förfallen mangårdsbyggnad, Ekebladarnas gamla palats. Man kan anta att det i första hand var jorden som lockade Carl Ander. Men även corps-de-logiet kan ha spelat en roll för köpet av Stola; Carl Anders hustru Edith var kulturhistoriskt intresserad och ivrade tidigt för en renovering av byggnaden. Och långt innan Holger Anders genomgripande restaurering 1949-51 användes huset som sommarviste.

Bilden är från stora trappan på Stola. Den togs 1932 i samband med det svenska kronprinsparets besök (sannolikt rätt snart efter den restaurering av Stora Matsalen, som ursprungligen initierades av Edith Ander, d. 1925, Carl Anders hustru och Holger Anders mor). Längst fram till vänster Carl Ander, ägare till Stola, därefter kronprinsessan Louise och kronprinsen Gustav Adolf. På andra trappsteget till vänster ser vi landshövdingen Ekman och till höger hans hustru. På tredje trappsteget i vit klänning ser vi Inger Blomberg-Ander och prostinnan Greta Blomberg, Holger Anders svärmor, samt mellan dem, ytterligare ett trappsteg upp, Holger Ander själv, arvtagaren, framtidshoppet.

Att Carl Anders intention var att vid sidan av affärsverksamheten i Lidköping själv bruka jorden framgår av att han 1938 lät bygga en stor och för tiden modern ladugårdsbyggnad.

Ekvationen damaffär i Lidköping och storjordbruk i Strö hade naturligtvis inte gått ihop utan skickliga medarbetare. Far och son Ander hade förmågan att knyta duktigt folk till sig. Till sin hjälp i Stola hade man en rättare (också kallad befallningsman), som såg till att allt fungerade under ägarnas frånvaro. En person att nämna i detta sammanhang är Ivan Rosenberg, som enligt dåvarande bonden på Hög, Gunnar Carlsson, skötte Stola som om det varit hans eget.ⁱⁱⁱ

Att det var av Carl Ander som Holger invigdes i jordbrukets mysterier – far och son stod varandra nära – är ställt utom allt tvivel. Dock – och detta enligt Ettie Ander-Ivarson – blev Holger aldrig ”bonde” i samma bemärkelse som sin far. Däremot fann Holger ett stort intresse

i uppfödning av ungtjurar inom rasen SRB, Svensk rödbrokig boskap; där gjorde han sig ett namn, där blev han prisbelönt.^{iv}

1925 dog Carl Anders maka och Holgers mor Edith – mot brusten blindtarm fanns på den tiden ingen bot. Och även om det inte är helt klarlagt i vad mån och i vilken utsträckning Edith Ander hjälpte sin make i affären och i planläggningen för Stola, togs hennes bortgång som förevändning för Carl Ander att ta sonen ur gymnasiet i Skara. Grymt kan man tycka, eftersom Holger endast kan ha haft något år kvar till studentexamen. Hans krafter behövdes emellertid i Carl Anders miniimperium, damaffären och jordbruket.

Kanske var det också i detta sammanhang som det gick upp för Holger att försynen hade en tredje uppgift i beredskap för honom, en uppgift av högre dignitet, större och tvingande, imperativet att återställa Stola corps-de-logi i sin forna glans. Insikten bör ha fyllt honom med bävan. Denna räddningsaktion skulle emellertid kräva penningresurser – Holger torde tidigt ha insett konsekvenserna – och endast kunna genomföras på solid ekonomisk grund.

Så mycket större anledning då att förvalta och utveckla *Carl Anders kappor – dräkter – pälsar*. Sortimentet, kappor, dräkter och pälsar, var visserligen av typ färdigsydd plagg, det som i modebranschen kallas *prêt-à-porter*. Likväl vågar man påstå att Holger genom stilkänsla och säkert öga för modets växlingar lyfte företaget till nya höjder och gjorde det känt som något av Lidköpings *haute couture*. Från när och fjärran, så säger Ettie Ander-Ivarson, kom damer för att ekipera sig. Det skall observeras att Holger Ander tog aktiv del i utprovningen av plaggen – liksom fadern hade Holger ett praktiskt handlag och kunde allt om skrädleri. Man kunde därför se honom på knä nålande upp längden på en kappa eller en päls.

Affärerna gick lysande, förmögenheten växte. Och när Carl Ander 1948 avled, kunde Holger och hustru Inger – de hade ingått äktenskap 1932 – staka ut framtiden för Stola. De hade två döttrar, Inger Diana (kallad Nana) f. 1934 och Edit Margareta (kallad Ettie) f. 1942. Jag kände båda döttrarna. Några ord om dem.

Efter flickskola i Skara gick Diana under en termin i min latinklass i Lidköping (jag vill minnas att det var höstterminen 1952). Hon slutade för att bli journalist och, som hon skämtsamt uttryckte det, ”bli ingenjörfru”. Hon och hennes make Per-Erik Bredelius bosatte sig i Lidköping. Diana, säger Ettie, kom inte att bo på Stola i någon större utsträckning.

Ettie kom jag att lära känna närmare, inte minst sedan Ettie hösten 1953 börjat i realskolan i Lidköping. Fram till min studentexamen 1955 samåkade vi nämligen. Holger Ander körde oss in på morgonen – i förnämlig svart Mercedes av efterkrigsmodell – medan Eric Knutsson hämtade oss på eftermiddagen – i betydligt enklare Saab, som dessutom hade den egenheten att en obestämbar rök kunde komma in i kupén. Sedan jag 1954 fått körkort, var det ofta jag som körde Ettie hem till Stola.

Det kunde ha gått på ett annat sätt med Stola – ett kontrafaktiskt scenario

Man kan gott säga att det var en ödets skickelse, som gjorde att Stola säteri hamnade i den Anderska släkten. Det kunde mycket väl ha gått på ett annat sätt. Då hade också Holger Anders liv formats annorlunda.

Carl Ander, Holgers far, och svågern Ernst Linge hade, som tidigare framgått, förvärvat Stola 1916. Den tidigare ägaren, Arthur Wilhelm Otterström, hade i sin tur, 1908, köpt Stola

av sin svärfar, finländaren Carl Johan Lindqvist. Det är just här, med Otterström som brytpunkt, som historien hade kunnat ta en annan vändning. Ty om inte ett socialt hänsynstagande, visat vid ett enda tillfälle, kommit i vägen, hade sannolikt Stola övergått i Karl och Oscar Carlssons ägo. Bröderna Carlsson brukade tillsammans gården Hög, som ligger på gränsen mellan Sunnersberg och Strö. Det är min barndomsvän Gunnar Carlsson (f. 1935), yngsta barnet till Oscar och Ivy Carlsson som ger mig informationen.^v

Den sista av adelssläkt som ägde Stola var Louise Hamilton, född Piper. Efter hennes död 1879 sålde sterbhuset Stola till ovannämnde Carl Johan Lindqvist. Han hade, säger Barbro Westrin, köpt Stola per korrespondens. Det han fann var ”en vanvårdad egendom med en förfallen huvudbyggnad, som var omöjlig att bebo.”^{vi} Lindqvist kom därför – årtal osäkra – att hyra ett av husen på Hög, den nedre av de två huvudbyggnaderna.^{vii} Uppenbarligen hade Lindqvist i en eller annan form (som arrendator eller anställd) överlåtit ansvaret för Stolas jordbruk på sin svärson Arthur Wilhelm Otterström. Lindqvist var emellertid inte nöjd med, inte övertygad om svärsonens lämplighet som jordbrukare och uppmanade därför Karl och Oscar Carlsson att köpa Stola. Förslaget var gott ur flera aspekter. Carlssons på Hög var kända som mönsterjordbrukare – och har så förblivit intill denna dag. Stolas och Högs ägor är till yttermera visso angränsande. Tanken mognade hos bröderna Karl och Oscar; nu gällde det bara att genom handslag underrätta Lindqvist om beslutet.

En söndagsförmiddag, så berättar Gunnar Carlsson, knackade Karl på hos Carl Johan Lindqvist, togs hjärtligt emot men fann att Lindqvists svärson Otterström samtidigt var på besök. Av ren finkänsla, för att inte störa relationen mellan svärfader och svärson, underlät Karl att meddela Lindqvist sitt och Oscars beslut att göra affär. Det kan alltså – tanken svindlar – förhålla sig så att det var *just* denna söndag, *just* detta tillfälle som blev utvecklingens springande punkt. M.a.o. dagen då Lindqvist slutligen gav efter för sin svärson Otterströms önskan att ta över Stola. För annars är det svårt att förstå varför Karl inte lika väl hade kunnat tala med Lindqvist nästa dag eller dagarna därefter.

Och hade Karl och Oscar Carlsson på Hög kommit i besittning av Stola, är det högst osannolikt att de någonsin skulle ha avyttrat det. Och i så fall hade den kulturella frälsarrollen gått Holger Ander förbi.

Ekebladarna – några hållpunkter

Bilden av Stola är bilden av Huset, Mangårdsbyggnaden, Corps-de-logiet, Palatset, Ekebladarnas 1700-talspalats. Men Stola är också det långa historiska perspektivet, där kvintessensen är sju generationer Ekeblad, som oavbrutet hade Stola som hemvist och replipunkt.

Fokus i denna artikel är Holger Ander, inte Stolas och Ekebladarnas historia. Likväl bör några antydningar göras, eftersom man i annat fall har svårt att förstå Holger Anders fascination inför objektet. För den specialintresserade hänvisas till skriften *Stola säteri*. Den är förtjänstfull, samtidigt behändig och kom ut 1986 och anger Barbro Westrin som författare. Det är dock rimligt att se publikationen som ett lagarbete, där Holger Ander stått för grundinformationen och Barbro Westrin för kritisk granskning och vetenskapsprosa.

För att börja med själva namnet Stola så anses formen vara en utveckling ur *Stordha*, en

pluralform av det fornsvenska *stordh* med betydelsen ”ungskog”, ”ung trädtelning”.

Stolas historia är ovanligt väldokumenterad och kan spåras tillbaka till tidig medeltid. Redan 1129 omnämns det i samband med en viss Simon Pederssons ägarinnehav. Det är dock Ekebladarna som står i centrum. De kan, som tidigare sagts, följas i sju generationer, släktled för släktled, alltifrån Anders Hansson Ekeblad, d. 1543 till Claes Julius Ekeblad (barnlös), d. 1808.

Intressant nog är Ekebladarnas anfader Anders Hansson inte västgöte utan dalkarl. Betrodd av Gustav Vasa, och med särskild uppgift att hålla Västgötaherrarna i schack, var Anders Hansson placerad som ”slottslov” (kommendant) på Läckö slott. Det måste ha kommit som något av bönhörelse, när Agneta Nilsson, dotter till riksrådet Nils Claesson-Halfmåne till Stola, blev änka. Anders Hansson lyckades föra henne till altaret och vann därmed tvenne ting. Dels blev han ägare till Stola, dels kunde han, med bara ett stenkasts avstånd till Lindholmen, hålla ett vakande öga över rikshovmästare Ture Jönsson Tre Rosors residens. Det är samme Ture Jönsson som ledde Västgötaherrarnas uppror 1529 (visserligen flyktad till Danmark, men man kunde aldrig veta).

Bemärkt i större sammanhang blev släkten först i och med den femte generationen och Claes Ekeblad d.ä. (1669-1737). Med militär och administrativ bakgrund blev han riksråd och förlänades grevetitel. Det var Claes Ekeblad d.ä. som mellan åren 1713 och 1719 lät uppföra det nuvarande palatset, en stenbyggnad i stram karolinsk stil. Till sin hjälp hade han inspektorn på Stola och Fröslunda, Håkan Eliander (även Fröslunda var vid denna tid i Ekebladarnas händer). Håkan Eliander ses *mirabile dictu* som både arkitekt och byggare, något som oundgängligen föder den kritiska frågan hur det överhuvud kunde vara möjligt för en lokal och sannolikt måttligt studerad karl att stå för både teori och praktik, att ansvara för både projektering och utförande. Stenen hämtades på Kinnekulle, arbetsstyrkan lär i huvudsak ha utgjorts av gårdens anställda. (Därför, för mig med rötterna i Tolsjö by, är det extra intressant att Eliander i mars 1716, allt för att hinna med, såg sig tvingad att leja 36 gästgivareskjutsar från Tolsjö.)^{viii} Till huvudbyggnaden hörde ursprungligen fyra kvadratiska flyglar, två på vardera sida om huset. De är numera uttraderade. En av dem sägs likväl i ombyggt skick finnas kvar på Villa Giacomina, flyttad dit av Louise Piper Hamilton (1808-1879), ägarinna till såväl Stola som Villa Giacomina.

Sjätte generationen Ekeblad, företrädd av riksrådet Claes Ekeblad d.y. (1708 – 1771), förtjänar omnämnas inte minst för Eva Ekeblads skull (1724-1786). Född De la Gardie ingick hon 1741 äktenskap med Claes Ekeblad. Långa perioder lämnad ensam, när maken var i Stockholm, utförde hon olika slags experiment med potatis som råvara, visade hur man gör brännvin av potatis och hur man utviner stärkelse i form av potatismjöl, något som sedan kunde bli till puder. Eva Ekeblads verksamhet uppmärksammades på riksnivå. Hon blev som första kvinna invald i Vetenskapsakademien 1748. Det var också under paret Ekeblad-De la Gardies tid som den karolinska inredningen försvinner på Stola och rokokon införs. Som inspiratör och introduktör ses gärna Carl Hårleman, en av Claes Ekeblads närmaste vänner. Carl Hårleman lär också ha påverkat omdaning av parken.

Den sjunde generationens representant, Claes Julius Ekeblad (1742-1808), var den siste av Ekebladarna att besitta Stola. Efter hans död gick Stola över till systersonen Gustaf Piper. Och därefter stod mangårdsbyggnaden obebodd i hundra år. Möbler och konstskatter spreds för vinden. Lokalitetserna användes bl.a. som sädesmagasin.

Till Stolas renommé hör att Carl von Linné besökte Stola under sin västgötska resa. Han hette då, 1746, d.v.s. året innan han adlades, fortfarande Carl/Carolus Linnæus. Besöket görs den 23 juni på en utflykt från Lidköping som också omfattade Lindholmen och Läckö.

Linné ägnar inte mindre än fem sidor åt Stola, som han stavar med *h, Stohla*.^{ix} Beskrivningen är intressant ur många aspekter, både för vad som står i den och för vad som *inte* står i den. Att botanikern Linné ägnar fyra och en halv trycksida åt växtligheten på Stola är knappast förvånande. Men att han i jämförelse med Lindholmen (vars ”Palais” han imponeras av och nogsam beskriver) ägnar så litet intresse åt själva mangårdsbyggnaden – den var vid besöket endast 27 år gammalt – är överraskande. Följande tio rader är faktiskt allt vi får veta:

”STOHLA Sätessgård, som af urminnes tider hört til en och samma familie, nämligen Ekebladiska, och nu war Hans Excellence RiksRådet Herr Grefwe Clas Ekeblad tillhörig, låg på en angenäm ort eller liten högd, 5 quart ifrån Lidköping, omgifwen med ängar och åkerfält, hwaromkring stodo små kullar och lundar, så af Asper som Ekar, dels wilde, dels planterade; alla ägorna stängde innom en Canal eller graf, hwilken med bägge ändar hade sit utlopp i Venern, som stötte til på wästra sidan.”

Förklaringen till Linnés tystnad inför huvudbyggnaden på Stola kan inte vara någon annan än att han inte lät sig imponeras av den, inte fann den särskilt anmärkningsvärd; den var som den förväntades vara men ingenting mer. Ett *observandum* för oss sentida betraktare som ser Stola som ett palats och som en arkitektonisk juvel.

Intressantare fann Linné den ”gamla eken” vara, kanske inte bara för dess höga ålder och livskraft utan också som sinnebild för den Ekebladiska släkten, som tagit ekbladet till sitt vapen. I detalj och med kärlek ger han oss följande beskrivning:

”GAMLA EKEN, som stod norr om gården, in i ängen, et par bysseskott ifrån husen, war af åren så upäten, at allenast den ytre barken, med den där intil liggande yta af trädet, högst til et par twärfingers tjoklek, uppehölt hennes gamla lif; hennes stam låg åt ena sidan nedbögd inemot jorden, war inuti iholig, som en bistock, och ofwantil afhuggen; hon hade utslaget 2:ne stora grenar, som formerade en wacker grön och skuggrik krona. En Piedestall upstodde denna Ekens lutande kropp, på hwilken följande verser woro skrefne af Justitiæ Cancelleren Feman:

När jag för hundrad tio år

Så gammal war och swager,
At jag tyckts fådt mitt banesår,
Och sedt min sista dager,
Då stödde mig en hjälpsam man,
Din Faders Fader Fader,
På Stohla sjlefwer bodde han,
Bar namn af EKEBLADER.”

Måhända skall vi ta informationen om Gamla Ekens prekära tillstånd som stöd för en tradition som säger att det var Linné som tog initiativet till, rentav själv planterade, det stora vårdträdet, det vårdträd som i dag, med mäktig stam och tätt grenverk, skuggar den cirkelrunda gräsmattan framför Stola corps-de-logi.

Restaurering och modernisering

Att i större eller mindre utsträckning restaurera Stola corps-de-logi måste ha varit en tanke alltsedan 1916, året då Carl Ander och kompanjonen förvärvade säteriet. Till saken hör att Holger Anders mor, Edith Ander, hade föranstaltat om en mindre renovering innan hon plötsligen, i brusten blindtarm, dog 1925. Edith Ander hade, som tidigare omnämnts, vittra intressen och man kan på goda grunder anta att Holger i detta stycke inspirerades av henne. Det finns t.o.m. uppgifter som säger att han vid moderns dödsbädd avgivit ett heligt löfte att rädda Stola ur glömskan. Sentimentalitet och plikt känsla gentemot modern kan därför ha varit en stark drivkraft för Holger Ander att fortsätta på inslagen väg.

Men det var inte förrän efter fadern Carl Anders död 1948 som Holger var fri att agera efter eget huvud. Han var nu ensam ägare till affären *Carl Anders kappor — dräkter — pälsar*; det var fortfarande ett lysande företag. Holger var också rikligen välsignad med klokt förvaltade aktier och värdepapper. Försäljning av faderns villa på Mellbygatan och lite längre fram, innan familjen flyttade till Stola, avyttring av det egna huset (på ursprungligen samma tomt som faderns) skapade ytterligare grund för en solid renoveringsinsats.

Målsättningen var dubbel. Dels att med alla till buds stående medel återställa Stolas mangårdsbyggnad till gott 1700-talsskick, dels att med ett minimum av fysiska ingripanden möjliggöra för en modern familj att rimligen sammanleva med det förflutna. Således, så berättar Ettie Ander-Ivarson, installerades ett modernt kök, tre badrum och inte mindre än fyra toaletter.^x Värmeslingor lades under golven för att inte störa den historiska miljön. Genom sprängningar under huset utvidgades källarutrymmet till att omfatta pannrum, vinkällare, tvättstuga, torkrum och förråd. Därmed, försäkrar både Ettie och Göran, ”sprängdes spökerna bort”.

Ansvar för renoveringen låg i händerna på professor Eric Lundberg, Konsthögskolan i Stockholm. Han var känd för sina omfattande kunskaper om 1700-talsbyggnader. När familjen Ander flyttade in i huset, var, fortsätter Ettie, det mesta klart på bottenvåningen. På andra våningen, däremot, var fyra konservatorer sysselsatta med att på väggar, dörrar och fönstersmygar skrapa fram ursprungsfärgerna. Det arbetet – handledare var Olle Hellström, Skara – skulle ta ytterligare ett år. Inger Ander hade konservatorerna i maten och det hände att

några av dem sov över på Stola. ”Vi hade hjälp i hushållet”, säger Ettie, ”men mamma hade mycket att stå i ändå.”^{xi}

Ryktet om *Stola rediviva*, det återuppståndna Stola, spred sig snabbt. Den kände reportern Lars Madsén liksom kollegan Bengt Feldreich gjorde reportage i Sverige Radio; hemmahosreportage gjordes av veckotidningar som Allers och Svensk Damtidning. Specialvisningar arrangerades för slutna sällskap. Besjälad ciceron vid dessa tillfällen var Holger Ander själv. Det var en högtidsstund, jag vittnar gärna därom, att höra honom tala om Stola och 1700-talet, seklet som han så till den grad identifierade sig med att han kunde kalla det för ”mitt århundrade”. Hela hans gestalt tycktes genomsyrad av budskapet, hela hans väsen var med. När han läste upp inskriptionerna på stenarna i den s.k. minneslunden ca. 10 minuter söder om corps-de-logiet, fick han något frånvarande i blicken, något drömskt över hela sig.

Med stigande ålder tog Ettie allt större del i guidningen på Stola. Det hände att besöksgrupperna var så stora att de delades: Holger Ander tog en, Ettie den andra. Och sedan mamma Inger 1969 flyttat in till Lidköping blev Ettie i realiteten Stolas värdinna.

Holger Ander – inredningsdetektiven

Holger Anders konsthistoriska intresse för Stola och Stolas storhetstid, 1700-talet, torde ha växt fram gradvis. Det är dock ingen vild gissning, om vi antar att detta intresse måste ha intensifierats i takt med att renoveringen av mangårdsbyggnaden framskred. 1951 var renoveringsarbetet fullbordat. Nu gällde det att fylla salar och gemak med möbler och konst.

Detta var en grannliga uppgift. Holger Ander var mannen att handha den. Till sin hjälp hade han ursprungliga inventarielistor – Ettie Ander-Ivarson är noga med att peka på existensen av sådana. Kom därtill Holger Anders ständigt ökade referensram. Han blev med tiden en sådan expert på 1700-talets form- och stilideal att han i praktiken slog de flesta av Sveriges universitetsutbildade konsthistoriker. I kontakter med antikvarier och museifolk, kulturvårdare och välrenommerade auktionshus fick han information om eftersökta objekt. I första hand gällde det att återskaffa möbler och tavlor, som skingrats under hundraårsperioden 1808-1908, då huset stod obebott och öde; Holger Anders spårsinne firade härvidlag triumfer. I andra hand fick han nöja sig med en möbel eller ett konstverk, som var utförda av samme mästare som en gång skapat föremålen på Stola. Och om inte ens detta var möjligt, fanns alltid tidsaspekten där: originalobjekt från 1700-talet. De gråmålade bokhyllorna i biblioteksrummet vore t.ex. – så hörde jag själv Holger Ander berätta – osthyllor från rätt tidsepok.

Holger Ander i det s.k. Ekebladsrummet. Där hänger nu (liksom ursprungligen) porträtten av Claes Ekeblad d.ä., byggherren till Stola, och hans hustru Hedvig Mörner af Morlanda. När Holger Ander inledde sitt stora restaureringsarbete fanns emellertid endast Claes Ekeblad d.ä. på plats. Genom ihärdigt detektivarbete lyckades Holger Ander spåra porträttet av Hedvig Mörner, förhandla fram en bytesaffär med ägaren (se artikeln) och återföra det till Stola. En av Holger Anders otaliga konstbedrifter. Bilden är från 1956. Holger Ander ses fångad i den tänkarpose han ofta intog, när han dvaldes i 1700-talet, det århundrade han

betecknade som "mitt".

Ettie Ander-Ivarson ger ett talande exempel på hur det kunde gå till när pappa Holger återförde en klenod till Stola. På Stola finns ett rum som kallas Ekebladsrummet. Där hängde ett porträtt på byggherren, Claes Ekeblad d.ä. Fältet intill gapade emellertid tomt. Där hade en gång porträttet på Hedvig Mörner af Morlanda hängt, hustru till Claes Ekeblad d.ä. Genom outtröttligt detektivarbete lyckades Holger Ander utröna att porträttet fortfarande existerade. Det ägdes av en ambassadör Högstedt, släkting till Hedvig Mörner och vid tiden det begav sig svenskt sändebud i Montevideo i Uruguay. En bytesaffär visade sig möjlig under förutsättning att Holger Ander kunde finna ett originalporträtt på en central person ur slakten Mörner. Det lyckades.

I dramatiska ordalag beskriver Ettie hur hon med sin bil, en Volvo stationsvagn, skjutsade pappa Holger till Torslanda. Dit skulle nämligen porträttet på Hedvig Mörner af Morlanda komma. Hon anger inte årtal, men händelsen har under alla förhållanden inträffat under tiden Torslanda existerade som flygplats, d.v.s. fram till 1977, då den ersattes av Landvetter. Man kan föreställa sig Holger Anders förväntan, måhända ångest. Skulle porträttet visa sig vara det riktiga, skulle ramen runt porträttet vara identisk med ramen runt porträttet av Claes Ekeblad d.ä., skulle allt stämma? Försedd med nödiga instrument, hammare, brytverktyg och tång skred han till verket.

Jag återger Etties egna ord: ”Pappa kunde inte bärga sig utan öppnade den stora trälådan direkt inne i flyghallen. Det var samma sorts ram! Vilken lycka! Några timmar senare hängde nyförvärvet intill sin äkta man i Ekebladsrummet i det fält på väggen det hängde på 1700-talet.”^{xii}

Installering på Stola – sex år av ogrumlad familjelycka

Det finns all anledning att tro att de första åren på Stola var en av de bästa perioderna i den Anderska familjen. Visserligen var inte restaureringen avslutad när man i november 1950 flyttade in. Arbete pågick fortfarande och skulle fortgå ytterligare ett år. Konservatorerna rörde sig i huset; ett mått av vardagskaos har säkerligen gjort sig märkbart. Men viktigare än platsens eventuella oreda har varit familjens sammanhållning, känslan av att dela ett gemensamt projekt, en entusiastisk förväntan inför framtiden, inför slutresultatet, *Stola rediviva*, det återuppståndna Stola. Det Stola som också skulle bli familjens hem, dess fasta punkt i tillvaron.

Familjeidyll på Stola. En avspänd Holger Ander (skönjer man inte ett stilla leende på läpparna?) lyssnar uppmärksamt när yngsta dottern Ettie (Margareta) högläser för mamma Inger och storasyster Nana (Diana). I bakgrunden "Vinterlandskap" av konstnären Mosse Stoopendaal. Bilden från 1955.

I denna strävan tog Inger Ander livlig del, av både övertygelse och tvång. Övertygelsen måste ha funnit där; hon kan inte ha undgått att påverkas av Holgers visioner för Stola. Tvånget har

också funnits där, nödvändigheten att finnas på plats, att hålla ställningarna, att representera. Holger skulle nämligen ytterligare några år ha kappaffären kvar och varje dag pendla in till Lidköping.

Nu var heller inte Inger Ander vem som helst. Född den 26 januari 1912 i Norra Kedum (mellan Örslösa och Tun) var hon dotter till kontraktsprosten Ivar Blomberg.^{xiii} Och att vara sprungen ur ett prästhem var under denna tid, för mindre än hundra år sedan, ett kvalitetsmärke i sig. Det borgade för goda seder, vett och etikett, bildningsideal och, vad gäller prästdöttrarna, praktiska färdigheter i en rad göromål av betydelse för ett högreståndshem. Allt detta kom nu Stola till del. Som prästdotter – prästgårdarna annodazumal var församlingarnas kulturcentra – visste Inger att föra sig som värdinna. Och med hjälp av skicklig trädgårdsmästare – hans namn var Gunnar Fredriksson – fanns ett stort utbud av bär och frukter som Inger Ander tog hand om, saftade, syltade och konserverade. Om mammans flit och om sin egen medverkan i bärplockningen skriver Ettie utförligt.^{xiv}

Inger Ander i trappan till andra våningen. Fortfarande, 1955, ler lyckan mot familjen Ander. I Ingers ansikte läser man harmoni och livsglädje. Ett år senare skulle bilden radikalt förändras av Ingers livshotande sjukdom.

Etties emotionella bundenhet vid mamma Inger och pappa Holger är uppenbar: ”Jag hade underbara föräldrar”, säger hon. Samtidigt gläds hon över den harmoni som rådde mellan dem. Ett dokumentärt och rörande bevis för Ingers kärlek till sin man är dedikationen på ett fotoalbum, som Ettie plockar fram. Det är en noggrann bild- och fotodokumentation över släkterna Ander och Blomberg. I juli 1942 kunde Inger förära sin genealogiskt intresserade man sitt arbete. Och så här skriver hon:

” Till min käre make och bäste vän
jag ville gärna ge en klapp som den
som minner oss om fädrens band
och följer med till framtidsland
i våra barns och barnbarns hand.”^{xv}

Allt sammantaget – notera orden ”min käre make och bäste vän” – en bild av familjelycka fram till katastrofen. Den 10 september 1956 drabbades Inger Ander av livshotande sjukdom; ett medfött bråck på hjärnan brast. Som genom ett under överlevde hon och kunde efter några månaders behandling på Lidköpings lasarett återvända till Stola. Hon återtog visserligen med stor pliktkänsla och kärlek till sin make värdinnerollen. Men, som Ettie säger, ”riktigt återställd blev hon inte.”^{xvi}

Man har m.a.o. anledning att förmoda att Inger Anders hälsoproblem fick följdverkningar på familjen i stort.

Familjefasaden spricker – Inger Ander lämnar Stola

Efter nitton år på Stola, d.v.s. 1969, lämnade Inger Ander sin make och corps-de-logiet för att bo i Lidköping. Ettie kan inte ge något uttömmande svar på frågan varför mamman kom fram till detta beslut.

Ett viktigt skäl skall sannolikt ses i ljuset av medicinsk sårbarhet – allt i sviterna efter hjärnblödningen 1956. En tilltagande insikt hos Inger Ander att Stola inte var den lämpligaste platsen för en person med sviktande hälsa kan faktiskt ha att göra med ett så enkelt faktum som att Holger Ander höll inomhustemperaturen låg. (Detta var allmänt känt i bygden.) Åtgärden var i och för sig logisk, måhända rentav tvingande. Syftet var att skapa ett idealiskt klimat för dyrgriparna, 1700-talsmöblerna, som Holger för dyra, och egna, pengar förde hem till Stola. Själv har Holger Ander på intet sätt besvärats av kyligt rumsklimat; han var friluftsmänniska och vinterbadare.

Ett annat skäl – här är Ettie mera explicit – har att göra med Inger Anders känsla av övergivenhet. Maken Holger hade många järn i elden, de blev bara fler och fler; han kunde vara borta dagar i sträck. Det kunde gälla tjurauktioner i Norrköping – Holger Anders ungtjurar var riksbekanta. Det kunde gälla konstauktioner i Stockholm. Det kunde gälla konsultationer med Riksantikvarieämbetet, som höll sitt vakande öga på Stola. Och var det inte fråga om ärenden på avlägsen ort, kunde det gälla engagemang och förtroendeuppdrag i bygden. Gemensam nämnare dock: Inger Anders make var helt enkelt alltför ofta fysiskt och mentalt frånvarande för att det skulle kännas riktigt bra, fanns alltmer sällan till för just henne. Kanske blev det därför outhärdligt att i längden, isolerad på Stola, framleva sitt liv i en ”gyllene bur”, i praktiken ett museum.

Inger och Holger Ander i biblioteket. Bilden är från 1959. Det har nu gått tre år sedan Inger drabbades av livshotande sjukdom, från vilken hon någorlunda, dock aldrig helt, tillfrisknade. Hennes vackra ansikte speglar, synes det, ett stilla vemod, måhända ödesmättad resignation. Allvar präglar maken Holger. I bakgrunden Bruno Liljefors' "Vildgäss". Till tragedin hör att Inger Ander tio år senare, 1969, ansåg sig av icke fullt klarlagda skäl tvingad att lämna Stola för att i fortsättningen bo i en egen lägenhet i Lidköping.

För kanske var det så – tanken ligger nära till hands – att Inger Ander till slut kände sig främmande inför makens besatthet av *Stola rediviva*. Kanske såg hon inte längre det meningsfulla i hans ständiga jakt på nya specimina, antika föremål, att ställa eller hänga i salarna – föremål som sedan (utan större hänsyn till privatlivets helgd) skulle förevisas för grupp efter grupp. Vore det verkligen försvarbart – hon kan mycket väl ha resonerat så – att spendera familjens förmögenhet på idel döda ting? Och – här kommer fortsättningen – vad vore vitsen med att därefter överlämna hela denna härlighet, dyrt förvärvat, till en främmande stiftelse? Ettie avslöjar nämligen att Inger var skeptisk till Holgers stiftelseplaner. Ingers inställning – ”mamma var klok”, säger Ettie – var att familjen vore bättre skickad att ta hand om arvet än en stiftelse. I Holger Anders planering ingick att Ettie skulle ingå i styrelsen för den tänkta stiftelsen, men Inger Ander varnade dottern: ”Skriv inte på några papper, Ettie, för jag tror bara att det blir en röra av alltihop.” Ettie tillägger: ”Och det blev det ju också.”^{xvii}

Som ett tredje skäl – och det kommer överraskande för mig som aldrig såg annat av Holger Ander än den bildade och försynte gentlemannen – anger Ettie faderns häftiga humör. ”Han var nog inte så lätt att leva ihop med för mamma”, fastslår hon. ”Han hade en väldigt stark vilja. Han gav sig aldrig.”^{xviii}

Att Inger Ander flyttade in till Lidköping väckte naturligtvis uppseende i vida kretsar. Hur kunde det komma sig, det var frågan som ställdes, att den väna prostdottern, Holger Anders maka, alltid solidarisk med honom, kunde lämnade sin make och estetiken i Stolas karolinska corps-de-logi för att bo i en enkel liten våning i industristaden Lidköping. Nu var det inte, det bör sägas, fråga om formell skilsmässa mellan Inger och Holger Ander, men särboförhållandet var ett odiskutabelt faktum. Det kan inte ha varit enkelt för Holger Ander att inför vänner och bekanta ge ett övertygande svar på varför Inger valde det prosaiska Lidköping framför det ärevördiga Stola. För honom måste det också ha känts som ett misslyckande. Inte var det detta han en gång hade drömt om, när han och familjen, nitton år tidigare, glada och förväntansfulla, flyttade ut till Stola.

Inger Ander bodde i tur och ordning i två olika våningar, i en vid torget som ödelades i en kvartersbrand 1971, i en annan, en standardiserad HSB-lägenhet på Götgatan.^{xix} Där bodde hon till sin död i oktober 1981. Svårt naturligtvis att fatta – frågan återkommer oundgängligen – hur hon kunde välja det småskaligt borgerliga framför solenniteten och praktiken, det aristokratiskt upphöjda på Stola. Men kanske var det just intimitet och närhet hon sökte. Dessa kvaliteter fann hon lättare i stadslägenhetens begränsade utrymme än i Stolas ödliga salar. Att bo i Lidköping var bekvämt, varmt och ombonat, Inger behövde inte frysa. Måhända såg hon stadens ljus, liv och rörelse som en kompensation för många års mörker och enslighet i höst- och vinterkvällarnas Stola.

Ty i grunden var nog Inger Ander mer stadsmänniska än lantbo. Visserligen var hon uppvuxen i ett prästhem på landet, men Lidköping var i en viss bemärkelse hennes sanna hemvist. Där hade hon gått i flickskola, där hade hon efter ingånget äktenskap med Holger 1932 och fram till flytten till Stola varit en del av det Lidköping som räknades. Nu, åter på plats i Lidköping, var det lättare för Inger Ander att träffa gamla vänner och bekanta.

Ettie Ander-Ivarson är hur som helst noga med att poängtera att pappa Holger regelbundet besökte sin maka i Lidköping. Som entusiastisk skogsmänniska plockade han ofta svamp, åkte in till Lidköping med skörden, varefter Inger gjorde en omelett, som de båda delade. Holger Ander, Ettie vittnar om detta, tog Ingers bortgång hårt.

Inger Anders flytt till Lidköping fick konsekvenser för Ettie. Det innebar nämligen att hon i betydligt större utsträckning än tidigare fick dela sin uppmärksamhet mellan den egna familjen och den övergivne pappan. Guidat hade hon visserligen tidigare gjort men nu fick hon också hjälpa Holger med vardagliga ting såsom tvätt och strykning och de, låt vara mindre prosaiska, men likväl tidskrävande arrangemangen kring Holger Anders jaktmiddagar. Dessa var ståndsmässiga och kanske de enda egentliga tillfällen då Holger Ander levde upp till herremansrollen. På elegant servis serverades flerrättsmenyer: entrérett, soppa, varmrätt, dessert samt kaffe med konjak. Därtill ädla drycker i fem sorters glas. Det var den ”gamla stilen”, säger Ettie. Hennes efterskörd: mängder med disk men ingen diskmaskin. Hon tillägger dock att hon gärna ställde upp.

Etties egen familj bestod av fyra personer: hon själv, maken Göran och deras två barn, Joakim född 1961 och Magdalena född 1963. De bodde vid denna tid, 1969, i den ena flygeln på Fröslunda varför det relativt korta avståndet till Stola bör ha underlättat Etties ökade ansvar för Holger Ander. (En geografisk scenförändring blev det när Ettie och Göran 1974 flyttade till det mer avlägsna Klastorp.)

Men det var inte bara det ökade ansvaret för pappa Holgers välfärd som kom att uppta

Etties tankar. Alltifrån 1970 drev Göran och hon hönseriverksamhet på torpet Perstorp, som de köpt loss från Stola 1969 (d.v.s. samma år som mamma Inger flyttade till Lidköping). Företaget hette *Perstorps ägg*. Det var med Etties ord ”en jätteanläggning”. Som mest hade man 40 000 värphöns. I Klastorp födde man dessutom upp kycklingar. I all denna verksamhet tog Ettie aktiv del; hon hade händerna fulla.

Holger Ander och Barbro Westrin

Under de sista åren av sitt liv sammanlevde Holger Ander med Barbro Westrin. Utifrån betraktat kan man ju tycka att konstellationen Ander-Westrin borde ha varit perfekt. Han, herren till Stola, och hon, konsthistoriker och museiintendent vid Läns museet i Skara. Han, låt vara autodidakt men, om uttrycket tillåts, spränglärd om 1700-talets konst och möbelarkitektur. Hon, namnkunnig författare till bl.a. ett antal studier om Skara stifts medeltidskyrkor.

Ja, nog borde det ha varit något av en önskedröm för Holger att inom husets väggar ha en kvinna som inte bara var vetenskapligt skolad utan också – så måste han rimligen ha resonerat – hade den rätta sortens *gnosis*, den rätta sortens förståelse, den rätta sortens uppskattning av hans kulturgärning.

Och nog måste det för Barbro Westrin ha varit ytterst smickrande att bli föremål för uppvaktning från Holger Ander, som vid denna tid, 1980-talet, var ingenting mindre än en nationell celebritet. Ytterligare ett skäl till att lämna Skara för Stola – det var sannolikt starkt vägande – torde ha varit att hon såg möjligheten att bedriva fruktbar forskning på plats, *in situ* så att säga. Den doktorsavhandling om Ekebladarna, som hon föresatt sig blev dock aldrig av. Ett konkret resultat föreligger likväl i skriften *Stola säteri*, som vi haft anledning att flera gånger hänvisa till. Det skall genast sägas att arbetet – en detaljerad genomgång av Stolas historia, byggnadsarkitektur, interiörer och olika restaureringar – bär alla tecken på gott vetenskapligt handlag. Holger Anders insats för 1949-51 års restaurering apostroferas liksom det faktum att han stått för alla kostnader.^{xx} Holger Ander bör ha sett publikationen som en triumf, som det yttersta beviset för Stolas antikvariska betydelse, samtidigt som hans livsgärning gavs officiellt erkännande.

Låt vara att Holger Ander och Barbro Westrin inte ingick äktenskap formellt. Men de yttre förutsättningarna för ett harmoniskt samliv kunde, som vi sett, knappast ha varit bättre. Likväl tror inte Ettie Ander-Ivarson att förhållandet mellan pappa Holger och Barbro Westrin var särskilt harmoniskt. ”De var nog alldeles för olika”, konstaterar hon och fortsätter: ”Jag tror Barbro var den första som inte löd honom. För hon gjorde ju som hon ville och tyckte.”^{xxi} Ettie erkänner samtidigt att hon inte har detaljkännedom om hur livet mellan Holger Ander och Barbro Westrin gestaltade sig. Alltsedan mamma Inger 1969 flyttade in till Lidköping hade Ettie fungerat som värdinna på Stola. När så, perioden efter Inger Anders död i oktober 1981, Barbro Westrin kom in i bilden och så småningom övertog värdinneskapet på Stola, var Etties roll i praktiken överspelad. Scenförändringen gjorde att kontakterna med pappa Holger och Stola tunnades ut.

Ett tecken på disharmoni mellan Holger Ander och Barbro Westrin ser Ettie emellertid i det faktum att Holger mer än en gång setts rusa ut ur mangårdsbyggnaden och utan ytterkläder

springa till skogs. Allt iakttagelser av sonhustru Mia och sonen Joakim, som drev jordbruket på Stola sedan Göran lämnat det för annan verksamhet. Mycket annat, vilket här skall förbigås, har Ettie att berätta i ämnet Ander-Westrin.^{xxii}

Att det personliga förhållandet mellan Ettie och Barbro Westrin knappast har varit hjärtligt kan utläsas ur Etties artikel ”Från borgarbarn till bondunge”. Barbro Westrin omnämns över huvud taget inte med namn utan presenteras helt kort på följande sätt: ” En tid efter mammas död träffade pappa en kvinna, som var konsthistoriker. Hon flyttade senare hem till honom på Stola. Då blev det en naturlig avslutning på mitt engagemang.”^{xxiii}

Om slagen av insikt om ett misslyckat samboförhållande eller ej: Ettie konstaterar att Holger Ander blev mer och mer melankolisk.

Stiftelsen

Vid Holger Anders död 1989 bildades, helt i överensstämmelse med dennes vilja och planering, en stiftelse, som omfattar Stola corps de-logi, parken runt omkring och minneslundan. Samma gäller förstås allt antikt, möbler, föremål och målningar, som Holger Ander samlat under årens lopp. Stiftelsen förvaltas av Lidköpings stad och Riksantikvarieämbetet samt en representant för familjen. Den senare är Joakim, Etties och Göran Ivarsons son; sedan 1985 äger han gården Stola. På min fråga till Ettie Ander-Ivarson hur hon ser på stiftelsen och om hon tror (rent hypotetiskt) att pappa Holger skulle ha varit nöjd med förvaltningen, har hon följande att säga. Stiftelsen har inget eget kapital. Miljonbeloppet Holger Ander satte in är förbrukat; verksamheten är beroende av externa medel. Således, menar hon, har underhållet av byggnaden försummats. Ettie är m.a.o. inte övertygad om att Holger Ander skulle ha applåderat stiftelsens förvaltarskap. Det har också tidigare framgått att Inger Ander, Holgers hustru och Dianas och Etties mor, var emot stiftelsetanken. Inger menade att familjen vore bäst skickad att ta hand om kulturarvet. Ytterligare skäl till kritik från Etties sida: hon anser sig ha belägg för att föremål försvunnit från Holger Anders ursprungliga Stolasamling.

Holger Anders ”passioner” – Ettie Ander-Ivarson protesterar mot artikel i Gods & Gårdar

Att tidskriften *Gods & Gårdar* förr eller senare skulle få upp ögonen för Stola ligger i sakens natur. I nummer 7, 2002, presenteras Stola corps-de-logi och dess historia, inklusive Holger Anders restaureringsinsats. Artikeln, signerad Pia Mattsson, illustreras med en serie högkvalificerade färgfoton tagna av Helene Toresdotter. Informant är Lennart Gustafsson, som tillsammans med fru Kerstin bor och guidar på Stola alltsedan Holger Anders sambo Barbro Westrin flyttade därifrån. För den utanförstående är texten tämligen invändningsfri. Bilderna är därtill slående vackra och bär syn för sägen att Stola är någonting alldeles extra.^{xxiv}

Men för den som vuxit upp på Stola och varit en del av dess pånyttfödelse kan en och samma text väcka obehag. När jag träffar Ettie och Göran i Klastorp, förstår jag att ett specifikt uttalande av Lennart Gustafsson väckt Etties förbittring; ”jag blev så rasande”, säger

hon. Den bild, som Lennart Gustafsson ger av Holger Ander, är, säger hon, till ytterlighet förenklad: ”Lennart Gustafsson kände ju inte ens min far.”

Därför beslöt hon sig för att skriva ett brev till Lennart Gustafsson. Hon har kopia på brevet och läser in det i min inspelningsapparat, från vilken jag citerar. Utan att veta hur hon indelat texten återger jag brevet i ett enda stycke:^{xxv}

”Lennart Gustafsson ang. reportage i *Gods & Gårdar* i november 2002

Min far Holger Ander var en rikt utrustad människa. Han var mycket musikaliskt begåvad, tog i sin ungdom sånglektioner för operasångaren John Forsell. Han var en passionerad friluftsmänniska, älskade att simma även vintertid till dess isen lade sig på Vänern, vandra i skog och mark och se på djur och växter. Han var mycket duktig jägare, duktig skytt, tog flera gånger guldskyttemärket. Han var intresserad av kyrkligt arbete, var kyrkvärd i Strö kyrka, kyrkofullmäktig, kyrkokassör m.m. Han lade ner ett stort intresse i Svensk rödbrokig boskapsklubben och mejeriföreningen, numera Arla. Han var mycket aktiv i Skaraborgs skogsägare, revisor i Kållands Elförening samt i AB Fischer och Peterson. Det gör mig mycket ledsen att läsa att han citat ”hade två intressen i livet, höst- och vårauktionerna på Bukowskis”. Jag har själv kört pappa Holger dit och varit med på dessa auktioner och vet att detta var ett stort intresse liksom att besöka andra konstaffärer och att gå på konstauctioner. Men att yttra sig så som Lennart Gustafsson gjort är för mig mycket sårande och ger bilden av att min far var en mycket inskränkt människa.

Ettie Ander-Ivarson”

Det som väckt hennes vrede är följande sats: ”Det sägs att Holger hade två passioner: Bukowskis vårauktion och Bukowskis höstauction.”^{xxvi} Det är förstås lätt att sätta sig in i Etties upprördhet. *Gods & Gårdars* informant rör sig på ett område, där hon som dotter till Holger Ander, som en faktisk del av renässansarbetet på Stola och som väktare av pappans rykte är experten. Varje person som går in på hennes hjärteangelägenhet, varje person som inte har den rätta kännedomen om Holger Ander måste för Ettie bli något av en usurpator. Hennes kommentar till Lennart Gustafssons uttalande blir därför kategoriskt: ”Det var ju riktigt att ta död på pappa.”

Jag undrar emellertid om inte Ettie – ja, förlåt Ettie! – i någon mån har överreagerat. För om hon hade läst artikeln grundligt och satt in Lennart Gustafssons uttalande i sitt sammanhang, hade hon kanske inte reagerat lika häftigt. För Lennart Gustafsson är nog med att på flera ställen apostrofera Holger Anders insats: ”Stola var visserligen Ekebladarnas sätesgård, men utan Holger Anders insats hade gården aldrig sett ut som den gör i dag.”^{xxvii} Nu är det förstås inte beskrivningen av Holger Anders renoveringsinsats hon vänder sig mot utan det som hon uppfattar som en förminskning av hans person.

Dock – återigen om Ettie ursäktar – en liten apologetisk anmärkning. För det första *påstår inte* Lennart Gustafsson att Holger Ander endast hade två ”passioner” utan säger försiktigtvis (i en anda av *relata refero*): ”Det sägs att Holger hade två passioner:” (min kurs. BK).” För det andra noterar man att Ettie sätter likhetstecken mellan ordet ”passion” och ”intresse”. I normalt språkbruk är ”passion” ett starkare uttryck än ”intresse”. Så, om man ser ”Bukowskis

vårauktion och Bukowskis höstauktion” som *pars pro toto* för Holger Anders lidelse att återställa Stola i sitt ursprungliga skick, var kanske ordvalet ”passion” inte så tokigt i alla fall.

Men visst förstår jag Ettie. Det var bra, t.o.m. mycket bra, att hon skrev det där brevet och att hon lät mig ta del av det och på detta sätt låter mig föra det vidare. Ty för oss, som kände Holger Ander och beundrade honom, är det viktigt att minnet av hans rika personlighet, alla hans sidor, alla hans verksamhetsområden och insatser bevaras. Och för oss alla är det en nyttig påminnelse om att vara försiktiga i våra karaktärsbeskrivningar. Jag är därför övertygad om att Lennart Gustafsson och fru Kerstin på Stola tog brevet *ad notam* och i sina följande visningar tog fasta på Holger Anders samtliga nådegåvor.

Det finns dock en annan sak i *Gods & Gårdars* artikel, en veritabel ”underlåtenhetssynd”, som, i minst lika hög grad som Lennart Gustafssons nu smått herostratiskt vordna uttalande, torde ha sårat Holger Anders döttrar, Diana och Ettie.

Utan närmare specificering kallas Barbro Westrin för Holger Anders ”livskamrat”.^{xxviii} Relationen mellan Holger Ander och Barbro Westrin varade knappt tio år, med hustru Ingers död 1981 som en *terminus a quo* och Holger Anders egen död 1989 som en *terminus ad quem*. Det egentliga samboförhållandet mellan parterna varade enligt Ettie knappast mer än tre och ett halvt år. Därför, om någon förtjänar namnet ”livskamrat”, är det naturligtvis Inger Ander, Dianas och Etties mor (ingen av dem f.ö. omnämnd i artikeln).

Holger Ander – ett operalöfte

Det vilade en air av förfining kring Holger Anders person. Den kom, som vi sett, till uttryck i konstintresse och lidelsefull kamp för att till Stola återföra ursprungliga möbler och konstskatter men också i musiken. Han var sångbegåvad – praktfull stämman, till facket tenor – och hade tvivelsutan kunnat gå långt på den musikaliska banan om han helhjärtat och på heltid ägnat sig åt en sångarkarriär. Stämsångsträning fick han tidigt, när han tillsammans med fadern Carl Ander och dennes bror Simon sjöng melodier ur Gunnar Wennerbergs *Gluntarne*. Senare lektioner för operasångare John Forsell utvecklade Holger Anders röst och bekantade honom med den italienska operarepertoaren. Som gymnasist fick jag förtroendet att vid något eller några tillfällen sitta vid Bechsteinflygeln och på klaviaturen (så gott det nu gick) ledsaga Holger Anders dramatiska framförande av partier ur Ruggiero Leoncavallos opera *Pagliacci*; favoritarian var ”Skratta Pajazzo”. I sådana ögonblick gav Holger Ander fritt utlopp för känsla och vemod, sidor som inte dagligdags förknippades med hans person.

Sedan familjen Ander, Holger, Inger och döttrarna Diana och Ettie i november 1950 flyttat ut till Stola och blivit Ströbor, fick även trakten glädje av Holger Anders operastämman. Det skedde årligen vid julottan i Sunnersbergs kyrka. Stycket han framförde var alltid detsamma: Adolphe Adams mäktiga *O helga natt*, populärt kallad ”Adams julsång”. Julottan var kl. 7 på morgonen. Kyrkan – det gällde märkligt nog även sidoläktarna – var fylld till sista plats. Förväntan låg i luften, man kunde riktigt ta på den. Först, som något av en förlösning, församlingens unisona *Var hälsad, sköna morgonstund* (ja, vilken psalmsång det var!) och som avslutning av allt Holger Ander och solosång! Min far Eric Knutsson intonerade på orgeln varefter Holger Ander tog vid. Med utnyttjande av hela sitt vokala register och med klar diktion lät han första och andra versen stanna i avmätt *mezzo forte*, vilket i ett snabbt

crescendo övergick i *forte fortissimo*. Omkvädets *Folk fall nu neder ...* var av en sådan väldighet att det tycktes lyfta taket. Kyrkan vibrerade av toner; angenäma rysningar gick genom åhörarna.

Det kunde dock finnas en och annan i kyrkbänkarna, mindre musikalisk kanske eller överkänslig för höga ljud, som fann Holger Anders sång vara i våldsammaste laget. Så hörde Gunnar Djup, själv imponerad av Holger Anders sångbegåvning, en julottebesökare uttala följande kritik: ”*Han konne la skrôla måtli't*” (långt å!)^{xxix}

Men ingen skall förledas tro att Holger Ander, eller för den skull Eric Knutsson, tog lätt på uppgiften och till äventyrs bara plockade fram noterna strax före framträdandet i kyrkan. Ack nej. De hade övat långt i förväg, förberett sig noga. Övningarna ägde rum i lärarbostaden; de var minnesvärda. Vid Försterflygeln satt min far, vid hans sida stod Holger Ander. Denne hade för vana att markera takten genom att med handen slå mot min fars axel (något som denne i grunden djupt ogillade – han var ju själv en duktig musiker med utpräglad känsla för rytm – men som han för vänskapens, kollegialitetens och den goda sakens skull lärde sig stå ut med).

Dessa årliga repetitioner – de ägde rum i december – rymde ett minst sagt bisartt inslag. Det var hunden Buster som stod för det. Buster var en svart-vit cocker spaniel, familjen Knutssons sällskapshund och därmed en varelse som alltid skulle vara med när någonting stort var för handen, t.ex. en sångövning. Buster hade, till yttermera visso, den för hundar sällsynta förmågan att ”sjunga” (nej, jag menar inte yla). Duon Knutsson-Ander hade således knappt hunnit börja på Adams julsång förrän Buster kände sig manad att göra sin röst hörd. Med upplyftad nos och med munnen formad till en smal springa frambringade han en märklig ton, lång och utdragen, och lät sig inte stoppas eller föras ut. Om av sympati med musikstycke, ackompanjator och sångare eller som protest mot komposition och utövare kunde aldrig utrönas.

Ett vältaligt bevis för Holger Anders pliktkänsla – han ville under inga som helst omständigheter göra julottebesökarna besvikna – är följande berättelse. Julaftonen 1982 utbröt en rykande snöstorm i Lidköpingsområdet.^{xxx} Holger Ander på besök hos äldsta dottern Diana i Lidköping lyckades under dramatiska former ta sig hem till Stola. Men, och frågan var pockande, hur skulle han tidigt morgonen därpå kunna betvinga rasande vindar och fykande snömassor och ta sig till julottan i Sunnersberg? Göran Ivarson, Etties man och Holgers svärson, beordrades att kl. 05. komma med traktor och snöplog för att med en bilburen Holger Ander i släptåg bana väg genom snödrivorna. Under ofattbara strapatser lyckades man komma fram till Sunnersbergs kyrka, allt för att finna att såväl präst som församling uteblivit.

Ettie sammanfattar: ”Pappa kunde gå genom eld och vatten. Hade han lovat att sjunga, så skulle han vara där och sjunga.”^{xxxi}

Musikalitet går i arv – Ettie Ander-Ivarson är själv en duktig sångerska

När vi nu, den 13 februari 2013, sitter och samtalar i Klastorp, faller en pusselbit på plats. Ettie och jag har faktiskt medverkat i samma vårkonsert, Lidköpings läroverks vårkonsert 1954. Den hölls för 25:e gången och ägde rum i Folkets hus. Ettie hade börjat 1:5-an hösten 1953; hennes röst uppmärksammades snart av musikdirektör Stig Scherstén. På sagda

vårkonsert framförde ettorna *Sjung med Pippi Långstrump*, en musiksaga byggd på Astrid Lindgrens populära berättelse. Huvudrollen, Pippi, spelades av Ettie, som med knäppkängor ståltrådsförstärkta flätor och apan Herr Nilsson på axeln sjöng ett flertal solosånger.^{xxxii}

Jag har ett tidningsklipp från den där konserten (NLT, *Nya Lidköpingstidningen*, förstås, beklagligtvis dock utan datum). I en utförlig recension bedömer signaturen Agge (adjunkt Efraim Agnemar) de olika numren. Pippi Långstrump-avsnittet väcker hans intresse. Så här säger han bl.a.: ”Detta stycke hade varit värt ett utförligare omnämnande *och i alldeles särskilt hög grad den flicka, som med förvånansvärd ledighet och framgång spelade Pippi själv ...*” (min kurs. BK). (Mitt eget bidrag på den där konserten var att tillsammans med Bengt Lundberg – fyrhändigt och på den svarta Malmsjö-flygeln – ackompanjera gymnasiekörens *Funiculi, Funicula*. Det var också vid detta tillfälle som jag offentligt framförde ett av mina dåtida slagnummer – N.B. dåtida! – *Toccata* av Aram Chatjaturjan.)

Men Ettie Ander-Ivarsons musicerande har inte stannat vid minnen och forntida segrar. Helt i Holger Anders anda har hon fortsatt sitt sjungande. I Minnesotas svenskbygder, där hon och Göran har försänkningar, har hon, så berättar hon, vid upprepade tillfällen framträtt i kyrkor och församlingshem.

Pappa Holger, avslutar Ettie, bad henne ofta sjunga för honom. Och då gärna musikstycken ur hans egen favoritrepertoar. Till sin besvikelse – och oförståelse, skall sägas – fann detta inte nåd hos den kvinna, museiintendenten Barbro Westrin, som Holger Ander sammanlevde med på ålderns höst. Med ett bryskt tonfall kunde hon avgöra saken: ”Sluta tafsa på Holgers sånger!”^{xxxiii}

Post scriptum – resignation inför förlusten av corps-de-logiet men glädjen i att barn och barnbarn bor på Stola

Av katalogen *Upptäcktsresan, Svenska kulturnöjen maj 2013 – april 2014* påminns man om Stolas existens, inte bara som en regional västgötsk kulturangelägenhet utan också, i ett större perspektiv, som nationell och svensk. År 2013 är speciellt såtillvida att det är 300 år sedan Claes Ekeblad d.ä. startade byggandet av sitt corps-de-logi, som skulle ta sex år att färdigställa. 300-årsjubileum alltså!

Stola 1961. Holger Ander med barnbarn. Ettie, Holger Anders yngsta dotter, sveper pälsen närmare runt Joakim, Etties och Göran Ivarsons förstfödde. Joakim vilar tryggt i famnen på morfar, vars oförställda glädje är uppenbar. Det skall nämnas att samme Joakim numera, alltsedan 1985, äger gården Stola. *En passant*: man noterar Holger Anders diskreta men sobra klädstil, till vilken hörde (och han var tämligen ensam om det på Kålland) de nedvikta hattbrättena.

I intervjun med Ettie Ander-Ivarson den 13 februari 2013 och även i tidigare samtal med henne skymtar en bitterhet fram. För samtidigt som hon med entusiasm och kärlek talar om Stola och sin far Holger Anders kulturgärning kan hon inte dölja sin stora besvikelse över att hon och systemen Diana berövades ett rättmätigt och moraliskt arv. Detta skedde på två sätt: corps-de-logiet med alla dess kulturskatter överlämnades till en stiftelse; huvuddelen av

Holger Anders privata förmögenhet testamenterades till sambon Barbro Westrin. Ettie bistert: ”Jag tror inte hon flyttade ut [till Stola] med mindre än att pappa lovade henne att hon skulle få ärva.” Hur som helst. För Dianas och Etties laglott återstod endast obetydligheter. ”Vi fick så gott som ingenting efter pappa. Men vi hade rätt till en del av boet, möbler och sån't.”^{xxxiv} (D.v.s. sådant som inte ingick i Stolasamlingen.) Av lösöret efter pappa Holger fick Ettie ärva Bechsteinflygeln och en tavla.

För även om Ettie är noga med att inte öppet kritisera sin far för stiftelsebeslutet, gör hon det indirekt genom att, som vi ovan sett, peka på sin mors skepsis. Inger Ander hade föredragit en lösning, där inte bara gården utan även mangårdsbyggnaden med interiörer skulle förvaltas av släkten, läs i första hand Ettie. Ettie hade ju engagerat sig djupt för Stola och det historiska arvet; därtill var Göran Ivarson, hennes man, inte bara bonde utan en person med vittra intressen.

Vad gäller Barbro Westrin har vi redan sett att relationen mellan henne och Ettie varit spänd. Inte så konstigt faktiskt, eftersom Barbro Westrin uppenbarligen slog en kil mellan Holger Ander och döttrarna.

Ettie säger sig emellertid nu, efter ett kvarts sekel, ha fått distans till 1989, året då Holger Anders liv ändades i en stor hjärtinfarkt, till arvsskiftet och den besvikelse hon då och länge efteråt kände. Hon har med resignation accepterat faktum. Hon har emellertid, säger hon, mycket att glädjas åt. Sonen Joakim köpte gården Stola 1985; han bor där med hustru Mia och pojkarna Joel och Wilhelm, Wille kallad. Dottern Magdalena, hennes man Håkan och pojkarna Alexei och Nellie bor också på Stola. Samtidigt med Joakims förvärv av säteriet köpte de Stolatorpet Bryngelstorp, rustade upp de förfallna byggnaderna till såväl förstklassig bostad som fint stall.

Etties slutord i artikeln ”Från borgarbarn till bondunge” andas trösterik försoning: ”Trots att jag inte längre har något med mitt gamla föräldrahem att göra finns en stor del av min själ och mitt hjärta kvar på gården, då mina älskade två barn, två svärbarn och fyra barnbarn bor där.”^{xxxv}

Holger Ander ligger begravd på Strö kyrkogård.

Noter

ⁱ. ANDER-IVARSON 2013.

ⁱⁱ. Det råder oenighet om året, då Carl Ander köpte Stola. Enligt WESTRIN, sid. 19, är året 1916. Enligt ANDER-IVARSON 2013 är året 1914. Diskrepansen i detta stycke får likväl hänföras till kategorin *adiafora*.

ⁱⁱⁱ. Telefonintervju den 25 juli 2013.

^{iv}. ANDER-IVARSON 2013.

^v. Telefonintervju den 25 juli 2013.

^{vi}. WESTRIN, sid. 19, högerspalten, andra stycket.

^{vii}. Bild på huset, där Lindqvist bodde finns i *Lidköpingsbygden* 2006, sid. 14.

^{viii}. WESTRIN, sid. 13, högerspalten, tredje stycket.

^{ix}. LINNÉ, sid. 49-53.

- ^x. Dessförinnan fanns visserligen vatten indraget i huset. Däremot fick man nöja sig med utedass. ANDER-IVARSON 2013.
- ^{xi}. ANDER-IVARSON 2006, sid. 34, vänsterspalten, under mitten.
- ^{xii}. ANDER-IVARSON 2006, sid. 36, högerspalten, nederst f.
- ^{xiii}. Intressant nog har jag själv varit återkommande gäst i Norra Kedums prästgård. Det skedde läsåret 1954/1955. Varje lördag åkte min kamrat Svante Johansson (nu Enander) dit för att få tre timmars undervisning i klassisk grekiska. Av den ursprungliga grekgruppen återstod endast vi två. Vår greklärare under första året hade lämnat Lidköpings läroverk. En ersättare måste till. Valet föll på den osannolikt lärde kyrkoherden Bertil Ljunggren.
- ^{xiv}. ANDER-IVARSON 2006, sid. 36, vänsterspalten, nederst f.
- ^{xv}. ANDER-IVARSON 2013.
- ^{xvi}. ANDER-IVARSON 2006, sid. 35, högerspalten, mitten.
- ^{xvii}. ANDER-IVARSON 2013.
- ^{xviii}. ANDER-IVARSON 2013.
- ^{xix}. ANDER-IVARSON 2006, sid. 37, vänsterspalten, övre delen.
- ^{xx}. WESTRIN, sid. 49, högerspalten.
- ^{xxi}. ANDER-IVARSON 2013.
- ^{xxii}. ANDER-IVARSON 2013.
- ^{xxiii}. ANDER-IVARSON 2006, sid. 37, mittspalten, överst.
- ^{xxiv}. GODS & GÅRDAR 2002, 7, sid. 24-33.
- ^{xxv}. ANDER-IVARSON 2013.
- ^{xxvi}. GODS & GÅRDAR 2002, 7, sid. 29 i texten och upprepad, med citattecken och större kursiverade bokstäver, på interiörbild sid. 33.
- ^{xxvii}. GODS & GÅRDAR 2002, 7, sid. 30, bildtext.
- ^{xxviii}. GODS & GÅRDAR 2002, 7, sid. 32.
- ^{xxix}. Telefonintervju den 25 juli 2013.
- ^{xxx}. ANDER-IVARSON 2013. Ettie tror att den där snöstormen inträffade julaftonen 1982. Hon är emellertid inte helt säker, håller möjligheten öppen för 1981. Under alla förhållanden vet hon att ovädret inträffade *efter* moderns död i oktober 1981 och *före* svärfar Nils Ivarsons död 1983. Mina försök att bekräfta en snöstorm i Lidköpingstrakten 1981 eller 1982 har misslyckats.
- ^{xxxi}. ANDER-IVARSON 2013.
- ^{xxxii}. ANDER-IVARSON 2006, sid. 35, mittspalten f.
- ^{xxxiii}. ANDER-IVARSON 2013.
- ^{xxxiv}. ANDER-IVARSON 2013.
- ^{xxxv}. ANDER-IVARSON 2006, sid. 37, högerspalten.

Litteratur

- ANDER-IVARSON 2006 = Ander-Ivarson, Ettie, "Från borgarbarn till bondunge" i *Lidköpingsgbygden* 2006, sid. 32-37.

- LINNÉ = Linnæus, Carl, *Wästgötaresa*, Nytryck efter originalupplagan 1747 med texkommentar av Natanael Beckman, Göteborg, Thulin & Ohlson, Antikvarisk bokhandel, 1928.
- GODS & GÅRDAR 2002, 7 = Mattsson, Pia (text) och Toresdotter, Helene (bild), ”Stram skönhet” i *Gods & Gårdar*, Nr. 7, 2002, sid. 24-33.
- *Upptäcktsresan, Svenska kulturnöjen maj 2013-april 2014*, utgiven av Svenskt Kulturarv.
- WESTRIN = Westrin, Barbro, *Stola säteri, Byggnadsminnen i Skaraborg Nr 4*, 1986, 60 sidor, i skriftserien Byggnadsminnen i Skaraborg, Länsstyrelsen/Länsmuseet i Skaraborgs län med förord av Jan G Lindgren, länsantikvarie, och Ulf Erik Hagberg, länsmuseumchef.

Intervjuer

- ANDER-IVARSON 2013 = Ander-Ivarson, Ettie. Bandad intervju i Sunnersberg, Klastorp 2, 531 98 Lidköping den 13 februari 2013.
- ANDER-IVARSON, Ettie, Sunnersberg, Klastorp 2, 531 98 Lidköping. Uppföljande telefonintervju den 6 augusti 2013.
- CARLSSON, Gunnar, Svebråta, Sörgården 1, 554 92 Hjo. Telefonintervju den 25 juli 2013.
- DJUP, Gunnar, Stenportsgatan 51A, 531 54 Lidköping. Telefonintervju den 25 juli 2013.

MARIANNE AHRNE

Pojken i trädet

In a world of fugitives

The person taking the opposite direction

Will appear to run away.

(The Family Reunion. T.S. Eliot.)

I en radiointervju efter premiären på *Pojken i trädet* säger Arne Sucksdorff att han framför allt vill försöka närma sig människan, ”mer och mer berätta om just människan men inte människan lösryckt från sitt sammanhang, lösryckt från sin miljö... utan som en del av en enhet.”

Tyvär fick Sucksdorff inte stora möjligheter att förverkliga de planerna, åtminstone inte i Sverige. ”Pojken i trädet” som tagit sin tillflykt undan ”verkligheten”, undan vuxenvärldens tvång och kompromisser, upp i en tall där vindarna spelar och där livet tycks ”storlinjigt och skönt” föll ned död i slutscenen, skjuten inte så mycket för egen hand som avrättad av den noble gamle godsägarens resignerade budskap: ”Göte lilla, det finns ingen frihet – någonstans – på denna sköna jord. Varken här nere eller uppe i ditt träd! Men man vänjer sig, ser du. Det har jag gjort. Och det får du också göra...” Men Göte, filmens huvudperson och Sucksdorffs alter ego, tänker inte vänja sig. Hans självmord blir en revolt mer än ett uppgivande.

På nästan samma sätt som Göte, dödad av förnuftets förrädiska viskningar, föll handlöst mot marken från sin tallkronas sköna utsiktspunkt, blev filmen om honom för Sucksdorff ett fall från höga höjder. Ackompanjerat av kritikernas Kassandramummel och publikens tystnad och frånvaro, ledde det till hans landsflykt i Brasilien, där *han* kanhända fann en ny frihet och där vi förlorade en begåvad och säregen filmkonstnär.

Det genomgående draget i 1961 års kritik av *Pojken i trädet* var beröm för Sucksdorffs bildsinne och naturkänsla, för Gunnar Fischers foto och den sensuella förälskade tonen, då kameran rör sig i långa svep genom skogar och sankmarker, genom natt och gryning. ”En stjärna dominerar filmen, allt annat blir statister. Stjärnan är den svenska naturen”, skrev Robin Hood. Människoskildringen däremot döms ut som haltande, psykologiskt ofullgånge och nedtyngd av symboler. ”Vanvördigt talat”, skriver Jürgen Schildt, ”har Sucksdorffs yrkesskicklighet hittills bestått i att vänta ut djur, att trycka i buskarna tills villebrådet vågat sig fram och s.a.s. gett sitt bästa. Men det är skillnad mellan djur och människor: människor som anar närvaron av en kameralins har en märkvärdig förmåga att hålla på sig. Detsamma gäller idéer.”

Ofta finner man i recensionerna en underton som uttrycks direkt av en kritiker i "Politiken". "Sucksdorff må hurtigst muligt vende tilbage til naturen." Det är en ganska reaktionär uppmaning: "Naturfilmare, bliv ved din skog, dina uttrar och dina rävar, blanda inte in människan, hennes ångest och hennes sökande. Stanna vid det du behärskar." Det är en reaktionär etikettklistring, "naturfilmare här och människoskildrare där" och det är orättvist mot Sucksdorff. För honom har människan alltid funnits med, om inte i bilden så dock i dess förlängning eftersom hans filmer aldrig varit vetenskapliga faktasamlingar utan snarare speglingar av ett förhållande, ett sätt att söka svar på de frågor han aldrig upphör att brottas med. I *Pojken i trädet* ger han sig i kast med dem, naknare och mer direkt än någonsin tidigare; han tar språnget ut i det för honom väsentliga – ett hopp utan skyddsnet som kommer att stå honom dyrt. Av dåtidens kritiker var det nästan bara Jörn Donner som kupade handen runt denna för svensk film så ovanliga fågelunge och som, trots att han inte var blind för dialogens stelbenthet och den vacklande osäkerheten i persontekning och skådespelarregi, ändå klart insåg att filmen för Sucksdorff var ett steg "på väg mot en filmkonst som är mera personlig och där han blottar sina innersta avsikter." Med utgångspunkt från detta kallade han den "ett fascinerande drama som Sucksdorff förlämnar storhet och värme" och han sa också att den visar "hur en allvarlig konstnär utvecklas, hur hans språk mognar."

När man idag ser tillbaka på *Pojken i trädet* framstår den otvivelaktigt i all sin vingbrutenhet som en av det tidiga svenska 60-talets få verkligt intressanta filmer. Den är, som Mauritz Edström påpekat, "ett av de första och trots misslyckandet ärliga försöken i 60-talsfilmen att närma sig en självupplevd verklighet" och den är också, och kanske just därigenom, en film som med sin frihetslängtan och frihetsanalys angår oss lika mycket nu som då.

Sucksdorff har alltid misstrott det teknokratiska samhället. Det är för honom en miljö där människan förlorar sin individualitet. Samtidigt känner han sig fördriven ur sin barndoms paradiset, ur den förutsättningslösa gemenskapen med naturen omkring sig. "Det är inte skogen som har förändrats", skriver han i *Gryning*. "Det är jag, och med mig mina behov. Jag är långt borta från tingen, hjälplöst fången i mig själv. Andra människor, djur, växter, vatten och himmel är som delar i en stor, stängande spegel av blänkande, kallt glas. Jag skulle vilja rusa rätt framåt rakt in i den, höra hur kylan klirrande rasade samman i tusen skärvor och se hur en ny väg öppnade sig." Kanske är *Pojken i trädet* det tydligaste exemplet i hans produktion på det plågade sökandet efter denna nya väg.

Göte (känsligt spelad av den debuterande Tomas Bolme) upplever detta främlingskap inför människorna omkring sig – frihet finner han bara då han är ensam i naturen. Att han slagit sig ihop med Max och Manne (Heinz Hopf och Björn Gustafson), de två rådjursjagande tjuvskyttarna som härjar i markerna runt skeppsredare Cervins herrgård är egentligen bara ett misstag, en felidentifikation, som han snart men ändå alltför sent försöker frigöra sig ifrån.

När filmen börjar är splittringen dem emellan redan ett faktum. Max, en auktoritär och samtidigt neurotiskt osäker homosexuell yngling, och Manne, dennes tröghuvade medlöpare, håller Göte närmast som en sorts gisslan. Hans far är direktör på fryshuset, där killarna levererar sitt byte, och åker de fast kan det vara bra att direktörens son är komprometterad. Göte finner ingen utväg. Hans föräldrar är likriktade statussträvare som flytt från friheten in i

den sociala välanpassningens tryggt vadderade likkista. De har ingen förståelse för någon som kan ifrågasätta värdet av att "bli något". Kanske känner de sig till och med hotade av denna fråga som döljer en annan, väsentligare: "Vad är det jag *vill* med mitt liv? Vad har jag verkligen *behov* av? Av en finare bil, mera prestige – eller kanske av frihet?"

Erich Fromm skriver: "Den moderna människan lever i illusionen att hon vet vad hon vill, medan hon i verkligheten blott vill vad vi *väntar* att hon skall vilja." Götes föräldrar hör till den kategorin, till dem som uppgivit sin frihet till förmån för en allestädes närvarande anonym auktoritet: det sunda förnuftet och den allmänna opinionen. Deras försök till kontakt med sin son är bara skenkontakter. I en scen till exempel sticker fadern till Göte en femtiolapp för att, samtidigt som han smiter från att verkligen tala med honom, ändå ge intryck av öppenhet och välvilja. Att Göte vänder sig ifrån föräldrarna är alltså snarast ett sundhetstecken – han är en liten och ensamströvande bror till de beatniks och hippies på andra sidan Atlanten som, innan de rekupererats av systemet, dock hann skapa en autentisk protest.

Det är frestande att fortsätta analysen av Götes frihetslängtan i parallell med Erich Fromms slutsatser i *Flykten från friheten*, för i filmen finns en perfekt uppsättning av de typer som Fromm beskriver som flyende den sanna och riskfyllda men oändligt berikande friheten. De ligger så nära att man undrar om Sucksdorff möjligen tagit direkt intryck av Fromm eller om det bara är ett slumpens sammanträffande, ett tecken på inre släktskap och tankegemenskap.

Tag till exempel Max och Manne, Götes kumpaner och plågoandar. De är som två sidor av samma mynt – den fascistoida människan, kapabel till makt och underkastelse men främmande för verklig solidaritet. Max med sin sadistiska härsklustnad hunsar Manne som valpiggt gläfsande följer i hans spår, men Göte får han, trots tortyr och allehanda hållhakar, inte något grepp om – därtill är deras världar och värderingar alltför åtskilda. Göte söker ett autentiskt oberoende, men Max är i grunden, trots sin tuffa ledarattityd, en djupt osjälvständig människa. Har han ingen att plåga existerar han inte, och då Manne lämnar honom ensam efter Götes död, vädjar han plötsligt med gråthackad desperation i rösten: "Gå inte, gå inte, gå inte..." I sin skräck att bli övergiven, till och med av den han mest föraktar, blottar han tydligast sin ofrihet och sin vanmakt.

Godsägare Cervin, som i Anders Henriksons tolkning får ett drag av levnadstrött aristokrat, ägnar sig åt rosenodling och filosoferande. Hans bakgrundsmusik i filmen är Händels och Mozarts spröda taffelmusik, medan pojknas framfart ackompanjeras av Quincy Jones hetsiga jazztrumpeter. När rådjuren kommer in i Cervins trädgård och börjar äta av rosorna i rabatten skakar han trött på huvudet och låter dem hållas. Man förförs av hans vemodiga förfining och hans humanistiska fraser, man finner honom älskvärd och älskansvärd ända fram till filmens upplösning, då han blir den som av en slump upptäcker Göte uppe i tallkronan. Göte, som redan känner sig som ett jagat djur, siktar skräckslaget på den gamle skeppsredaren med sitt gevär, men denne låter sig inte imponeras. Med upphöjt lugn kallar han på sina hundar och sätter sig tillrätta med dem inom skotthåll för Göte vid foten av ett annat träd, varifrån han sedan talar de resignationens ord som får pojken att vända gevärsmynningen mot sig själv och sluta fingret om avtryckaren.

Då först ser man Cervin i ett annat ljus. Då först tänker man på att allting omkring honom sedan länge varit dött eller berövat sin verkliga essens. Hans rosor är odlade, hans rådjur är tama inslag i dekoren runt hans gård, och alla hans jakthundar sitter innestängda i burar. Hans son har dött, han är den siste av sin släkt, han liknar ett museiföremål, en gammal vas av finaste porslin men under en slöja av damm.

Mauritz Edström liknar honom vid en åldrad Göte, ”en fångad man som har upproret och frihetskravet bakom sig”, men han ser honom samtidigt som någon som i sin slutreplik till Göte försöker ”tala pojken tillrätta”, och där tror jag att han direkt har missförstått Sucksdorffs avsikter. Om Sucksdorff verkligen hade menat att det inte finns någon frihet och att det enda vettiga vore att slå sig till ro och odla sin trädgård, då hade han aldrig i nästa bild placerat sin kamera uppe i Götes träd – den frihetens utpost som ingenting utom döden kunnat förmå honom att lämna. Där uppifrån registrerar han hur Cervin och folket från gården bär bort den döde pojken. Den kameravinkeln är ett konkret och omedelbart moraliskt ställningstagande och en av de finaste tillämpningar jag känner på denna tes av Godard i den nya vågens tecken.

Det gör också att jag kanske ser filmen som mindre pessimistisk än de flesta andra kritiker. Mauritz Edström talar till exempel mycket om Götes kontaktlöshet med människorna omkring sig, och många andra ser hans flykt ut i naturens som ren eskapism. ”Jag har länge misstänkt att det är reaktionärt att tycka om rävar och med risk att inte själv fatta det komiska i min tes, vågar jag påstå att jag nu är övertygad om att så är fallet”, skriver Pär Rådström i sin recension i BLM, där han också talar om ”en livsrädsla driven till hysterisk blindhet” och säger: ”Vi tror inte att det ligger en lösning i att springa till skogs. Jag har alltid haft för mig att man inte kan trivas riktigt i naturen om man är rädd för att lämna den.”

Denna slutsats är naturligtvis riktig i och för sig. Många nordbor kompenserar en bristande förmåga till kontakt med människor med ett ensidigt engagemang i naturen, som ligger eskapismen nära. Men i Sucksdorffs fall tror jag ändå att förklaringen är mer komplicerad än så.

Götes kontaktlöshet är en kontaktlöshet med människor som redan själva är kontaktlösa. Att acceptera deras villkor och på så sätt få ”kontakt” med dem vore att ge sig in i det sociala spel som är frihetens raka motsats – och detta helt oberoende av om han skulle välja sina föräldrars trygga statusvärld, Max och Mannes laglösa irranden eller skeppsredare Cervins förnäma avskildhet ”far from the madding crowd”. Gemensamt för de människor som omger Göte är att de är rädda för det okända, för det vilda, för det skapande. *Deras* eskapism är in i det etablerade, det maktfullkomliga eller det förflutna, och den är av ett betydligt farligare slag än Götes och dessutom så vanlig i vårt samhälle att den helt enkelt anses som normal.

En nyckelscen som belyser detta är när Götes syster Marie berättar för jägaren Sundman om Götes passion för att samla fågelägg och hans besvikelse då fadern lysande av självbelåten välvilja gav honom en komplett samling fågelägg i födelsedagspresent – med etiketter på svenska och latin.

Fromm definierar frihet som självverksamhet, som en skapande aktivitet i nuet, där hela ens personlighet engageras och där klyftan mellan ”förnuft” och ”natur” är upphävd. Det viktiga

är själva processen, inte dess resultat. Göte var fri då han samlade sina ägg. Men i vår tid ligger betoningen på resultatet, på den färdiga produkten. Götes far tror följdenligt att man kan komma i besittning av allt, både andligt och materiellt, genom att köpa det, och han tar sin sons besvikelse för otacksamhet.

Jämsides med temat frihet – ofrihet löper temat om det vilda och det tama, Cervin i parken, Göte i skogen. Det väsentliga för Sucksdorff är som sagt inte naturskildringen i sig utan människans förhållande till naturen, till det som hon ännu inte lyckats tämja och som därigenom, i sällsynta ögonblick, kan uppenbaras för henne som ett mirakel. Jag tror inte alls att Sucksdorff velat framställa Götes flykt ut i skogen som en *lösning*. För det första är det redan på det dramatiska planet, genom filmens förlopp, beskrivet som en desperat handling. Göte har tappat en patronhylsa då han tjuvskjutit ett rådjur, jägaren har funnit den, och Göte flyr undan honom, föräldrarna och kumpanerna till den enda fristad han känner. För det andra vet Sucksdorff mycket väl att reträttvägarna till barndomens skogar bortom ont och gott för länge sedan är avskurna, att han också där har blivit en främling. Men i Göte, genom Göte, kan han återvända till ett slags gränsland, till ögonblick av delaktighet, lycka och seende.

Det finns en scen som mer än andra är filmens känslomässiga orgelpunkt – Göte sitter uppflugen i en stor säl, mitt i kronan, och spelar på en pipa som han skurit ur trädet. ”Är han lycklig där han sitter i trädet?” frågar Göran O. Eriksson i den förut nämnda radiointervjun, och Sucksdorff svarar ett tveklöst ja: ”Han är i fullständig samklang med livet omkring sig, och han är ju absolut inte ensam, för han känner samhörighet med vinden som blåser genom, liksom igenom honom, genom trädets krona, med spovdrillarna över maden...”

Men detta ögonblick av totalt uppgående i naturen är ingenting som i sig utesluter mänsklig kontakt – tvärtom är det kanske en punkt från vilken en återkomst vore möjlig om bara en äkta gemenskap någonstans stod att finna.

Det gör den nu inte i *Pojken i trädet* och därför får filmen ett tragiskt slut. Men Sucksdorff går vidare med karakteristisk envishet, och i sin nästa film, den brasilianska *Mitt hem är Copacabana*, där han skildrar de fattiga, vilda barnen från Rios slumkvarter, hittar han hos dem något som trots deras yttre misär och hopplösa framtidsutsikter vittnar om en existerande frihet och gemenskap, om en livsvilja och en friskhet som under lyckligare omständigheter i ett mindre ruttet samhälle inte nödvändigtvis skulle behöva vara begränsat till barndomsvärlden.

Mitt hem är Copacabana kastar ett visst ljus bakåt över *Pojken i trädet* och bevisar att det Sucksdorff söker inte främst är ett rousseauanskt återvändande till naturen utan snarare ett återupptäckande: ett sätt att bevara naturen inom människan. Han söker alternativ till den livsform som tycks honom allt mer omöjlig – det känslomässigt utarmade moderna samhället med dess bedrägliga, materiella trygghet. I sina kortfilmer har han ofta framstått som någon som söker det exotiska – han har sett möjligheter till ett helgjutet och enkelt liv först och främst i ursprungskulturerna: hos samer, hos zigenare, hos muriasfolket i Indien, och han har beskrivit dem utan att sätta in dem i ett större socialt sammanhang. Också barnet har för Sucksdorff ofta blivit den lycklige vilden i en paradisiär värld från vilken han obönhörligen snart kommer att fördrivas. Det är ett romantiskt drag som egentligen inte för vidare, men *Pojken i*

trädet är den film, där han själv är klarast medveten om detta och där han tycks nära att spränga den spegel som skiljer honom från människor och ting och tränga vidare in i verkligheten.

Att med U-bahns rytm lösgöra historiens röster – den skaraborgska exilens kontinuitet i Berlins förflutna och nu

För den som har stått vid Hackescher Markt i Berlin och sett spårvagnen störta fram från Alexanderplatz med riktning Falkenberg är det lätt att få uppfattningen att den tyska huvudstadens kollektivtrafik har något med Halland att göra. Detta är naturligtvis en dråplig missuppfattning, däremot kan själva kärnan i denna det kollektiva resandets moderorts trafiknät spåras till Skaraborg.

Moderort? Ja, kanske inte för att man här testkörde den så kallade Magnetbahn, som 1989-91 också användes i passagerartrafik, men det var i Berlin som såväl de första spårvagnarna som omnibussarna blev en del av stadsbilden, föregångna av de hästdragna spårvagnarna.

Under stadens delning avvecklades spårvagnen på den västra sidan till förmån för en utbyggnad av tunnelbanenätet. I öst var det spårvagnen som var stommen i kollektivnätet. Efter återföreningen har de näten byggts ut och samman. Bussar rusar genom staden men trädets själva grenar är spindelnätet av räls med sina S-bahnringar och sin U-bahn med hög- och tunnelbana. Det är den senare vars tunnlar vi ser sträcka sig under marken tvärsigenom urberget och upp genom diabasen vid Billings fot. Det var ju i Skövde som Alfred Grenander föddes 26 juni 1863, Grenander som 39 år senare engagerades som formgivare för Berlins tunnelbana, kom att bli dess chefsarkitekt och som fram till sin död 1931 ritade ett 70-tal stationer i tunnelbanenätverket.

Tolv år efter Grenanders död föddes poeten, konstnären, kompositören och slagverkaren Sven Åke Johansson i Mariestad. En Johansson som skulle erövra världen med telefonkataloger som slagverk, gurkor till trumpinnar och stycken för grävskopor och brandsläckare. Tillsammans med bland andra Peter Brötzmann var han en av dem som introducerade Europa för frijazzen och som experimentmusiker har han kommit att röra sig mellan vitt skiftande genrer och medskapare, från Pistolteatern och Burghtheater i Wien till Alexander von Schlippenbach och Sonic Youth.

Musiken och trummandet intog tidigt en central roll i Sven Åke Johansson liv. En systematik. Han har själv uttryckt att han inte hade något annat val än att bli musiker, och med musiker jazztrummis. Efter att så snart som möjlighet gavs lämnat Mariestad kom Sven Åke Johansson 1968 via Västerås och Paris till ett Berlin han skulle förbli trogen. Nu liksom då kan man hitta honom med en öl i bersån på Café Obermaier ett stenkast från Kottbusser Tor. Här där Grenanders högbanan sträcker sig över torget, gömmer sig i stationsbyggnaden och sedan böjer sig vidare i sin båge genom Kreuzberg. Under högbanans viadukt välver sig banans stöd. De som Grenander tillsammans med Johannes Bousset ritade så att de lutar sig in mot varandra.

Efterkrigstysklands behov av att rasera forna tiders kultur och skapa nya temporära monument gjorde Västberlin till den ideala platsen för att verka inom den experimentella musikscenen. I Gruppe 47 gavs utrymme för den nya tyska litteraturen att ta form och formulera sin diversitet, i Paris på 50-talet omvandlade Karlheinz Stockhausen sitt nyvunna intresse för konkret musik till kompositioner. Harmonierna monteras sönder, musiken dekonstrueras och omvärldens ständigt existerande och pågående ljud flyttar in i de musikaliska kompositionerna: ”The song’s sleeping in the machine” som Blixa Bargeld decennier senare skulle uttrycka det i samma andas barnbarn Einstürzende Neubauten. Hur överraskande och paradigmförändrande Wagners tristanackord F-H-D#-G# än hade varit en gång, var tiden nu för att rasera och bygga nytt bortom det abstrakta, ett musikaliskt ground zero.

Den musikaliska grogrunden och det absurda tillståndet att befinna sig i en isolerad stad, sårad av historien och i skuggan av Berlinmuren var lika givande för en musiker som Sven Åke Johansson som David Bowie och Iggy Pop, som också de något senare fann inspiration att föra till historien i kvarteren kring Kottbusser Tor på Bar Exil.

Alfred Grenanders exil påbörjades fem år efter det att han 1880 följde sina föräldrar och syskon till Stockholm. Där började han läsa vid Tekniska skolans utbildning för bygghantverk. Studierna fortsatte på Kungliga Tekniska högskolan i arkitektur och ornamentik som ämnen. 1885 förde färjan honom över Östersjön till Tyskland då han reste mot den tyska huvudstaden och Tekniska högskolan i Berlin-Charlottenburg för att fullfölja sina arkitektstudier. En ny tid stod för dörren, urbanisering, behovet av snabb förflyttning inom staden, massproduktion, konsumtion, mängdtryck. Knappa två decennier senare skulle Grenander fånga och möjliggöra det med U-bahns perronger och perrongernas kiosker.

1968, 66 år efter att den första U-bahnsträckan invigts i Berlin, hade den drygt marathonlånga muren i sju år inte bara delat staden utan också Grenanders livsverk. På flera av de inalles 70 stationer han ritat var U-bahnpassagerarna förbjudna att kliva av. Tågen rusade från väst genom öst till väst igen och därmed förbi de *Geisterbahnhöfe* där endast vaktande gränssoldater var stationerade. Det dånande ljudet i ett ekande hålrum studsande mellan kakelplattorna för dem att lagra inom sitt stumma material och bära med sig.

Tågen, högbanan, tunnelbanan, S-banan. Det gnisslande och tjutande ljudet av metall mot varandra, rytmen, rytmen av vagnarna som dunkande rullar över skenornas skarvar. Den rytmen Johansson kan fånga, förvalta och förvränga. Den dova resonansen när Johansson med gurkor som trumstockar rör sig från cymbal till wellpapp.

Kakelplattorna och klinkern var som en signatur för Grenanders arbete med tunnelbanan, de keramiska plattorna var inte enbart funktionella utan gav också Grenander en möjlighet att smycka och gestalta stationerna i en stil som rörde sig bort från jugendstilens sirliga yttringar. Från de kejsrerliga keramikverkstäderna i Cadinen hämtades kaklet som skulle ge stationerna en särskild präglning och dess ursprung garanterade också kejsar Wilhelm II:s närvaro vid samtliga stationsinvigningar. Naturligtvis hade materialet sina praktiska och hygieniska fördelar – minns väggarna från Upton Sinclairs beskrivning av Chicagos i övrigt allt annat än hygieniska slakthus – men framförallt var det en möjlighet för Grenander att ge färg och ett

estetiskt uttryck åt stationerna. Det var Grenander själv som stod för stationernas utsmyckningar och bestämde dess färger. Han gjorde noteringar till dessa i sin dagbok och målade skisser med akvarellfärg.

Grenanders livstid var en tid då kollektivtrafiken tog sin plats i konsten, som företeelse, som motiv. Det moderna. De nya människorna. De nya mötena. Listan kan göras lång. Virginia Woolf, spårvagnen gnisslar förbi i Kafka och det är den som den befriade familjen reser iväg med, över broarna i London åker omnibussen hos Oscar Wilde som en symfoni i gult, och Gottfried Benn skriver 1913 direkt från Grenanders tunnlar och stationer i dikten ”Untergrundbahn” där naturen möter staden, det gamla det nya, ljus och mörker och det förföriska flyktiga mötet i denna tunnelbana:

Dunkel: nun lebt es unter ihren Kleidern:

Nur weißes Tier. Gelöst und stummer Duft.

Nära hundra år senare går det att spåra Benns underjordiska färder i numera Berlinboende Malte Perssons sonetter i *Underjorden* (2011).

Historien gömmer sig i tunnelarna, de bär med sig historien och konsten kan locka fram den till ytan, till ljuset och delge den, så som i Henry Moores teckningar från Londons tunnelbanestationer där hålöga, skräckslagna skuggor till människofigurer söker skydd under blitzenbombningarna.

Till utställningen *Berlin über und unter der Erde: Alfred Grenander, die U-Bahn und die Kultur der Metropole* på Berlins Tekniska museum 2006 arbetade Sven Åke Johansson med att virtuost närma sig historien genom Grenander. Efter att ha signerat ett antal papper där Johansson på hedersord försäkrade att han endast skulle använda materialet till konstnärlig verksamhet och ej heller för vidare spridning, så öppnade BVG:s representanter dörrarna till sitt lager där Johansson fick hämta glaserade originalkakelplattor från Grenanders U-bahnstationer. Plattorna satte Johansson sedan samman till det xylofonliknande instrumentet *grenafonen*. Tillsammans med puka, trattmegafon, bleckplåtar, utsmyckningsföremål skapades så kompositionen *Neue Kochstrasse*. Johansson skriver själv i *Berlin över och under jorden* (Aris Fioretos, Carlssons, 2007) ”därigenom ’återhämtas’ (efter lång tid) de meddelanden i tunnelbaneschakten som trängt in i kaklen under årtiondens lopp. --- ’Grenafonen’ uppstår”.

Ett material för en ny tid, för den nya tidens transportmedel. För den nya staden. Det är materialet som skapar rummet likaväl som klangbotten. Materialet som bär det. Materialet som ljudalstrar. ”Materialet är allt. Motivet är förgängligt medan materialet varar för alltid”, som Antoni Tàpies uttryckte det. Med kakel och klinkers fyllde Grenander rummet med färg, med Grenanders egna ord måste det konstnärliga ”vinnas ur materialet och dess konstruktionselement, det vill säga ur sig själv”. Det material som bär vidare historien och

som Sven Åke Johansson lockade klangerna att berätta för åhörarna den historia som inte bara vilat i väntan på att få komma ut, utan också trängts och bråkat.

Neue Kochstrasse. Vad har enbart inte Kochstrasse att förtälja. En U-bahnstation byggd av Grenander 1923, samma år som hyperinflationen slog till mot Weimarrepubliken och sedelpressarna dagligen tryckte 400 biljarder mark. Den skenande ekonomin medförde att pengarna inte räckte till att bygga längre än 80 meter perrong på Kochstrasse och det skulle dröja 72 år innan den förlängdes till sina fulla 106. Åren däremellan då den hölls stängd vid krigsslutet och som Västberlins sista station intill Checkpoint Charlie från 1961 till återföreningen 1990 – *Geisterbahnhof*. Varje människa som passerat dessa ödesmättade stationers perronger, som passerat förbi dem i U-bahnvagnar, som väntat här, som sprungit här, som skilts här, som rökt, svurit och varit fyllda av förväntan här. Det är deras röster som Sven Åke Johansson åter förmått att komma till tals för att än en gång sucka eller i sin röst gömma den väntande blicken som tomt stirrar bort utmed spåren mot nästa tåg. Materialet får kropp att i ton berätta det som har varit och placera det i nuet.

Också kroppen blir dock ett material, en bärare av historien och de individuella berättelserna. När Sven Åke Johansson 40 år efter det att han lämnat födelseorten Mariestad ger röst åt det som Alfred Grenander, uppväxt tre och en halv mil därifrån, materialiserat, så återvänder han också hemåt mot sin *heimat*. Den självvalda exilen förenar de två. Två personer vars konstnärliga uttryck och nyskapande världen har välkomnat, omfamnat och hyllat. Hade inte Grenander varit helt upptagen i och ledaren för byggandet av U-bahnätet hade första världskrigets utbrott troligen burit honom tillbaka till Sverige så som de flesta av hans landsmän. Sven Åke Johanssons exil närmar sig ett halvt sekel. 45 år i en stad i ständig förändring med historien ständigt närvarande och framtiden ständigt påkallande. Men för att tala genom Sara Lidman, ”det finns en närvaro, en kännedom från födelseorten så oförneklig som den egna huden”.

I såväl Berlin som Skövde bär gator idag namn av Alfred Grenander. En födelseort, en hemort, ett liv. Utställningen för vilken Johansson konstruerade grenafonen kom också att ställas ut i Skövde.

Hur stark längtan än har varit bort från födelseorten ger den sig till känna; hos Johansson hörs den i hans lätt västgötskt tyska uttal när han framför sina dikter. Efter fler än 50 album gör sig ursprunget ändå påmint som en palimpsest då ett verk som tar sin utgångspunkt i en mans livsverk, som stammar från ens egna barndomstrakter, också blir en memoar över såväl Johansson själv som Grenander. Stadens historias klang blandar sig med biografins. Rälsen är inte längre lokalt bunden.

JAN MÅRTENSON

Lugn bara Lugn

Kan en solitär blomma ut från en annan solitär? Den som inser Sonja Åkessons betydelse för Kristina Lugns poetiska frigörelse måste besvara den frågan jakande. De har båda en fruktbar påverkan från två andra solitärer, Sonja Åkesson som fångat upp den sorgsna folkvisetonen hos Nils Ferlin och Kristina Lugn som utvecklat den ironiska Strountes-sidan hos den folkhemske Gunnar Ekelöf.

Döden är från början ett bärande tema i Kristina Lugns författarskap, närmast en besvärjelse. Det beror på hennes rädsla att förlora människor, även sig själv. Hennes absurda humor varierar över andra stora teman, modersrollen och ensamheten men också de komplicerade könsrollerna.

Kristina Lugn har sagt att alla unga poeter åtminstone någon gång borde recenseras av Karl Vennberg. I det fallet behövde hon inte vara ängslig. Vennberg upptäckte tidigt hennes lyriska begåvning och blev ett slags mentor för henne. Han skrev dessutom ett insiktsfullt efterord till den första utgåvan av hennes då samlade dikter, den som fick det slagkraftiga namnet *Lugn bara Lugn*.

Den boken rymmer hennes sex första diktsamlingar och kom i Mån-pocket. Vennberg funderade över hennes plötsliga popularitet. Hon var ju en udda varelse som beväpnade sig med ironiska grimaser och grova provokationer. Jag tror Vennbergs förklaring är giltig än i dag när hon gett ut ytterligare en stor samlingsvolym med sina hittills åtta diktböcker: ”Det måste vara fråga om något djupt mänskligt, så som redan generalmönstraren trodde sig ana. Hela raden av hennes ömkliga figurer lever och lider liksom hon själv i en för oss alla igenkännlig värld, låt vara en livsfarligt tilltrasslad.”

Redan i debutsamlingen *om jag inte* (1972) vet hon att döden får plats precis var som helst, precis var hon (eller vi) än är:

inte bryr sig döden om
att döden börjar bli gammalmodig
i en tid då alla som ska dö ska dö klumpvis
i exakt samma utandning
döden behåller sig fräsch i alla väder
döden håller sig alltid i god form
hinner ikapp vem som helst
med sina onda förvarningar

Se där det sista ordet som inte får förväxlas med ”föraningar” för då skulle det helt mista sin betydelse.

Hon hade en språklig uppfinningsrikedom även som ung poet. ”Barndomen pinkade visst alltid”, konstaterar hon och en annan bild etsar sig fast på näthinnan: ”som ett borttappat brev när det blåser / fladdrade hennes fotsteg överallt.”

I samlingen *Till min man, om han kunde läsa* (1976) tycks dikterna ha sprungit fram ur smärtsamma erfarenheter från ett misslyckat äktenskap. Diktandet är för henne ett sätt att ta revansch eller i varje fall beväpna sig med ord som lindrar hudlösheten:

I ett obevakat ögonblick
sköt jag honom faktiskt
i ett obevakat ögonblick
av klarsynthet
sköt jag honom äntligen
i en alldeles vit sekund
av bara mej själv
sprängde jag honom i bitar
och befallde hans minnen
att gå under
på det att mina skulle få leva

I samlingen *Döda honom!* (1978) skriver hon en mer episk poesi och arbetar nästan novellistiskt i den som heter *om ni hör ett skott...* (1979). Här kan man också se att dramatikern inom henne börjar ta form. Jag har sett en handfull pjäser av henne på Dramaten och Brunnsgatan Fyra och känner igen den galghumor som också genomströmmar dikterna.

Visst håller hon fram en skrattspegel framför oss, men den som inte ser allvaret och svärtan i den kan nog inte riktigt sätta sig in i ur vilken förtvivlan hennes författarskap sprungit fram.

Kristina Lugn skriver ofta om mörkret i pluralis och det ger ett perspektiv på hur mångbottnat hon förhåller sig till vår utsatthet. Men återigen, den som skriver så här har också en förmåga att göra något kreativt av uppgivenheten genom att skildra den:

När jag inte hade dammsugit
på ett halvår
när jag inte hade tvättat håret
på ett halvår
när jag inte hade gått ut med hunden
på ett halvår
när jag hade livmoderinflammation
när pengarna var slut
när spriten var slut
när grannfrun tvättat av sej
dagens smuts och svett
när hennes chef
hade ringt efter en taxi

Lars Forssell brukade använda olika masker i sitt författarskap, även han poet och dramatiker. ”Bara utklädd till författare vågar jag vara mig själv”, sa han vid något tillfälle. Forssell skrev ofta på lek, Lugn på låtsas, men de gör det inte som billig underhållning utan med ekvilibristisk bravur.

Många av Kristina Lugns dikter handlar om existentiellt utanförskap, ibland fångat i några dråpliga rader: ”Och Camilla får äta nästan så mycket hon vill. / Hon får äta så många lugnande tabletter hon vill.” Lika effektivt punkterar hon den falska tryggheten: ”I denna borgerligt styrda kommun har ingen blivit / mördad på länge.”

Och vem kan undgå en lätt rysning vid en konfrontation med den här dikten:

Den lilla flickan
känner mej inte
den vackra dottern
är inte min
den hygglige mannen
som håller hennes
hand i sin
är givetvis
en främling.

Med diktsamlingen *Bekantskap önskas med äldre bildad herre* (1983) fick Kristina Lugn sitt stora publika genombrott. Hon hade redan kritikernas gunst men man kan knappast beskylla henne för att vara inställsam. Här använder hon sig av lekfulla rim i en dikt som utformas likt en kontaktannons.

Lite längre fram tar desperationen vid och hennes absurda humor firar triumfer:

Jag vill att du ska komma nu!
Jag vill att du ska komma nu genast!
Miniräknaren ska du ta med dej.
Och Steinwayflygeln.
Du ska ta med dej plåster magnecyl eau de cologne och sanisept
en flaska Ramlösa en flaska gin en flaska whisky och
en tandborstmugg
en flaska Ajax och en storpack dormopan en krukväxt och
en pizza
och en respirator.
Jag vill att du ska komma nu genast!
Just du ska komma nu genast!
Och ta mej med storm.
Du ska släcka takarmaturen.
Och tända kandelabrarna.
Du ska dra ur telefonjacken.
Och blåsa upp gummimadrasserna.
Du ska torka mina tårar och tala förstånd med mej.

En dikt handlar om att soffan är en viktig del av hemmet, rent av jämställd med människan. Hon undrar om soffan fortfarande är en del av hemmet när människan i den plötsligt dör. Och om den då doftar av minnen av människan som brukade sitta i den och känna sig ensam eller om soffan får ett nytt hem och då kan förmedla sina erfarenheter och rent av göra människan som satt i den minnesvärd. Men frågorna slutar inte där:

Eller bär dom ut soffan
tillsammans med människan och eldar upp dom
en och en?

En och en, alltså
i skilda rum
så att hemmet splittras?

Kristina Lugn bjuder på ständigt nya överraskningar. Hennes nyfikenhet på orden och livet bidrar till nya språkliga möjligheter. Hon har inte mycket gemensamt med de s k språkmaterialisterna (de saknar ofta hennes sinne för humor), men vrider nacken av både klichéer och vardaglig slentrian.

Strax efter hennes inval i Svenska Akademien möttes vi i förbifarten i Malmö. Jag sa då till henne att jag i första hand uppskattar den akademiska sidan i hennes poesi.

– Den är akademisk också, betonade hon med eftertryck.

Självvironin är en del av Kristina Lugns charm. Eller som det heter i *Hundstunden* (1989), den samling jag sätter allra högst:

Jag är nog bara en avart
av den borgerliga kulturens allra sämst
heminredda krukväxter.
Jag är nog bara en sorg
av svenskt tenn
i en kropp som har förlorat hela sitt
underhållningsvärde.

Men den sidan har alltid funnits i hennes poesi, en sorts vilshenhet i tillvaron som på något sätt får sitt jämviktsläge när hon sätter sig ner och skriver. Pennan kan vara sylvass när hon rannsakar vissa företeelser, antingen det rör sig om människors svek eller den sortens försäkringar som ser ut så här: ”Kurt har aldrig påstått att han ska slå Camilla / sönder och samman under bästa sändningstid.”

Kristina Lugn föddes i Tierp men växte upp i Skövde och Vallentuna. Hon har nog aldrig känt sig riktigt hemmastadd någonstans:

Mina rop på hjälp
har alltid drunknat
i snor och blod och armsvett

när jag har sprungit nattetid
utan termos karta och kreditkort
utan tillstymmelse
till lokalsinne
med ett namn jag aldrig kunnat
lära mej att älska
på mitt hjärta nålat.

Dikten om älskaren Clemens är en hopplös kärleksförklaring till ännu en karlslok. Hon kallar förhållandet med honom för ”hela det livslånga lilla snedsprånget”. Och sen kommer en mycket medveten språkförvrängning:

Och hans fruar är ledsen.
Hans fruar är verkligen mycket ledsen.
Alla hans vackra liten fruar.

Hela den tre sidor långa dikten hör till höjdpunkterna i Kristina Lugns poetiska produktion. I slutet av dikten uppmanar hon honom att parkera ”dina fruarna” bakom cykelstället och gifta sig med henne i stället med den obetalbara slutraden: ”Häng mig på tork i solen!”

En annan bild som jag har fastnat för är denna (ännu en gång jämförelsen med krukväxten men framförallt den om hunden):

Jag är nog bara en fallen hängpelargon.
Jag är nog bara en överårig flicka
med fel sorts blommor i håret och en hund
som lever nästan som en handväska
så självbelåten
på min arm.

Kristina Lugn har vid sidan om diktskrivandet hunnit med 25 pjäser om jag inte räknat fel. Hon tog dessutom över ansvaret för Brunnsgatan Fyra efter Allan Edwalls död.

Även om hon hämtat en hel del stoff ur sitt eget liv bör man ha dessa ord av Jan Arnald i åtanke: ”Det som ofta har överbetonats i författarskapet är realism och självbiografi; det handlar betydligt mindre om att avbilda verkligheten än om att omforma den, ge perspektiv på den, se den i en skrattspegel som blottar mycket mer än så.”

Samlingen *Hej då, ha det så bra!* (2003) är den hittills senaste som hon gett ut. Många av dikterna i den skulle kunna användas som fyndiga nekrologer men jag hoppas det dröjer länge än innan hon själv tar slutgiltigt avsked.

En av mina vänner, salig zoologiprofessorn och lundaspexaren Bengt-Olof Landin, hade Kristina Lugn och Gunnar Harding som favoritpoeter. Han sa om Lugn: ”Hon ska ha alla litterära priser som finns!” Fan vet om hon inte fått det också.

I den här senaste diktsamlingen hävdar hon att alla vi människor bara lever ett tankesprång från Karlavagnen och för sin egen del befinner hon sig nu ”bara en slängkyss från begravningsbyrån”. Hon konstaterar också:

Det är ett sorgearbete att leva.
Om man inte förstår det
blir man aldrig glad.

Jag blir verkligen glad av Kristina Lugns dikter hur mycket sorg och vrede det än finns i dem.
Vägen mot undergången blir något muntrare i hennes sällskap. Livet är som bekant en tragedi.
Vi ska alla dö.

Låt mig återvända till *Hundstunden* och denna uppriktiga programförklaring:

Det finns inget så lättexploaterat
som människors ensamhet.
Det är det som är grunden för hela min
affärsverksamhet.

Utan uppkäftiga poeter som Sonja Åkesson och Kristina Lugn hade den svenska lyriken varit
mycket fattigare.

Stikkan Anderson – en skaraborgare alla känner

Min mor är född med tinnitus. Därför är jag väl bekant med Stikkan Andersons rikliga produktion av texter och musik från 1960-talet. Radion stod på hela dagarna för att överrösta bruset i mors öron och mina små barnaöron sög in alla toner och ord. Vare sig vi hörde rätt eller inte så sjöng vi barn med i allt.

Så var det nog i flertalet hem vid den tiden. Barnen var hemma merparten av dagarna under veckan och melodiradion bröt den dagliga tristessen. Det gick utmärkt att ha gillestugans matbord som scen och hopprepets handtag som mikrofon och sjunga ”Sånt är livet” precis som Anita Lindblom, eller i alla fall som vi trodde att hon gjorde. Vi hade kortkorta hemmasydda klänningar, kort hår och pinniga armar och ben, men sjunga kunde vi.

Jag har ingen statistik över hur många av svensktoppsmelodierna under 1960-talet som Stikkan Anderson skrivit, men det var många. Totalt skrev han ca 3 000 texter under sin karriär.

Till att börja med var det en hobby för en tonåring som arbetade som butiksbiträde, något vi kan känna igen än idag vad gäller unga musiker och kompositörer. Även efter det att Stikkan Andersson etablerat sig i vuxenvärlden och blivit folkskolelärare var musiken en bisyssla för honom. Men efter några år kom ett genombrott som gjorde det möjligt för honom att försörja sig på musiken. Från början av 1960-talet till runt 1980 hade han oavbruten framgång. Stikkan Anderson var under de två decennierna landets i särklass mest framgångsrike låtskrivare.

Det finns två intressanta aspekter av Stikkan Anderssons karriär. Den första är ett mycket enkelt förhållande. Den musik blir till som kan distribueras. Den andra aspekten är att kommersiell musik alltid säger något om den tid den skapas i. Stikkan Anderssons texter och musik från 50- och 60-talen speglar en tid som i många avseenden är väldigt olik vår tid, men som vi medelålders kan minnas.

Melodiradions oanade räckvidd

Musik måste ha en publik. Musik som i någon mening ”konsumeras” måste nå lyssnaren på något sätt. Utan distribution blir musicerandet bundet till en plats, man får spela sin egen musik. Skapande, framförande och lyssnande går då i varandra. Det är den formen av musik som vi numer kallar ”folkmusik”. Men i det moderna samhället blev musiken, som så mycket annat, professionaliserad och kommersialiserad. Stikkan Anderssons genombrott sammanfaller med ett viktigt skifte i distributionen av populärmusik i Sverige.

Den kommersiella populärmusiken spreds till att börja med genom att den uppfördes av professionella musiker på nöjesställen och genom försäljning av text- och nothäften. Grammofonen var det första skivet som förändrade populärmusikens villkor. Människor som

aldrig varit nära en konserthall kunde lyssna på klassisk musik och jazz som spelats in på andra sidan Atlanten.

Nästa stora steg var radioapparaten, eller rättare sagt, när radiokanaler började spela kommersiell musik. Det skedde vid mycket olika tidpunkter i världen. I USA var radiomediet från början kommersiellt, finansierat med reklam, och därför inriktat på att fånga så många lyssnare som möjligt, inte minst genom att ha olika slags program för olika publik: barn, unga, kvinnor osv.

I Sverige var radiomonopolet mycket återhållsamt med att fylla etern med musik. Musiken, liksom allt annat som sändes, skulle vara seriös och uppbygglig. Den musik radiotjänst sände var inte inriktad på de yngre, det var huvudsakligen klassisk musik och populär musik för de äldre. Här passade Stikkan Anderssons tidiga repertoar in ganska bra. Efter Radio Nord's sändningar från internationellt vatten under slutet av 1950-talet och början av 60-talet, tvingades Radiotjänst att ge efter och skapa en ny kanal som var inriktad på ”modern populärmusik”, den kanal som senare blev känd som P3. Där sändes Svensktoppen, Kvällstoppen, Melodikrysset, önskeprogram och en rad andra smalare eller bredare program. Nu fanns en helt ny distributionskanal som måste ha ”innehåll” – musik att spela dygnet runt.

Det är här Stikkan Anderssons riktiga framgångssaga börjar. Hans framgångar kom framförallt i det kanske bredaste programmet i den nya radiokanalen – Svensktoppen. Från de första åren på 1960-talet och två decennier framåt är Stikkan Anderssons kompositioner återkommande och mycket populära. En lång rad av artister, från Lill-Babs över ABBA till Ted Gärdestad, framförde hans verk.

När alla lyssnade på samma kanal

Alla som var vuxna eller växte upp under 1960- och 1970-talen bär med sig den tidens populärmusik, vare sig man vill eller inte. Vi bär med oss refrängerna och kan stämma in i dem om de kommer upp på allsången på Skansen eller när vi hör en nyinspelning av ”Gud gjorde ej gröna små äpplen...” Även statistiken över nerladdningar tyder på att det är musik som fortfarande lyssnas till. Vi minns därför att det är fråga om bra populärmusik. Bra och framgångsrik populärmusik är alltid ganska enkel, både musikaliskt och textmässigt, och den måste ha den särskilda kvalitet som gör att både text och melodi ”fastnar”.

Den konsten behärskade Stikkan Andersson till fulländning. Texterna måste appellera till så många som möjligt. Därför finns egentligen ingen lokal anknytning i hans texter, han berör sällan Skaraborg, med ”Tivedshambo” som ett undantag. Men den skrevs när han fortfarande bodde i Hova. Vissa sånger har en litet obestämd lantlig anknytning, som t ex den unga dam som skriver till en ”Klas-Göran” som kanske gett sig iväg till storstaden.

Det är långt mellan Lill-Babs ”Är du kär i mig ännu Klas-Göran” och ”Waterloo” med ABBA. Men i båda fallen blev melodierna stora genombrott för de artister som framförde dem. Stikkan Anderson hade ett sinne för vad som skulle slå i olika tider. De tidiga texterna kan idag kännas väldigt passé, det är nästan en känsla av Åsa-Nisse över dem: ”Det blir inget bröllop på lördag, på lördag” eller ”Det är knas på vår nya magister”. Men det var en tid då en väldigt stor del av nationens befolkning, åtminstone vid vissa tidpunkter, lyssnade på eller såg samma program.

Vid den tiden stoltserade en mindre del av befolkningen med att de valt att inte ha teve, eftersom televisionen bara sände ”folkligt trams”. Men detta folkliga trams var grunden för oslagbara tittarrekor. Hylands hörna var ett fenomen som det idag kan vara svårt att förstå vidden av. Musikmarknaden hade inte delats upp i ett överskådligt antal genrer och det var ett land där många nyligen lämnat landsbygdens dansbana och installerat sig i moderna bostäder i centralorter och städer. Vi lyssnade på Stikkan Anderssons sångtexter på Svensktoppen, tittade på Hylands hörna och VM i ishockey var en av årets stora höjdpunkter.

Produktion av populärmusik för en internationell publik

Men samme man som skrivit litet komiska texter med lantliga undertoner skriver senare ABBA:s texter, inte bara ”Waterloo” utan också många andra så som ”Fernando”, ”I do I do I do I do”, ”Dancing Queen” och ”Mama Mia”. Med samarbetet med ABBA under 1970-talet ändrar Stikkan Andersson inriktning, men han blir också mer kontroversiell. Han går över till att producera musik för en internationell publik. Det lantliga och dråpliga är nu helt borta; musiken ska passa i Danmark, Australien, Västtyskland och Japan. Musiken blir mer internationell, ”slipad” och mer tydligt kommersiell. Nu har Stikkan Andersson bokstavligen gått över till att producera musik, genom det egna skivbolag Polar.

Parallellt med detta skiftar vindarna i Sverige. Särskilt inom kultursfären får samtidens radikala politiska strömningar starkt genomslag. De hade, milt uttryckt, litet svårt att smälta Stikkan Anderson och hans texter. Han, hans bolag och den musik de producerade sågs som en symbol för allt som var fel och som borde förändras i samhället. Vi fick bland annat stå ut med en alternativ svensk melodifestival och den riktiga eurovisionsschlagerfestivalen sändes inte i teve.

Men i sak betydde nog inte de radikala sociologi- och statsvetarstudenternas upprördhet så mycket för populärmusikens utveckling. Det radikala uppsvinget hade ett begränsat genomslag utanför akademikermiljöer i storstäderna och universitetsstäderna, i sällskap med en och annan kulturjournalist i landsorten. Samtidigt som vänstervågen kulminerar gör vänsterblocket 1976 ett av sina sämsta val sedan rösträttens införande. I Åstorp, Tidaholm eller Skellefteå dansade ungdomarna till Boney M och sjöng glatt med i refrängen till Mama Mia. I gillestugorna stod nya generationer på bordet och sjöng med stor inlevelse med i hopprepshandtag och fönborste. De nya gillestugeartisterna ville vara som Agneta och Anni-Frid.

Arvet efter Stikkan Andersson?

Populärmusikens inriktning och distributionskanaler är alltid tidsbundna och den klassiska svensktoppsmusiken finns egentligen inte längre. Den närmaste motsvarigheten är kanske den moderna, litet mer poppiga dansbandsmusiken. Musiken är idag mycket mer differentierad i olika genrer. Men möjligen finns ett viktigare arv i det industriella nätverk kring produktion av populärmusik som växte upp kring skivbolaget Polar. Det nät av företags- och musikerkontakter över framförallt norra Europa som han utvecklade har varit en förutsättning

för det som nu är den svenska musikindustrin. Musiken distribueras i nya former men svensk populärmusik är fortsatt internationellt framgångsrik.

Hova har rest en staty över bygdens store son men har inget museum för giganten inom svensk populärmusik. Kanske var det så att han själv inte var så stolt över sin tidiga repertoar? Han kanske helst ville bli ihågkommen genom det Polarpris han instiftade, som fått hög status. Stikkan Andersson förmådde som få andra fånga sin tid i ett enkelt musikaliskt format under ett kvarts decennium eller mer.

Hans bestående insats finns kanske mindre inom musiken i sig och mer i att han tog de första stegen mot att skapa en internationellt konkurrenskraftig svensk musikindustri. Men för oss som kan, är det ändå alltid roligt att sjunga med i ”I do I do I do I do I do ooooo!”.

Författarna

MARIANNE AHRNE är filmregissör och författare. Hon har skrivit, regisserat och klippt ett fyrtiotal långfilmer, tv-serier och dokumentärer. Hon har också skrivit nio böcker, sex romaner och tre reseberättelser. För ögonblicket förbereder hon en långfilm baserad på Simone de Beauvoirs debutroman *L'Inuitee* (sv. *Den inbjudna*).

PER BERGSTRÖM är född 1979 i Skövde, uppvuxen mellan Hentorps gravfält och världens första hus byggt i lättbetong, och bosatt i Malmö. Sedan 2002 driver han bokförlaget Rámus som utger översatt poesi och prosa, samt är verksam som producent för Internationell författarscen Malmö. Skolad på Skövde Nyheter och satt tidigare i redaktionen för tidskriften Pequod och drev under tio år litteraturscenen Stanza.

ÅSA BRANDT är glaskonstnär, född 1940 i Mariestad och utbildad vid Konstfackskolan, Gerrit Rietveld Academie i Amsterdam och Royal College of Art i London. 1968 startade hon Europas första studioglashytta i Torshälla. Hon finns representerad på bl.a. Nationalmuseum, Hokkaido Museum of Modern Art i Japan, Coming Museum of Glass i USA, The National Museum of Modern Art i Tokyo, Sveriges Glasmuseum i Växjö samt Eskilstuna Konstmuseum.

SÖREN HOLMBERG är professor emeritus i statsvetenskap vid Göteborgs universitet, mest känd från SVT:s valvakor varje valår. Han forskar om väljarbeteende, representativ demokrati och kvalitet i samhällliga styrsystem och är fortfarande verksam inom SOM-institutet, QoG-institutet och Valforskningsprogrammet. Han är uppvuxen i Skövde; släkten Holmberg härstammar från Ljungstorp ovanför Varnhem - mitt i Svea rike.

BENGT KNUTSSON, född 1936 i Lidköping och uppvuxen på Kålland, är docent i semitiska språk (arabiska, hebreiska etc.). Han har tjänstgjort vid universiteten i Lund, Stockholm och Göteborg och har långvarig erfarenhet av Mellanöstern och Nordafrika som institutchef och diplomat (Jerusalem, Istanbul, Kairo, Alexandria). Är nu aktuell med en ny bok: *Arabiska visdomsord*. Knutsson skriver även om västgötsk dialekt.

JAN MÅRTENSON, född i Tidaholm 1944, nu bosatt i Malmö, har givit ut 25 böcker, diktsamlingar och romaner. Senast memoarboken *Som det kan bli* (2009) och diktsamlingen *Dikter inifrån* (2008). Hans nästa diktbok, *Tid att älska*, beräknas att utges 2013. I 30 år var han knuten till tidningen Arbetet och har sedan arbetat som frilansjournalist. Innan hans deckarskrivande namne debuterade utgav han två böcker och är därför med rätta Den Ursprunglige Jan Mårtenson.

MADELENE SANDSTRÖM, född 1961 i Tidaholm i en 1:a i farfars hus på Bruksgatan med dass på gården. Uppväxten i ett företag inom markentreprenad gav henne en fallenhet för att leda och genomföra större omstruktureringar i stat och

näringsliv. Hon har framförallt verkat inom forskning, utveckling och innovation och är även mycket aktiv debattör om behovet av tillämpad forskning vid universitet och högskolor.

NIKLAS SCHIÖLER, född i Falköping 1964, är författare och poesiforskare, verksam i Lund. Hans senast utgivna böcker är *Poäter. Om mat och poesi* (2012) och *Ledstången i mörkret. Texter om Tomas Tranströmer* (2011). I den prosalyriska *USA klockan tre* (2010) gestaltar han bland annat sitt förhållande till Skaraborg.

KARL-ERIK TYSK är född i Mariestad 1946. Vid sidan av sitt yrke som präst har han arbetat med handledning, botanik och internationella kontakter med framför allt Gammalsvenskby i Ukraina, Polen, Östtyskland och Pakistan. Inom dessa områden har han gett ut ett flertal skrifter, senast i handledning *Der fremtiden blir til* (2012).

ARNE ZETTERSTEN, född i Lidköping 1934, är professor emeritus vid Köpenhamns universitet. Han har samarbetat i Oxford med J.R.R. Tolkien, som framgår av senaste boken, och hans författarskap rör främst varianter av engelska språket och litteraturen. Variantstudierna ledde till expertis inom pidgins, kreolspråk, globish, öspråk och datorbaserad språkinläring. Han har varit president för Internationella föreningen för universitetsprofessorer i engelska och för International Council of the English-Speaking Union.

Skaraborgs Akademi – ledamöter

1. Birger Bäckströ
2. Arne Zettersten
3. Sören Häggroth
4. Marianne Ahrne
5. Maria Küchen
6. Trygve Carlsson
7. Helena Stålnert
8. Sören Holmberg
9. Barbro Lenéer-Axelson
10. Jan Mårtenson
11. Bengt Knutsson
12. Per Bergström
13. Madelene Sandström
14. Åsa Brandt
15. Niklas Schiöler
16. Vakant
17. Cajsa Holmstrand
18. Karl-Erik Tysk

Hedersskaraborgare

- Sixten Bengtsson (1998)
Robert Gustafsson (1999)
Jan Guillou (2000)
Olof Lagercrantz (2001)
Birger jarl och Stefan Jarl (2002)
Kronprinsessan Victoria (2003)
Jörgen Fogelquist (2004)
Kristina Lugn (2005)
Mustafa Can (2006)
Lennart Jörälv och Lars-Erik
Linnarsson (2007)
Per Oscarsson (2008)
Erik Andersson (2009)
Carina Burman (2011)
Frans Helmerson (2012)
Gert Wingårdh (2013)

-
- i. ANDER-IVARSON 2013.
- ii. Det råder oenighet om årtalet, då Carl Ander köpte Stola. Enligt WESTRIN, sid. 19, är året 1916. Enligt ANDER-IVARSON 2013 är året 1914. Diskrepansen i detta stycke får likväl hänföras till kategorin *adiafora*.
- iii. Telefonintervju den 25 juli 2013.
- iv. ANDER-IVARSON 2013.
- v. Telefonintervju den 25 juli 2013.
- vi. WESTRIN, sid. 19, högerspalten, andra stycket.
- vii. Bild på huset, där Lindqvist bodde finns i *Lidköpingsbygden* 2006, sid. 14.
- viii. WESTRIN, sid. 13, högerspalten, tredje stycket.
- ix. LINNÉ, sid. 49-53.
- x. Dessförinnan fanns visserligen vatten indraget i huset. Däremot fick man nöja sig med utedass. ANDER-IVARSON 2013.
- xi. ANDER-IVARSON 2006, sid. 34, vänsterspalten, under mitten.
- xii. ANDER-IVARSON 2006, sid. 36, högerspalten, nederst f.
- xiii. Intressant nog har jag själv varit återkommande gäst i Norra Kedums prästgård. Det skedde läsåret 1954/1955. Varje lördag åkte min kamrat Svante Johansson (nu Enander) dit för att få tre timmars undervisning i klassisk grekiska. Av den ursprungliga grekgruppen återstod endast vi två. Vår greklärare under första året hade lämnat Lidköpings läroverk. En ersättare måste till. Valet föll på den osannolikt lärde kyrkoherden Bertil Ljunggren.
- xiv. ANDER-IVARSON 2006, sid. 36, vänsterspalten, nederst f.
- xv. ANDER-IVARSON 2013.
- xvi. ANDER-IVARSON 2006, sid. 35, högerspalten, mitten.
- xvii. ANDER-IVARSON 2013.
- xviii. ANDER-IVARSON 2013.
- xix. ANDER-IVARSON 2006, sid. 37, vänsterspalten, övre delen.
- xx. WESTRIN, sid. 49, högerspalten.
- xxi. ANDER-IVARSON 2013.
- xxii. ANDER-IVARSON 2013.
- xxiii. ANDER-IVARSON 2006, sid. 37, mittspalten, överst.

xxiv. GODS & GÅRDAR 2002, 7, sid. 24-33.

xxv. ANDER-IVARSON 2013.

xxvi. GODS & GÅRDAR 2002, 7, sid. 29 i texten och upprepad, med citattecken och större kursiverade bokstäver, på interiörbild sid. 33.

xxvii. GODS & GÅRDAR 2002, 7, sid. 30, bildtext.

xxviii. GODS & GÅRDAR 2002, 7, sid. 32.

xxix. Telefonintervju den 25 juli 2013.

xxx. ANDER-IVARSON 2013. Ettie tror att den där snöstormen inträffade julaftonen 1982. Hon är emellertid inte helt säker, håller möjligheten öppen för 1981. Under alla förhållanden vet hon att ovädret inträffade *efter* moderns död i oktober 1981 och *före* svärfar Nils Ivarsons död 1983. Mina försök att bekräfta en snöstorm i Lidköpingstrakten 1981 eller 1982 har misslyckats.

xxxi. ANDER-IVARSON 2013.

xxxii. ANDER-IVARSON 2006, sid. 35, mittspalten f.

xxxiii. ANDER-IVARSON 2013.

xxxiv. ANDER-IVARSON 2013.

xxxv. ANDER-IVARSON 2006, sid. 37, högerspalten.

Litteratur

• ANDER-IVARSON 2006 = Ander-Ivarson, Ettie, "Från borgarbarn till bondunge" i *Lidköpingsbygden* 2006, sid. 32-37.

• LINNÉ = Linnæus, Carl, *Wästgötareisa*, Nytryck efter originalupplagan 1747 med textkommentar av Natanael Beckman, Göteborg, Thulin & Ohlson, Antikvarisk bokhandel, 1928.

• GODS & GÅRDAR 2002, 7 = Mattsson, Pia (text) och Toresdotter, Helene (bild), "Stram skönhet" i *Gods & Gårdar*, Nr. 7, 2002, sid. 24-33.

• *Upptäcktsresan, Svenska kulturnöjen maj 2013-april 2014*, utgiven av Svenskt Kulturarv.

• WESTRIN = Westrin, Barbro, *Stola säteri, Byggnadsminnen i Skaraborg Nr 4*, 1986, 60 sidor, i skriftserien Byggnadsminnen i Skaraborg, Länsstyrelsen/Länsmuseet i Skaraborgs län med förord av Jan G Lindgren, länsantikvarie, och Ulf Erik Hagberg, länsmuseumchef.

Intervjuer

- ANDER-IVARSON 2013 = Ander-Ivarson, Ettie. Bandad intervju i Sunnersberg, Klastorp 2, 531 98 Lidköping den 13 februari 2013.
- ANDER-IVARSON, Ettie, Sunnersberg, Klastorp 2, 531 98 Lidköping. Uppföljande telefonintervju den 6 augusti 2013.
- CARLSSON, Gunnar, Svebråta, Sörgården 1, 554 92 Hjo. Telefonintervju den 25 juli 2013.
- DJUP, Gunnar, Stenportsgatan 51A, 531 54 Lidköping. Telefonintervju den 25 juli 2013.